

परिच्छेद- एक

शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधकार्यको शीर्षक प्रेमप्रकाश मल्लको 'गाउँदागाउँदै' कविता सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन रहेको छ ।

१.२ शोधप्रयोजन

प्रस्तुत शोधकार्यको प्रयोजन त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विषय स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दशौँपत्रको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि रहेको छ ।

१.३ विषय परिचय

प्रेमप्रकाश मल्लको जन्म वि.सं. १९९३ साल श्रावण ११ गते शनिबार राप्ती अन्चल, रुकुम जिल्ला, सेरीगाउँ मुसिकोट, खलङ्गामा भएको हो । उनी अहिले छोरीजवाइँसँगै भेरी अन्चल, बाँके जिल्ला, नेपालगन्ज १, धम्बोभीमा रहँदै आएका छन् । मल्ल गीतकार, कवि, गजलकार तथा गायकका रूपमा नेपाली कला, साहित्य र संगीतका क्षेत्रमा यथेष्ट योगदान पुऱ्याउने श्रष्टा हुन् ।

मल्लका छोटा कविताहरूले विसङ्गति, विकृति, विडम्बना, मानवियताको हासप्रति तिखो तथा चोटिलो प्रहार गर्न सफल देखिन्छन् । उनका कृतिहरूमा सान्दर्भिकता तथा बौद्धिकताको यथेष्ट छाप पाइन्छ ।

यस गाउँदागाउँदै कविता सङ्ग्रह वि.सं. २०६५ साल श्रावण ८ गते भेरी साहित्य समाज, नेपालगन्जबाट प्रकाशित यस सङ्ग्रहमा कविता, गीत, हाइकु, गजल, मुक्तक आदि सङ्ग्रहित छन् । मल्लले शारीरिक दुर्बलता र पारिवारिक पीडालाई त्यागी विशुद्ध मानवीय संवेदनाले समाज, राष्ट्र र भौतिकवादी युगप्रति कडा प्रहार गरेको पाइन्छ यस कृतिमा ।

१.४ समस्याकथन

साहित्यकार, गीतकार प्रेमप्रकाश मल्ल साहित्यको विभिन्न क्षेत्रमा निरन्तर कलम चलाउने उल्लेख्य व्यक्तित्व हुन् । उनको समग्र जीवन, व्यक्तित्व र कृतित्वको विस्तृत र

प्रामाणिक अध्ययन अनुसन्धान गर्ने ध्येय राखेको छ । प्रस्तुत शोधपत्रमा निम्न लिखित बुँदाहरूलाई समस्याको रूपमा पहिचान गरिएको छ ।

(क) प्रेमप्रकाश मल्लको काव्यकारिता र लेखन प्रवृत्ति के कस्ता छन् ?

(ख) मल्लको लेखन क्षेत्र तथा प्रकाशित कृतिहरू के कस्ता रहेका छन् ?

(ग) उनको 'गाउँदागाउँदै' कविता सङ्ग्रहको शैली, शिल्प, भाव र संरचना तथा के, कस्तो व्यङ्ग्यात्मक प्रवृत्ति पाइन्छन् ?

१.५ अध्ययनको उद्देश्य

प्रस्तुत शोधकार्यका उद्देश्यहरूलाई निम्नानुसार र बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ :

(क) मल्लको साहित्यिक यात्रा तथा काव्यकारिता लेखन प्रवृत्तिको पहिचान गर्नु,

(ख) उनको लेखन क्षेत्र तथा प्रकाशित कृतिहरूको सर्वेक्षण गर्नु,

(ग) 'गाउँदा गाउँदै' कविता सङ्ग्रहको शैली, शिल्प, भाव, संरचना तथा व्यङ्ग्यात्मक प्रवृत्तिहरूको अध्ययन गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली साहित्यको समसामयिक विषयमा साहित्यिक प्रतिभाहरूको अध्ययन अनुसन्धान गर्ने परम्परा उपेक्षित रूपमा नै रहेको छ । ओभेलमा परेका श्रष्टाहरूको बारेमा प्रकाश पार्नु निश्चय नै महत्वपूर्ण कार्य हो ।

नेपाली गीत गायन तथा साहित्यको क्षेत्रमा साधनारत : प्रेमप्रकाश मल्लको "गाउँदागाउँदै" कविता सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन भइसकेको छैन । मोफसलमा रहेकाले व्यापक चर्चा नरहेतापनि उनका रचना र व्यक्तित्वका बारेमा धेरथोर चर्चा परिचर्चा भएको पाइन्छ । प्रेमप्रकाश मल्ल 'मधुकर' का साहित्यिक रचना, उनको जीवनी, व्यक्तित्व तथा कृतित्व र उनको योगदानको बारेमा भएका पूर्वकार्यको विवरण यसप्रकार छ ।

- तोया गौतम भूमिका "अनुभूतिका स्वरहरू" विराटनगर, वाणी प्रकाशन, २०५४

साहित्यकार तोया गौतम भन्छन्- मीठा-मीठा गीत लेख्ने प्रेमप्रकाश मल्लका अनुभूतिका स्वरहरू कतैकतै त बिजुलीका नाङ्गा तारहरू नै हुन्, जसलाई छोयो भने भट्टका

लाग्छ । उनी चोइटा भनुन् या क्षणिका : स-साना छन्, तर चट्याडका बेगमा छन्, अनुभूतिहरू । खेल्दाखेल्लै फत्रक्क गलेको बालक जस्तै लाग्ने प्रेमप्रकाश भित्र त जीन्दगीका तीब्र औडाहाहरू रहेछन् । ती औडाहाहरू नै प्रेमप्रकाश मल्लका अहिलेका अनुभूतिका भण्डारहरू हुन् । जो स्वरमा मुखरित हुँदा कतै जीवन यात्रामा हठात ख्वाप्प गाडिएका काँडा भै भेटिन्छन्, चसक्क विभ्र्छन् र कतै चाहीं विसङ्गतिहरूमा कोरा हान्छन्, स्वरहरू ।

- डा. कृष्णहरी बराल, गाउँदा गाउँदै कविता सङ्ग्रह (वि.सं. २०६५) ।

प्रेमप्रकाश मल्ल विषयवस्तुलाई आकर्षक शैलीमा प्रस्तुत गर्न सिपालु श्रष्टा हुन् । यिनका अन्य विषयसँग सम्बन्धित रचनाको त के कुरा राजनीतिक विषयवस्तु प्रस्तुत भएका रचनामा पनि भावको मीठो स्पर्श तथा कल्पनाको आकर्षक संगम पाइन्छ । यसले गर्दा उनका रचनाहरू हृदयस्पर्शी बनेको मैले पाएको छु ।

- हरिप्रसाद तिमिलिसना, प्रेमप्रकाश मल्लको जीवनी र व्यक्तित्व (वि.सं. २०५९) ।

प्रेमप्रकाश मल्ल “मधुकर” काव्य प्रवृत्तिका आधारमा कवि, गजलकार, गीतकार एवम् स्वच्छन्दतावादी, काव्यधाराका अनुभूतिवादी साहित्यकार हुन् । प्रकृति-प्रेमी, राष्ट्रिय भावना र देशप्रेमको भावनाले ओतप्रोत, जीवनका दुःख, पीडा र निराशाको प्रस्तुती गर्ने, विसङ्गति, विकृति प्रतिको व्यङ्ग्य एवम् मानवतावादी भावनाले युक्त साहित्यकार हुन् । अस्तित्वको खोजीतर्फ उन्मुख हुने र संवेदनशील कवि, भावुक गीतकार एवम् राष्ट्रिय भावनाका मार्मिक गायक हुन् भन्ने कुरा व्यक्त भएको छ ।

- लेकप्रसाद प्याकुरेल, प्रेमप्रकाश मल्लका काव्याकारिता (वि.सं. २०६४) ।

प्रेमप्रकाश मल्ल एक लगनशील, परिश्रमी एवम् सफल काव्यकार हुन् । पत्रपत्रिकामा प्रकाशित एवम् अप्रकाशित अनेकौँ रचनाहरूलाई छोडेर चारवटा प्रकाशित र दुईवटा प्रकाशोन्मुख गरी ६ वटा पुस्तककार काव्यकृतिको रचना गर्ने प्रेमप्रकाशले नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धि गर्ने सन्दर्भमा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेका छन् । उनको यिनै गुणात्मक एवम् परिमाणात्मक काव्यिक योगदानलाई दृष्टिगत गर्दै काव्यजगतका अविष्मरणीय काव्यकारका रूपमा स्वतः स्वीकार्न सकिन्छ भन्ने कुरा व्यक्त भएको छ ।

१.७ शोधकार्यको औचित्य

कवि, गीतकार, गजलकार एवम् गायक प्रेमप्रकाश मल्ल नेपाली साहित्य, सङ्गीतको क्षेत्रमा समर्पित अथक योद्धा हुन् । मल्लको जीवनी, व्यक्तित्व, कृतित्व तथा काव्यकारिताको अध्ययन कार्य भइसकेको हुँदा यस गाउँदागाउँदै कृतिको कृतिपरक अध्ययन गर्नु यस शोधकार्यको उद्देश्य रहेको छ । उनको कविता सङ्ग्रहको शैली, शिल्प, भाव, संरचना र व्यङ्ग्यात्मक प्रवृत्तिको विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्ने नविन शोधकार्य हो । अतः यसको औचित्य स्वतः पुष्टि हुन्छ ।

१.८ शोधकार्यको सीमा

बहुमुखी प्रतिभाका धनी मल्लका साहित्यका विविध विधामध्ये कविता विधा अन्तर्गत 'गाउँदागाउँदै' कविता सङ्ग्रहमै सिमित रहेर, सङ्ग्रहमा सङ्कलित कविताहरूको कविता सिद्धान्त, काव्यकारिता शैली, शिल्प, भाव र संरचना जस्ता विविध कोणबाट विश्लेषण गर्नु नै यस शोधकार्यको सीमाङ्कन हो ।

१.९ सामग्री सङ्कलन र शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्य तयार पार्दा स्वयम् साहित्यकारबाट विभिन्न विषयमा जानकारी लिइएको छ । उनका बारेमा अहिलेसम्म भएका शोधकार्यको समेत विभिन्न शोधार्थीबाट जानकारी लिइएको छ । विभिन्न पत्रपत्रिकामा प्रकाशित लेखरचना, पुस्तक, अन्तरवार्ता र पुस्तकालीय पद्धतिको समेत प्रयोग गरिएको छ । सङ्कलित सामग्रीको विश्लेषणका लागि परम्परागत सैद्धान्तिक तथा वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक पद्धतिको अनुशरण गरिएको छ । मल्लका कृति, रचना तथा उनका बारेमा लेखिएको अन्य प्रकाशित सामग्रीको यथेष्ट मात्रा उपयोग गरिएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधकार्यलाई सुगठित, व्यवस्थित एवम् सङ्गठित रूपमा दिनका लागि निम्न लिखित परिच्छेद भित्रका मूल शीर्षकमा विभाजन गरिएको छ । त्यसपछि आवश्यकता अनुसार विभिन्न उपशीर्षक समेत राखेर अध्ययनलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यस शोधकार्यका परिच्छेदगत मुख्य शीर्षकहरू यसप्रकार रहेको छ ।

परिच्छेद एक : शोधपरिचय

परिच्छेद दुई : प्रेमप्रकाश मल्लको जीवनी, साहित्यिक यात्रा र प्रवृत्ति

परिच्छेद तीन : कविताको सैद्धान्तिक परिचय

परिच्छेद चार : प्रेमप्रकाश मल्लको 'गाउँदागाउँदै' कविता सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन तथा
विश्लेषण

परिच्छेद पाँच : उपसंहार

परिच्छेद- दुई

प्रेमप्रकाश मल्लको जीवनी साहित्यिक यात्रा र प्रवृत्ति

२.१ प्रेमप्रकाश मल्लको जीवनी

कवि, गीतकार एवम् गायक प्रेमप्रकाश मल्ल मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्रको भेरी अन्चल, बाँके जिल्ला, धम्बोभी -१, नेपालगन्जमा स्थायी रूपमा रहँदै आएका छन् ।

२.१.१ वंश परम्परा

प्रेमप्रकाश मल्लको वंशावली खोज्दै जाँदा मुसिकोट (रुकुम) हुँदै पूर्व इलामसम्म पुग्नुपर्ने हुन्छ । इलामका उपमन्यु गोत्रका मल्ल ठकुरीहरू इलामबाट तत्कालिन मुसिकोट राज्यका मुसिकोटे ठकुरीशाह राजाहरूको राज्य अर्न्तगत मुसिकोटमा बसेका थिए । सोही मल्ल वंशका लप्टन पदमजङ्ग मल्लका एक छोरा र दुई छोरी थिए । लप्टन पदमजङ्ग मल्लका छोरा काजी तेजबहादुर मल्लका ६ भाइ छोराहरू क्रमशः होमजङ्ग मल्ल, जबरजङ्ग मल्ल, ललितजङ्ग मल्ल, टोपजङ्ग मल्ल, टीकाजङ्ग मल्ल र इन्द्रजङ्ग मल्ल थिए । यिनै ६ भाइहरूमा जेठा होमजङ्ग मल्लका ज्येष्ठ सुपुत्रका रूपमा प्रेमप्रकाश मल्लको जन्म भएको हो ।^१ प्रेमप्रकाश मल्लको वंश परम्परा यस प्रकार रहेको छ ।

लप्टन पदमजङ्ग मल्ल

|

काजी तेजबहादुर मल्ल

|

होमजङ्ग मल्ल

|

प्रेमप्रकाश मल्ल

२.१.२ जन्म र जन्मस्थान

^१ शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

प्रेमप्रकाश मल्लको जन्म राजनीतिककर्मी समाजसेवी होमजङ्ग मल्लका जेष्ठ सुपुत्रका रूपमा आमा विष्णुकुमारी मल्लका कोखबाट वि.स.१९९३ साल श्रावण ११ गते शनिवारका दिन रुकुम मुसिकोटको सेरी गाउँमा भएको हो ।^२

होमजङ्ग मल्लका तिन छोरा र दुई छोरीहरू मध्ये जेठा प्रेमप्रकाश मल्ल, माइला माधवजङ्ग मल्ल, कान्छा वामदेव मल्ल, जेठी बहिनी जगतकुमारी मल्ल (सल्यान), कान्छी बहिनी टीकाकुमारी मल्ल (हमाल) दैलेख हुन् ।^३

प्रेमप्रकाश मल्लको न्वारनको नाउँ प्रेमजङ्ग मल्ल हो । सामाजिक तथा साहित्यिक क्षेत्रमा प्रेमप्रकाश मल्ल “मधुकर” ले सुपरिचित छन् ।

२.१.३. बाल्यकाल र स्वभाव

२.१.३.१ बाल्यकाल

सिस्ने हिमालको मनोरम हिमदृश्य भेरीको शितल जलप्रवाहा, स्यापुदह कमलदह लगायत अनेकौं दह पोखरीहरू हरिया बनापाखाले सुशोभित सुन्दर र रमणियस्थल रुकुमको मुसिकोट खलङ्गा स्थित सेरीगाउँ नै प्रेमप्रकाश मल्लको जन्मस्थल हो । मनोरम प्राकृतिक वातावरणमा नै प्रेमप्रकाशले आफ्नो बाल्यकाल व्यतित गरेको पाइन्छ ।

प्रेमप्रकाश मल्ल होमजङ्ग मल्लका जेठिपट्टिका पाँच सन्तान मध्ये जेठा सन्तानका रूपमा जन्मेको पाइन्छ । सम्पन्न र खान्दानी परिवारमा जन्मिएकाकारण मल्लको हेरविचार र स्याहारसुसार अत्यन्त माया,ममता, स्नेहका साथ भएको पाइन्छ ।

परबाजे लप्टन, बाजे काजी तथा बुवा समाजसेवी, राजनीतिज्ञ भएका कारण पनि उनको लालनपालन, पोषणमा कुनै कमी हुन पाएन । सामाजिक स्तर (इज्जत, प्रतिष्ठा) उच्च रहेकाले मल्लको बाल्यकाल सुखमय तथा आनन्दसाथ बितेको पाइन्छ ।^४

प्रेमप्रकाश मल्लको अक्षरारम्भ पाँच वर्षको उमेरमा आफ्नै घरमा पण्डित भुवनेश्वर उपाध्याय गौतमद्वारा श्रीपञ्चमीका दिन भएको थियो । पण्डित भुवनेश्वर उपाध्यायले बाह्रखरीसम्म अध्ययन गराएका थिए । तत्पश्चात उनका बुवालाई समेत पढाएका, अङ्ग्रेजी

^२ शान्तदेव भट्टराई, कुण्ठित एउटा राष्ट्रिय प्रतिभा, रत्नश्री (वर्ष ३६, पूर्णाङ्क १८०, अङ्क ५-६, काठमाडौं : २०५६) पृष्ठ ३-५ ।

^३ हरि तिमिल्सिना, प्रेमप्रकाश मल्लको जीवनी र व्यक्तित्व (स्नातकोत्तर शोधपत्र, कीर्तिपुर : नेपाली के.वि., त्रि.वि., २०५९), पृ.सं. १४ ।

^४ शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

समेत जानेका संस्कृतका विद्वान मल्लकै घर छेउमा कुटीया बनाई राखिएका स्वामी यमुनानन्द गिरीले पढाएका थिए ।^५

विख्यात श्री १००८ परमहंस स्वामी सच्चिदानन्द सरस्वती (खप्तड स्वामी) पनि तिन चार वर्ष मुसिकोटमा रहेका देखिन्छन् । यसै समयमा उनीसँग समेत मल्लले पढने अवसर पाई शिक्षा लिएका थिए । यसरी मल्लले तिनचार जना विद्वानहरूसँग पढेको देखिन्छ । पढ्दा डोरीले टुप्पी बाँधी हठयोग भै गरी अध्ययन गरेको पाइन्छ । मल्लले सांस्कृतिक पृष्ठभूमिमा बाह्रखरी, लघुसिद्धान्त कौमुदी (पूरा) चाणक्य नीति, अमरकोश, रघुवंश महाकाव्य (तीन सर्ग) आदि तत्कालिन अवस्थामा प्राप्य ग्रन्थहरू अध्ययन गरेको देखिन्छ । सिर्जनात्मक, तीक्ष्ण दिमाग भएका मल्ल लगनशील तथा आज्ञाकारी भएकाले पढाउन कुनै कठिनाई भएन । विलक्षण प्रतिभाका कारण तथा बाल्यकालको कडा अध्ययनले उनको जीवनलाई निकै पृष्ठपोषण गरेको देखिन्छ । यसै प्रभावले उत्तर प्रदेशको हाईस्कूल बोर्डमा नवौं स्थानमा पुगी छात्रवृत्ति प्राप्त गर्न सफल भएको देखिन्छ ।^६

२.१.३.२ स्वभाव

प्रेमप्रकाश मल्लको स्वभाव विशेष प्रकारको थियो । मल्ल सन्त, महात्मा विद्वानहरूको उचित आदर र सम्मान गर्ने परिवारिक पृष्ठभूमिमा हुर्केका थिए । आमा विष्णुकुमारी मल्ल नित्य पूजापाठ गर्ने, शान्त र शालीन स्वभाव भएकै कारणले मल्लमा सानै उमेरदेखि यी प्रवृत्ति, गुण र प्रभावले डेरा जमाएर बसेको पाइन्छ ।^७

बाल्यकाल देखिनै गीत, नृत्यप्रति रुचि भएकाले मल्ल शालीन तरिकाले गीत गुन्नुनाउने गर्दथे । गीत, नृत्य तथा चित्रकलामा रुचि भएका मल्ललाई यी तीनै कुरामा लागेमा दुःख पाइन्छ, भन्ने आमाका वाणीहरू अहिले अमृत भै लागेको मल्लको विचार रहेको छ ।^८

मल्लको सानैदेखि अरुलाई चित्त नदुखाउने स्वभाव रहेको थियो । आफूलाई चित्त नबुझेपनि अन्याय नै भएपनि सहने तर अर्कालाई केही नभन्ने अनौठो स्वभाव थियो । बालककालमा पनि कसैसँग झगडा नगर्ने, कसैको चित्त नदुखाउने, नराम्रो केही नगर्ने

^५ शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

^६ हरिप्रसाद तिमिल्सिना, पूर्ववत्, पृ. १२ ।

^७ शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

^८ ऐजन् ।

स्वभावका थिए । घरको जेठो भएका कारण मल्ल भाइबहिनिहरूको रेखदेख गर्ने, पूजा प्रार्थना गर्ने, नृत्यगाना भनेपछि हुरुक्क हुने गर्दथे । खोला, नदी किनार, पानीको छाल, तरङ्ग, बोटविरुवा, बगैचा र निलो आकाशदेखि रमाउने स्वभाव मल्लको बाल्यकाल अति नै सुन्दर रहेको थियो ।^९

बुवा होमजङ्ग मल्लको काजि तेजबहादुर मल्लको जेठा छोराका रूपमा वि.स. १९७२ मा सेरीगाँउमै जन्म भएको थियो । घरायसी वातावरणले सामाजिक कार्य तथा जनसरोकार विषयतर्फ समर्पित रहन उनलाई घचघचायो । वि.स. २००७ सालको क्रान्तिमा सक्रिय रूपले लागेकाले पक्राउ परी सल्यान कारागारमै रहेकै बेला उनकी धर्मपत्नी विष्णुकुमारीको मृत्यु हुनजान्छ । जिल्ला पञ्चायत सदस्यका रूपमा समाज तथा गाउँप्रति समर्पित, अड्डा अदालतमा वकालत गर्ने ज्ञानी, घण्टौ भाषण गर्ने, क्षमता रहेका बुवाहोमजङ्गको अमिट छाप प्रेमप्रकाश मल्लमा पनि पाइन्छ ।^{१०}

राजनितिक र सामाजिक घटनाहरूका हर्षखुशी वेदना, परिमर्का आदिलाई उनले आफ्नो सिर्जनाको माध्यमबाट पोखेका छन् । दीनहीन, रोगी, बालवृद्धप्रति अति करुणा र दया सेवाको भावना राख्दछन् । जोसुकै बुढाबुढीलाई पनि आफ्ना मातापिता सरहसम्मान गर्ने मल्ल कसैको नोक्सान नगर्ने, कसैलाई नहेप्ने, कसैलाई नराम्रो वचन नलगाउने खालका छन् । मल्लमा सबै मानिस भगवानकै सिर्जना भएका हुँदा मानव आत्माहरू सबै एकै हुन् भन्ने मानवतावादी धारण पाइन्छ ।

२.१.४. पारिवारिक पृष्ठभूमि

परवाजे पदमजङ्ग लप्टन पदमा रहेका तथा बाजे तेजबहादुर काजी भएकाले प्रेमप्रकाश मल्लको घरपरिवारको समाजमा राम्रो इज्जत प्रतिष्ठा कायम रहेको देखिन्छ । बाजे तेजबहादुरले सामाजिक मुद्दामामिला, भैंँभगडा मिलाउने तथा मुसिकोटे राजखलकलाई समयसमयमा रायसल्लाह समेत दिने गरेको देखिन्छ ।^{११}

माता विष्णुकुमारीको जन्म वि.स. १९७४/७५ तिर सल्यानको शाह ठकुरी वंशमा भएको पाइन्छ । विष्णुकुमारी अत्यन्त सुशिल, सुन्दर, मृदुभाषि र मिलनसार थिइन् ।

^९ शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

^{१०} ऐजन् ।

^{११} ऐजन् ।

सहनशिल, शान्त, भैँभगडा नगर्ने स्वभाव भएकाले नै छोरा प्रेमप्रकाश मल्लमा पनि यी स्वभाव देखिन्छन् ।

हाम्रा पौराणिक ग्रन्थ रामायण तथा महाभारतको राम्रो वाचन गर्नसक्ने क्षमता विष्णुकुमारीमा पाइन्छ । विवाह पश्चात कुशल गृहणी, बुहारी तथा कर्तव्यनिष्ठ आमाको भूमिका खेलेको पाइन्छ । अध्यात्मप्रति आस्था राख्ने विष्णुकुमारीबाट तिन छोरा तथा दुई छोरीको जन्म हुन्छ । होमजङ्ग तथा विष्णुकुमारीका पाँच सन्तान मध्ये माइला माधवजङ्ग (माध्यमिक स्तरको पढाई) भूमिसधार कार्यालयमा कार्यरत, कान्छा बामदेव सरकारी कार्यालयमा कार्यरत, जेठी बहिनी जगतकुमारीको (साधारण लेखपढ) सल्यान विवाहित तथा कान्छि टिकाकुमारी दैलेख नौमुलेस्थित मा.वि.मा प्र.अ. रहेकी छन् ।

सवैभन्दा कान्छा बामदेव मल्लको वि.स. २००७ साल कार्तिकमा जन्म भएको पाइन्छ । सुत्केरी अवस्था विग्रन गई चार महिनासम्म थलापरि आमा विष्णुकुमारीको २००७ फाल्गुणमा पति होमजङ्ग सल्यान कारागारमा (प्रजातान्त्रिक आन्दोलनमा सक्रिय) रहेका बखत निधन हुन पुग्दछ । छोराहरू सानै भएकाले उनको काजक्रियाको कर्म पनि देवरहरूबाटै सम्पन्न हुन्छ । “होमजङ्गको घरबाट लक्ष्मी गईन ” भन्ने गाउँलेहरूको भनाई तथा प्रसंशाबाट पनि मल्लको आमाको व्यवहार, स्वभाव तथा सुशीलता स्पष्ट हुन्छ ।^{१२}

प्रेमप्रकाश मल्ल नेपालगन्जमा रहन थालेदेखि बुवासँग दुईपटक मात्र भेट भएको देखिन्छ । विगत तिस वर्षमा बुवाको चौरासी मनाउन जन्मस्थल रुकुमजाँदा बुवा तथा घरपरिवार अत्यन्त खुशी भएको पाइन्छ । धेरै वर्षपछि जन्मस्थल पुगेका प्रेमप्रकाश मल्ललाई कर्मचारी मिलन केन्द्र मुसिकोट रुकुमले विशेष अभिनन्दन गरीसम्मान गरेको देखिन्छ ।^{१३}

प्रेमप्रकाश मल्ल जेठो सन्तान भएकाले चार महिनाको कान्छो भाइ बामदेव लगायत भाइबहिनीहरूको स्यारसुसार तथा रेखदेखमा, सम्भारमा कुनै कसर नराखेतापनि अहिले वृद्ध अवस्थामा आश्रय विहिन अवस्थामा भाइबहिनीहरूबाट रेखदेख नपाएको देखिन्छ ।^{१४}

^{१२} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

^{१३} ऐजन् ।

^{१४} ऐजन् ।

२.१.५ चुडाकर्म

प्रेमप्रकाश मल्लको चुडाकर्म समयमै नभई विवाहको पूर्व सन्ध्यामा भएको पाइन्छ । चौध वर्षको कलिलो उमेरमा नै मातृवियोग सहनु परेकाले अलि ढिलो हुन पुगेको देखिन्छ । उनको चुडाकर्म वि. स. २०१८ सालमा पच्चिस वर्षको उमेरमा विवाह पूर्व विधिविधान अनुसार नेपालगन्जमा नै सम्पन्न भएको देखिन्छ ।^{१५}

२.१.६ विवाह र सन्तान

प्रेमप्रकाश मल्लका विवाह वि.स. २०१८ सालमा पच्चिस वर्षको उमेरमा तत्कालिन जाजरकोटी राजाकी पनातिनी श्री शम्शेरजङ्ग शाहकी छोरी महेन्द्रकुमारी शाहसँग शास्त्रीय विधि विधान पूर्वक हात्तीमा चढेर बाजागाजा सहित ठकुरी ठाँटबाँटका साथ सम्पन्न भएको पाइन्छ । महेन्द्रकुमारी मल्लको जन्म वि.स. १९९७ सालमा भएको हो । महेन्द्रकुमारी मल्ल तत्कालीन जाजरकोटी राजखान्दानमा जन्मेकी र आर्थिक तथा सामाजिक सम्पन्नताका कारण सानैदेखि सुख सयलमा हुर्केकी हुन् । साधारण लेखपढ गर्न सक्ने स्पष्ट स्वभावकी महेन्द्रकुमारी मल्लमा उच्च जोश जाँगर, उत्साह तथा धैर्यता रहेको थियो । उनको ट्युमरको ठूलो अप्रेशन भई मृत्यु हुन गयो ।^{१६}

प्रेमप्रकाश अति सिधा र कसैलाई केही नभन्ने स्वभावका कारण पहिलेदेखि नै घरायसी समस्याहरूमा दौडधुप, मुट्टा मामिला तथा अन्य समस्या मिलाउन सधैं अग्रसर हुने स्वभाव महेन्द्रकुमारी मल्लमा थियो ।

प्रेमप्रकाश मल्लका सन्तानहरूमा एक छोरा र दुई छोरीहरू र पति पत्ति समेतको सुखी पाँचजनाको परिवार रहेको थियो । वि.स. २०१९ साल श्रावण १९ गते ज्येष्ठ सन्तानका रूपमा जन्मेका मधुकरजङ्ग मल्ल अत्यन्त प्रतिभाशाली, मिलनसार र कुशल नेतृत्वकर्ता थिए । महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपालगन्जमा स्नातक तह दोश्रो वर्षमा अध्ययनरत मधुकर कलिलो उमेरमा नै तीक्ष्ण प्रतिभाका कारण तत्कालिन नेपाल युवक सङ्गठनको अन्वय सचिवमा निर्वाचित हुन पुगेका थिए । वि.स. २०४० साल वैशाख २५ गते मोटरसाइकल दुर्घटनामा परी मधुकरजङ्गको असामयिक मृत्यु हुनजान्छ । तत्पश्चात

^{१५} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

^{१६} ऐजन् ।

प्रेमप्रकाशमल्ल आँशुको आहालमा कुण्ठित मनोदैहिक रोगले ग्रस्त भई दिन काट्न बाध्य छन् ।^{१७}

मल्लकी दोश्रो सन्तान जेठी छोरी वाणीश्री मल्लको वि.स. २०२२ सालमा जन्म भएको हो । प्रवेशिका उत्तीर्ण भएपश्चात महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपालगन्जका सहप्राध्यापक बखतबहादुर मल्लसँग विवाह भएको हो । हाल यिनका एक छोरी र एक छोरा छन् । प्रेमप्रकाश हाल यिनै छोरी ज्वाइँसँगै जीवनका उत्तरार्धका दिन व्यतित गर्दै हुनुहुन्छ ।

वि.स. २०२६ सालमा जन्मेकी कान्छी छोरी विजयाश्री मल्लको एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरे पश्चात काठमाडौँमा विवाह भै एक छोरा रहेका छन् । प्रेमप्रकाश मल्लका हाल दुई छोरी वाणीश्री, विजयाश्री र दुई नाति दीप मल्ल, विशाल विक्रम शाह तथा एक नातिनी दिप्तीश्री मल्ल वंशका रूपमा रहेका देखिन्छन् ।^{१८}

कलिलो उमेरमा आमाको निधन, युवा छोराको आकस्मिक निधन, पत्निको ट्युमरको अप्रेशन तथा मृत्यु, आफू स्वयं दिर्घ रोगीका कारण दुःख र पिडाले थिचिएका छन् । मल्लको प्रतिभाको कदर हुनुको साटो वि.स. २०५० सालमा विनाकारण जागिरबाट अवकाश गरिए पश्चात आयश्रोत विहिन हुन पुगेका देखिन्छन् ।^{१९}

२.१.७ शिक्षा दिक्षा र प्राज्ञिक संगत

परबाजे लप्टन, बाजे काजी र बुवा समाजसेवी रहेकाले र ठकुरी परिवारमा जन्मेकाले साथै परिवारिक वातावरणले स्वभावतः शिक्षादिक्षा तर्फ उनी (प्रेमप्रकाशलाई) आकर्षित भएको देखिन्छ । मुसिकोट राजखलकसँग बसउठ, हिमचिम र सम्पर्क रहेकाले, परिवेशगत वातावरणले शिक्षा आर्जन गर्न, असल स्वभावको विकास गर्न, उत्प्रेरणा तथा आकर्षण गरेको पाइन्छ । तसर्थ जीवनका पूर्वार्धमा मल्ललाई शिक्षा आर्जन गर्न तथा जीवनयापन गर्न कठिनाई भोग्नु परेन ।

मल्लको प्रारम्भिक शिक्षा पाँच वर्षको उमेरमा श्रीपञ्चमीका दिन पण्डित भुवनेश्वर उपाध्याय गौतमबाट अक्षरारम्भ भई घर नजिकै राखिएका तथा बाबु होमजङ्गलाई समेत पढाएका विद्वान स्वामी यमुनानन्द गिरीबाट नेपाली, संस्कृत र अङ्ग्रेजी समेतको भएको

^{१७} नेपाल युवक संगठन, मधुकर छोटो जीवनी लामो कहानी, प्रकाशकीय टिप्पणी (ललितपुर : के.का.स., २०४२) ।

^{१८} बखतबहादुर मल्लबाट प्राप्त जानकारी ।

^{१९} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

पाइन्छ । विख्यात श्री १००८ परामहंश स्वामी सच्चिदानन्द सरस्वती (खप्तड स्वामी) ले समेत मुसिकोटमा रहँदा पढाएको देखिन्छ ।

मुसिकोटस्थित संस्कृत पाठशालामा समेत अध्ययन गरेका मल्लले तीन चार विद्वानहरूसँग बाह्रखरी, लघु सिद्धान्त कौमुदी, चण्डी, अमरकोश, चाणक्य नीति, रघुवंश महाकाव्य (तीन सर्ग) लगायत ग्रन्थहरू राम्रोसँग अध्ययन गरेको पाइन्छ । अध्ययन गर्दा हठयोग भै टुप्पीमा डोरीले बाँधी टाँगेर पढ्ने गरेको पाइन्छ ।^{२०}

यसरी संस्कृत पृष्ठभूमिमा तिनचारजना विद्वानहरूसँगको अध्ययनबाट मल्ललाई संस्कृत तथा नेपाली भाषा साहित्यको ज्ञान आर्जनमा ठूलो आधार तथा आकर्षण प्राप्त भएको पाइन्छ । यसबाट मल्ललाई अंग्रेजी भाषा समेतको आधार तयार भएको पाइन्छ ।

वि.स. २०१० सालमा सल्यानस्थित माध्यमिक विद्यालयमा (लुहापिङ्ग हाइस्कूल) एकै पटक ६ कक्षामा भर्ना भई पढ्न थाले । तिनचार महिनामै सात कक्षामा चढेर सोही वर्षको अन्त्यतिर संचालित वार्षिक परीक्षा पनि उत्तिर्ण गर्न सफल भएको देखिन्छ । मल्लको लगनशिलता र तिक्ष्ण बुद्धिका कारण बाबु होमजङ्गबाट लखनऊ पढ्न पठाइन्छन् । लखनऊ स्थित क्वीन्स एड्लो संस्कृत इन्टर कलेजबाट वि.सं. २०१३ सालमा उत्तर प्रदेश हाइस्कूल बोर्डमा नवौं स्थान प्राप्त गरी छात्रवृत्ति पाउन सफल भएको देखिन्छ । उनले सोही कलेजबाट वि.स. २०१५ सालमा विशिष्ट श्रेणीमा नै प्रमाणपत्र तह उत्तिर्ण गरी घर फर्केको पाइन्छ । प्रमाण पत्र तह उत्तिर्ण गरी फर्केका मल्ल २-३ वर्ष नेपालगन्जमा रही घरायसी तथा पारिवारिक जीवन तर्फ उन्मुख भएको देखिन्छ । विविध कारणवश प्रमाणपत्र उत्तिर्ण गरेको आठवर्ष पछि वि.स. २०२३ साल त्रि.वि. अन्तर्गत महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस नेपालगन्जबाट द्वितीय श्रेणीमा स्नातक गर्दछन् । धेरै वर्षको अन्तराल पश्चात नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर तहको प्राइभेट परीक्षा दिएका र दोश्रो वर्षमा एक पत्रमा अनुतिर्ण भएपछि पुनः प्रयास भएको देखिदैन ।^{२१}

विविध कारणवस स्नातक तथा स्नातकोत्तर तह नियमित रूपमा अध्ययन गर्न नसकेतापनि भण्डै पैतालिस वर्षको उमरेमा नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर अध्ययन गरेबाट मल्लको नेपाली भाषा, साहित्य तथा शिक्षाप्रतिको अभिरुचि प्रष्ट थाहा पाउन सकिन्छ । भाषा, साहित्य, व्याकरण तथा अङ्ग्रेजी भाषासाहित्य समेतको यथेष्ट ज्ञान

^{२०} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

^{२१} ऐजन् ।

प्रेमप्रकाश मल्लमा पाइन्छ । स्वाध्यायन तथा प्राज्ञिक संगतले मल्लको क्षमतामा निखार ल्याउन भूमिका खेलेको पाइन्छ ।

मल्लको स्वदेशका प्राज्ञिक व्यक्तित्वहरूसँग संगत भएकामा रमेश विकल, धनुषचन्द्र गौतम, ध्रुवचन्द्र गौतम, नरेन्द्रराज प्रसाईं, नगेन्द्रराज घिमिरे, जगदिश घिमिरे परशुप्रधान, प्रमोद प्रधान, शैलेन्द्र साकार, वैरागी काँईला, तोया गौतम र स्थानिय समकक्षीमा सनत रेग्मी, नन्दराम लम्साल, तीर्थमान श्रेष्ठ, महेन्द्र हमाल तथा सङ्गीतकार-गायकहरूमा नातिकाजी, शिवशकर, बच्चु कैलाश, पुष्प नेपाली, तारादेवी, मीरा राणा आदि रहेका छन् । जगदिश घिमिरे तथा नगेन्द्रराज घिमिरेसँग त सल्यानको लुहापिङ्ग हाइस्कूलमा सँगै पढेको पाइन्छ । यसरी श्रष्टाहरूको संगतले उनको लेखन, गायन विचार तथा बौद्धिकताको परिधि फराकिलो बन्न पुगेको छ ।^{२२}

मल्ल अधिकृत द्वितीय स्तरको उच्च अनुदेशक पदमा रही प्रशिक्षण दिनुपर्ने हुँदा वस्तुतथ्यको अध्ययन, तार्किक क्षमता, प्रस्तुती, अध्ययनको गहनता र देशविदेशका प्रशिक्षकहरूसँगका गोष्ठी, सेमिनार, छलफल र तालिमले उनको ज्ञानको क्षितिजलाई फराकिलो बनाउन विशेष भूमिका खेलेको देखिन्छ ।^{२३}

अमेरिकाको सन्फ्रान्सिस्को विश्वविद्यालयका प्रध्यापक जासेफ लुफ्त, म्यारियन र डिक भिटिटोसँग सम्पर्क भई मल्लले अंग्रेजीमा रचना गरी गाएको कविता “हिमालय पहाडबाट” शीर्षकमा जोसेफ लफ्तले आफ्नो पुस्तकमा प्रकाशित गरेबाट उनको सम्बन्ध विदेशी विद्वानहरूसँग पनि भएको प्रष्ट हुनजान्छ । उनको कविता सन्फ्रान्सिस्को विश्वविद्यालयको सन्दर्भग्रन्थमा प्रकाशित हुनुले उनको प्रतिभा उच्च रहेको तथ्य प्रमाणित गर्दछ ।^{२४}

प्रेमप्रकाश मल्ललाई मनपर्ने कवि साहित्यकारहरूमा लेखन प्रवाह, अध्ययन एवं जीवनशैलीका कारण लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, पूर्ण शास्त्रीय नियमको पालनबाट परिस्कृत रचना दिइएका कारण लेखनाथ पौडेल, सरल, सुमधुर तथा सु-ललित लेखनका कारण माधवप्रसाद घिमिरे मनपर्ने कविहरू हुन् । गद्यलेखनमा रमेश विकल मनपर्दछन् भने मनपर्ने

^{२२} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

^{२३} ऐजन् ।

^{२४} ऐजन् ।

रचनाहरूमा मुनामदन खण्डकाव्य, किन्नर किन्नरी कविता संग्रह र तरुण तपसी महाकाव्य रहेका छन् ।^{२५}

२.१.८ आर्थिक अवस्था

प्रेमप्रकाश मल्लको जन्म मध्यम वर्गिय ठकुरी परिवारमा भएकाले उनको बाल्यकाल तथा किशोरकाल आर्थिक रूपले सबल देखिन्छ । उनका यी दुवै अवस्था गुल्जार अर्थात आनन्दसाथ बितेको पाइन्छ । पुख्र्यौली सम्पत्ति प्रशस्त भएका कारण तथा परबाजे, बाजे, बुबाको सामाजिक स्तर उच्च भएका कारण मल्ललाई शिक्षादीक्षा तथा लालन पालनमा कुनै समस्या देखिदैन । सम्पत्ति प्रशस्त हुँदाहुँदै पनि उनले आफ्नो पैतृक सम्पत्तिको हिस्सा नलिईएको देखिन्छ । वि.स. २०१८ सालमा विवाह हुँदा ५-६ कट्टा घडेरी सहितको घर र प्रशस्त जमिन ससुरालीवाट प्राप्त भएकाले पैतृक सम्पत्तिको रिक्तता खासै महशुस हुन पाएन ।^{२६}

प्रेमप्रकाश मल्लको वि.स.२०२८ सालमा भारतको कर्नाटक मैसूरमा प्रशिक्षणका क्रममा अचानक बेहोश भई कुण्ठा, तनाव र मनमा भय भैरहने अष्टेरो महशुस भइरहने गरेकाले लामो उपचार गर्नु परेको छ । वि.स. २०४० सालमा छोरा मधुकरको मृत्यु पश्चात व्यथाले अरु च्यापेकोले औषधी उपचारमा प्रशस्त सम्पत्तिको खर्च हुन गएको देखिन्छ । पत्नी महेन्द्रकुमारीको ट्युमरको ठूलो अप्रशेन गर्नु परेको तथा उनको पनि केही समय पश्चात मृत्यु भई सम्पत्ति स्वाहा भएको देखिन्छ । छोराका नाममा रहेको २६ (छब्बीस) विगाहा जमिन पनि कार्यालयका कर्मचारीको मिलोमतोमा तथा केही ठग नातेदारले हिनामिना गरिदिएकाले मुद्दा मामिला गर्दै लगातार खर्च भएको देखिन्छ ।^{२७}

यसरी जीवनरूपी रथका आरोह र अवरोहलाई पार गर्दागर्दै चलअचल सम्पत्ति सकिएको देखिन्छ । सम्पत्तिको कुरा गर्दा मल्ल सहज उत्तर “जसरी आयो उसरी नै गयो ” भनि दिई मन हलुको पार्दछन् । प्रेमप्रकाश मल्लको नियमित आयश्रोतका रूपमा उनको आफ्नो नोकरीवाट प्राप्त पारिश्रमिक नै रहेको पाइन्छ । मल्ल वि.स. २०२३ मा स्थापना भएको पञ्चायत विकास प्रशिक्षण केन्द्र, पछि स्थानिय विकास प्रशिक्षण केन्द्र र हाल ग्रामीण विकास प्रशिक्षण केन्द्र महेन्द्रनगर नेपालगन्जमा सांस्कृतिक प्रबन्धक पदवाट जागिरे जीवन

^{२५} शोधनायकवाट प्राप्त जानकारी ।

^{२६} ऐजन् ।

^{२७} ऐजन् ।

सुरुवात गरी बहुवा हुँदै अधिकृत स्तरको अनुदेशक पदमा पुगेको पाइन्छ । वि.सं.२०३९ सालमा उपसचिव (अधिकृत द्वितीय) स्तरको उच्च अनुदेशक पदमा पदोन्नति भै २०५० सालसम्म सत्ताइस वर्ष लामो जागिरे जीवन व्यतित गरेका मल्ल सोही सालमा बिनाकारण अवकाश गरिएका मा ज्यादै दुःखीत देखिन्छन् ।^{२८} त्यस यताको जीवन उनको आर्थिक संकटले ग्रस्त देखिन्छ ।

आर्थिक आभावका कारण केही समय वाटरपार्क स्कुल नेपालगन्जमा संगित शिक्षक का रुपमा समेत काम गर्न पुगेका मल्ल शारीरिक अस्वस्थताका कारण संस्थाको सेवामा संलग्न भइरहन सकेनन् । तथापि संस्थापक खगेन्द्र भट्टराई विगत डेढ दुई वर्ष देखि प्रति महिना रु दुई हजार सहयोग गरि रहेको देखिन्छन् ।^{२९} यदाकदा सामाजिक संघ संस्था तथा व्यक्ति विशेषले गर्ने केही सहयोग बाहेक अन्य कुनै आयश्रोत नभएकाले मल्लको दैनिक जीवन, आर्थिक, मानसिक र भौतिक रुपले समेत ज्यादै कष्टकर बन्न पुगेको देखिन्छ । जीवन र जगत देखि वाक्क भई, नेपालको माटोबाट टाढा भई नबस्ने र यसकै पोल्टामा शरीर अर्पण गर्ने दृढ इच्छाशक्ति भएका कारण देवघाट गई बस्ने इच्छा रहेको मल्ल बताउँछन् ।

२.१.९ रुचि

प्रेमप्रकाश मल्लको मुख्य रुचि क्षेत्र कविता, गीत, गजल, रचना र गायन नै रहेको पाइन्छ । उनी मैनुवत्ती जस्तै गली गली, बलि बलि जीवन र जगत लाई आफ्ना रचना मार्फत सन्देश दिइराखेका छन् । उनको “आँसुको थोपाभिन्न पनि जीवनको प्रतिबिम्ब हेर्ने ” रहर गजल, हाइकु तथा मुक्तकबाट मुखारित भएको पाइन्छ । प्रकृतिसँग खेल रुचाउने मल्ललाई प्रकृतिले मीठो स्वर दिएकिछन् । स्वतः स्फूर्त रुपमा गाउने कलापारखी मल्लका अधिकांश रचना आफ्नै रहेका देखिन्छन् । सानै उमेरमा मातृवियोगले पारेको आघात, दुःख पीडा बिर्सन र मन भुलाउन स्वतः लेखन र गायनतर्फ प्रवृत्त भएका प्रेमप्रकाश मल्ल निरन्तर राष्ट्र, राष्ट्रियता र देशभक्ति पूर्णभावनाले ओतप्रोत भएका कवि, गीतकार एवम् मार्मिक गायकका रुपमा प्रतिष्ठित बन्न पुगेको पाइन्छ ।

प्रकृतिसँग लुकामारी खेलनु वा रमाउनु नै मल्लको अर्को रुचि रहेको छ । प्राकृतिक मनमोहक हिम दृश्यावलिको अवलोकन गर्नु, नदी किनारमा बसी पानीको छाल (लहर) हेर्नु,

^{२८} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

^{२९} ऐजन् ।

उनको बाल्यकाल देखिको रुचि हो । बोट विरुवा, फलफूल तथा बगैंचा मल्ल औधि रुचाउँछन् । पोखरा घुम्न गएका बखत फेवातालमा परेको माछापुच्छ्रे हिमालको प्रतिबिम्ब र मनोरम प्राकृतिक दृश्यावलीबाट मुग्ध भै तत्काल गीत रचना गर्न पुगेको देखिन्छ, जसको नमुना यसप्रकार छ :^{३०}

माछापुच्छ्रे फेवातालमा पौडी खेल्दो रै'छ
पोखरा त साँच्चिकैको पोखरा नै रै'छ ।
हिमाललाई अँगालोमा भरुँ जस्तो लाग्ने
आफूलाई आत्मसात गरुँ जस्तो लाग्ने ।
छाती भरि डाँडा काँडा उठि दिँदा खेरी
मान्छे हिमाल हिमाल मान्छे भईदिँदो रै'छ ।

माछापुच्छ्रे.....
जहाँ पनि जता पनि जाऊँ जाऊँ लाग्ने
घुमी घुमी भुमी भुमी गाऊँ गाऊँ लाग्ने
मुटु भित्र चिसो चिसो आगो लागिदिने
मीठा मीठा चाहना यो मनमा जागिदिने ^{३१}

माछापुच्छ्रे
छातीभरि डाँडाकाँडा उठिदिँदा खेरी
खेल्दो रै छ हावा जुल्फीसँग निधारैमा
गाली गाली भरि लाली गुराँस फुल्दो रै ' छ

^{३०} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

^{३१} ऐजन् ।

पिरतीको फेवातालमा दिलै डुल्दो रै ' छ ।

माछापुच्छे.....^{३२}

मल्ल पूजाप्रार्थना गर्न पनि रुचि राख्दछन् । केही समयका लागि मात्रै भएपनि पूजा प्रार्थना नियमित गर्ने गर्दछन् । आफ्ना पीडा र दर्दबाट मुक्ति नपाएकामा ईश्वरलाई गाली नै गरे पनि भगवानको स्मरण, पूजा प्रार्थना उनको नियमित कार्य (नित्य कर्म) अन्तर्गत नै पर्दछ ।

खानामा खासै रुचि नभएकाले जे जस्तो मीठो नमीठो भए पनि ताजा भए खुशी साथ खाने मल्ल पोशाकमा भने सचेत देखिन्छन् ।^{३३} सफा, स्वेत टिलिक्क लुगा मल्लको प्रतिभा र व्यक्तित्वसंग तादाम्य राख्ने सोखका रूपमा रहेको पाइन्छ ।

जीवनमा रक्सी कहिलेपनि पिउँदै नपिएका मल्ल सानातिना कठिनाई, वियोग र विछोडमा पनि मदिरा पान गरेर आत्मरतिमा लीन हुनेहरूका लागि उदाहरणीय व्यक्तित्व देखिन्छन् । विगत एकतिस वर्षदेखि चुरोट छाडेका प्रेमप्रकाश धुम्रपान छोड्न नसक्ने अम्मलीहरूका लागि पनि उत्तिकै स्मरणीय देखिन्छन् ।

जीवनका छयत्तर वसन्त पार गरिसकेका प्रेमप्रकाश आफ्नो जीवनमा आइपरेका दुख र पिडामा जीवन जिउन अभ्यस्त भई विवशता र बाध्यतालाई निम्न हरफहरूमा व्यक्त गर्दछन् ।

अस्वस्थतालाई नै स्वस्था

भन्ठाने पछि

बाँच्न सजिलै सकिँदो रहेछ ।

बाँच्न जाने पछि ।

(रत्नश्री, वर्ष ३६, अङ्क ५-६, पृ. ६)

^{३२} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

^{३३} ऐजन् ।

मल्ल आदर्श र इमान्दारीपूर्वक आफ्नो जीवन गुजारिराखेका छन् । उनी ऋतुमा बसन्त ऋतु मन पराउँदछन् भने रङ्गमा सिम्रिक, फूलमा रातो गुलाफ र लालीगुराँस ।^{३४}

२.१.१० कार्यक्षेत्र

वि.स.२०२३ सालमा स्नातक उत्तिर्ण गरेपश्चात तत्कालीन पञ्चायत विकास प्रशिक्षण केन्द्र, महेन्द्रनगर नेपालगन्जमा सांस्कृतिक प्रबन्धक पदबाट नोकरी शुरु गरी उपसचिव स्तरको उच्च अनुदेशक पदमा पुगेको देखिन्छ । जीवनमा आईपरेका विभिन्न समस्या संग जुद्धै राष्ट्र, राष्ट्रियता, नेपाली जनतालाई उजिल्याउने काममा लागि रहे । वि.स. २०५० मा राज स्तुति गान गाएको, पञ्चगान गाएको आरोपमा उनलाई जागिरबाट अवकाश दिइयो । आफ्नो स्वाभिमान तथा आस्तित्व रक्षाका लागि गीतकार मल्ल लागि परेको देखिन्छ । कुनै राजनितिक वादको सिमाभित्र राखेर कलाकार, साहित्यकारलाई बन्द गर्नु निश्चय पनि राम्रो काम मानिँदैन । आयश्रोतको एकमात्र विकल्पबाट अवकाश गरी उसको जीवन भरको त्याग, बलिदान, समर्पण र योगदानलाई अवमूल्यन गर्नु किमार्थ उचित होइन । मल्ल अवकाश पश्चात आर्थिक आभाव मानसिक तथा शारिरिक आशक्तताका कारण आफुलाई नितान्त एक्लो महशुस गरिरहेका छन् ।^{३५}

व्यक्तिगत स्वार्थ, मानप्रतिष्ठालाई तिलाञ्जली दिई जागिर, लेखन र गायनका माध्यमबाट राष्ट्रहितमा समर्पित भई मल्लले जीवनको उषाकाल अर्पेका छन् । तर उनको उत्तरार्धको जीवन अत्यन्त कष्टकर हुन पुगेको देखिन्छ ।

२.१.११ भ्रमण

मल्ल जन्मिदा मुसिकोट सेरीगाउँमा जन्मेतापनि नेपालगन्ज, जुन मध्य तथा सुदुरको व्यापारिक थलोको रूपमा परिचित छ त्यसलाई कर्मथलो बनाउन पुगे । मल्ल कवि, गीतकार, सङ्गीतकारका रूपमा लोकप्रिय हुन पुगेका छन् । तथापि उनलाई बैदेशिक भ्रमण को सुअवसर भने प्राप्त हुनसकेन । अध्ययन तथा कार्यबोझ उठाउने सिलसिलामा नेपाल तथा भारतको विभिन्न शहरहरूमा पुगेको भने पाइन्छ । प्रकृतिप्रेमी भएका नाताले भ्रमणका सुअवसरहरू प्राप्त हुनुपर्ने तथापि ती अवसरहरू सदैव उनी विमुख रहन पुगे । स्वदेशका

^{३४} नारायणप्रसाद शर्मा गैरे, पूर्ववत्, पृष्ठ ३ ।

^{३५} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

मनमोहक दृश्यावलि भएका शहर तथा रमणिय क्षेत्रको रसास्वादन गर्न भने सफलीभूत भए । प्रकृतिको अनुपम उपहार पोखरा पुग्दा, त्यसको प्राकृतिक छटाबाट मुग्धभई सुन्दर गीत पोखरा त रचना गरी रेडियो नेपालबाट गाउन समेत भ्याए । यसै गरी भारतका कलकत्ता, मद्रास, कर्नाटक, बैंगलौर, दिल्ली, नैनिताल, मन्सुरी लगायत मुख्य शहरहरूको भ्रमण गरेको पाइन्छ ।^{३६}

२.१.१२ साहित्यमा आउने प्रेरणा श्रोत

घटना तथा दुर्घटनाहरूको श्रृंखलाले नै प्रेमप्रकाश मल्ललाई कला साहित्यमा डोर्‍याएको पाइन्छ । कलिलो उमेरमा नै मातृवियोग सहन बाध्य पारिएबाट स्वतः स्फूर्त रुपमा उनका भावनाहरू लेखिन तथा गन्जिन पुगे । त्यसैले उनका स्वाभाविक रुचि, गुण र क्षमताको अभिवृद्धि हुन गएको देखिन्छ ।

समकालिन व्यक्तित्वहरूको संगत (सल्यान लुहापिङ्ग, हाइस्कूलमा जगदिश घिमिरे, नगेन्द्रराज घिमिरेसँगसँगै पढेको) ले गीत, कविता लेखन तथा वाचन तर्फ उन्मुख गरायो । लखनऊ पढ्दा पनि हिन्दी तथा अग्रेजीमा कविता रचना गरी वाचन गर्ने गरेकाले उनको रुचिले निरन्तरता पायो ।^{३७}

तेन्जिङ्ग शेर्पाको सगरमाथा आरोहणले हर्षित मल्ल सल्यान पढ्दा नै सानो कविता रचना गर्न पुग्दछन् । कवि म.वि.वि. शाहले (तत्कालिन राजा) मल्लमा रहेको प्राकृतिक स्वर र रचना क्षमताको पहिचान गरी, प्रतिभाको कदर गर्ने उद्देश्यले, रकम उपलब्ध गराई कलकत्तामा गीत रेकर्ड गर्न पठाउँदछन् ।^{३८} सोही गीत “वनकी म चरी” आज पर्यन्त लोकप्रिय तथा कर्णप्रिय रहिआएको छ । यसबाट पनि मल्ललाई कला, साहित्य, संगीतमा लाग्ने उत्प्रेरणा मिलेको थियो ।

२.१.१३. प्रेमप्रकाश मल्लका अन्य उपनामहरू

हिन्दु साँस्कृतिक विधि विधानअनुसार पण्डितले न्वारानको नाम “प्रेमजङ्ग मल्ल” राखेका थिए । शान्त, सुशिल तथा ज्ञानी भएकाले आमाबुवाद्वारा “ज्ञानबहादुर मल्ल” नाम राखेको पाइन्छ । गीत तथा कविता रचना गर्दा मल्लले “चातक” र “सजल” उपनाम प्रयोग

^{३६} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

^{३७} ऐजन् ।

^{३८} जनक नेपाल, पूर्ववत्, पृष्ठ ३२ ।

गरेको पाइन्छ । आफ्नो एक मात्र छोरा मधुकरजङ्गको असामयिक मृत्यु पश्चात छोराको स्मृति स्वरूप आफ्नो नाम पछाडि "मधुकर" उपनाम राख्ने गरेको पाइन्छ । आधिकारिक नाम प्रेमप्रकाश मल्ल भएतापनि साहित्यिक नाम प्रेमप्रकाश "मधुकर" हुन पुगेको देखिन्छ ।

२.१.१४ सम्मान तथा पुरस्कार

नेपाली कला साहित्यका अथक साधक प्रेमप्रकाश मल्ल विभिन्न समयमा विभिन्नसम्मान तथा पुरस्कारहरूद्वारा सम्मानित र पुरस्कृत भएका छन् । उनले प्राप्त गरेका सम्मान तथा पुरस्कारहरू यस प्रकार छन् ।

क) राष्ट्रिय प्रतिभा पुरस्कार- २०५४

ख) रोटरी क्लबसम्मान-

ग) महेन्द्र पुस्तकालय नेपालगन्जको स्वर्णजयन्तीको अवसरमा सारस्वत सम्मान २०५३ द्वारा सम्मानित

घ) तीथमान श्रेष्ठ (प) स्मृति साहित्य पुरस्कार

ङ) ब्रह्मकुमारी ईश्वरीय विश्वविद्यालय नेपालगन्जबाट सम्मानित तथा पुरस्कृत

च. कर्मचारी मिलन केन्द्र मुसिकोट रुकुमबाट २०५६ सालमा सम्मानित तथा अभिनन्दित

छ. औद्योगिक व्यापारमेला म.प. २०५७ बाट सम्मानित

ज. नेपाल टेलिभिजन कोहलपुर क्षेत्रीय प्रसारण केन्द्रद्वारा दोसल्ला ओढाई सम्मानित

झ. ने.क.पा.ए.मा.ले.के. का द्वारा कलाकारिता तर्फ प्रतिभा अभिनन्दित

ञ. श्री ५ विरेन्द्र ऐश्वर्य सेवा पदक २०५८ द्वारा विभूषित

ट. दर्शन सेवा समाज द्वारा सम्मान (२०६३)

ठ. नेपाल कला मन्दिर पुरस्कार (२०६३)

२.२ प्रेमप्रकाश मल्लको साहित्यिक यात्राको पृष्ठभूमि

मिठो स्वर तथा श्रृजनाका धनी प्रेमप्रकाश कलिलो उमेर देखि स्वतःस्फूर्त रूपमा सिर्जना तर्फ उन्मुख भएको पाइन्छ । मातृवियोगको पिडालाई कम गर्ने हेतुले वि.स. २००७ मा "आमा" शीर्षक कविताबाट कविता श्रृजनातर्फ लागेको पाइन्छ । गीत, कविता, श्रृजना

तथा गायन, संगीतमा कुनै अभ्यासको अवसर विनै सहज तथा स्वभाविक रुपमा मल्ल प्रवृत्त भएका देखिन्छन् ।^{३९} वन, पाखा, पखेरा, गाउँ, नदी, ताल, हिमाल, प्रेम, विरह, वेदना, र देशभक्ति राजभक्तिका गीत, कविता, छोटो मुक्तक मभौला खण्डकाव्य, शोककाव्य र गीत कविता संग्रह मल्लले सिर्जना गरेको पाइन्छ ।^{४०} जीवनमा परि आएका घटना तथा परिघटनाले थिचिरहदा पनि उनले नेपाली वीरता, गौरव र देशप्रेमका गीत कविता लेख्दै जागरण फैलाईरहे । छोराको मृत्युपश्चात उनको कलम अझ प्रखर रुपमा चलेको देखिन्छ । उनले “वीर तेञ्जिङ शेर्पा”, “विन्दु सरी चारैतिर छरिएका हामी “जस्ता राष्ट्रप्रेमी, वीरतागाथा भल्कने कविता लेखी छुट्टै परिचय बनाउन सफल देखिन्छन् ।

छोराको मृत्युशोकमा “मधुकर छोटो जीवनी : लामो कहानी” (२०४२), “त्यो एउटा अजेय शिखर मधुकर” (२०४२), “पञ्चगान गीत सङ्ग्रह” (२०४५), “अनुभूतिका स्वरहरू” (२०५४), “सजल” (२०६५), “गाउँदा-गाउँदै” (२०६५), “उनी” (२०६५) कृति प्रकाशित गरेका छन् ।

देशप्रेम र राष्ट्रिय भावनालाई उजिल्याउने तथा विकृति, विसङ्गतिप्रति तीव्र प्रहार उनका कविताहरूमा पाइन्छ । प्रेमप्रकाश मल्ल अनुभूतिपरक कृति लेख्ने संवेदनशील कविका रुपमा चिनिन्छन् ।^{४१} उनका रचनाहरूमा युग चेतना, विकृति विसंगतिप्रति व्यङ्ग्य, मानवीयताको ह्रास, आत्मिक पीडा, छटपटी, देशप्रेम, नेपालीको गौरवगाथा स्पष्ट रुपमा भल्केको देख्न सकिन्छ ।

मल्लका केही गीतहरूले नै गायकका रुपमा लोकप्रियताको शिखरमा पुऱ्याएको पाइन्छ । वि.सं. २०१८ सालमा घन्केको “बनकी म चरी.....” र “पोखरा त साँच्चिकैको पोखरा नै रै छ” गीतले उनलाई शिखर चुम्न सफल बनाएको देखिन्छ । संगीतमा इलाहावाद भारतबाट तिनवर्षे स्नातक अध्ययन गरेका कारण गीत रचना, गायनमा प्रवृत्त हुने लय, ताल, तान आदिको ज्ञान मल्लमा रहेको पाइन्छ । उनी आफ्नै रचना र आफ्नै स्वरले कला साहित्य सजाउने कलाकार हुन् । पश्चिम नेपालका स्वरसम्राट मल्ल हरेक कलाप्रेमी नेपालीका मनमस्तिष्कमा जीवन्त स्वरबाट गुञ्जायमान छन् । उनका गीतहरू संख्यात्मक भन्दा गुणात्मक उचाईको गगन चुम्न पुगेका देखिन्छन् ।

^{३९} नारायणप्रसाद शर्मा गैरे, पादटिप्पणी संख्या ५०, पृष्ठ २ ।

^{४०} आफ्नै दृष्टिमा प्रेमप्रकाश मल्ल, रत्नश्री, वर्ष ३६, अंक ५-६ (काठमाडौं : शान्तदेव भट्टराई), पृष्ठ ६८ ।

^{४१} जनक नेपाल, भेटवार्ता, रत्नश्री, वर्ष ३६, अङ्क ३-४, पूर्णाङ्क १७९ (काठमाडौं : शान्तदेव भट्टराई, २०५५), पृष्ठ ३१ ।

प्रेमप्रकाश मल्ल नेपालगन्जलाई चिट्ठा परेको साहित्यकार र गायक हुन् । उनी हॉसे पनि कविता बन्छ र रोए पनि कवितै बन्छ । मल्ल नेपाली भाषा साहित्यका लागि खान दिए पनि दुध दिने र खान नदिंदा पनि दुध दिने गाई हुन् ।^{४२}

श्रावणको मध्य भरीमा जन्मेकाले पनि होला नियतिले उनलाई बाँचुञ्जेल भरी भै आँसु बगाएर बाँचु पर्ने देखिन्छ ।

२.२.१ चरणगत रूपमा मल्लका कृति

साहित्यकार सङ्गीतकार एवम् गायक प्रेमप्रकाश मल्लको साहित्यिक यात्रा औपचारिक रूपमा २०१८ सालमा “बनकी म चरी” को स्वराङ्कन भएदेखि थालिएको हो । वि.सं. २०१८ सालदेखि २०६९ सालसम्म आइपुग्दा उनले कविता, गीत, गजलको सिर्जना निरन्तर गरिरहेको देखिन्छ । उनका रचनाहरू पूर्वीय शास्त्रीय छन्दबाट मुक्त रहेका छन् । नेपाली लोकलय, मुक्तलय र अभ् बढि गद्यलयमा उनका रचनाहरू प्रकाशित भएका पाइन्छन् ।

उनको साहित्यिक यात्रामा परिष्कार, परिमार्जन, प्रवृत्तिगत तथा शैलीगत परिवर्तन खासै नभए पनि उनका कविता, गीत, गजल र मुक्तकहरू आयामका दृष्टिले वर्तमानमा अभ् छोटो, रोचक र घोचक खालका देखिन्छन् । छोटामा चार शब्द दुई पङ्क्तिसम्म र लामा चालीस पङ्क्तिसम्म रहेको पाइन्छ । दुईवटा खण्डकाव्य र चारवटा गीत, कविता, गजल र मुक्तक सङ्ग्रह गरी छवटा पुस्तकाकार कृति र थुप्रै फुटकर रचनाहरू प्रकाशित गरिसकेका मल्लको साहित्यिक यात्रालाई वि.सं. २०१८ देखि २०४६ सालसम्म पूर्वार्ध वा प्रथमचरण र २०४७ देखि २०६९ सम्म उत्तरार्ध वा दोस्रो चरणमा विभाजन गरी चरणगत रूपमा उनका कृतिहरूको परिचय दिने प्रयास गरिएको छ ।

तथापि कुनैबेला स्वरलहरीमा चारैतिर गुञ्जिने प्रेमप्रकाश मल्ल कुण्ठित भएर नियतिले उपहार दिएका विवशता र बाध्यता भित्र जीवन संघर्ष गरिरहेका देखिन्छन् । हुरी-बतास, घाम-पानी, शीत र चट्याङ थापेर हिउँद, वर्षा निरन्तर अभिशप्त रूपमा बाँचिरहेको घरको छाना जस्तै भएर मल्ल एकपछि अर्को पीडा-औडाहा र आँधी हुरीसँगै बाँचिरहेको देखिन्छन् । साउने भरीमा जन्मेका प्रेमप्रकाश मल्ल निरन्तर साउने भरीले चुटेभै चुटिइरहेका देखिन्छन् । भानुभक्तले लेखे भै “मानमाथि पनि भुक्तमान थपि दिया भै दुःख

^{४२} नारायणप्रसाद शर्मा गैर, पूर्ववत्, पृष्ठ २ ।

माथि दुःख थपिंदा उनको सहारा क्रमशः गीत, कविता, गजल र गायन संगित नै बन्न पुगेको देखिन्छ ।

यस्ता आत्मानुभूतिपरक आवेगका तीव्र प्रहारसँगै जीवन जीउँन अभ्यस्त भइसकेका मल्लको जीवनी, र व्यक्तित्व, जीवनका भोगाई, दुःख र पीडा एकअर्काका पूरक, सञ्चालक र परिपोषक भएर साहित्यमा प्रतिविम्बित भएको पाइन्छ ।

मल्लका गीत, गजल, कविताको लेखन एवम् गायन २०१८ सालदेखि नै सार्वजनिक हुन थालेको हो । मल्लका थुप्रै फुटकर रचनाहरू समसामयिक पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित देखिन्छन् । “रूपरेखा”, “सिर्जना”, “रत्नश्री”, “दौतरी”, “स्पेशटाइम”, “नेपालगन्ज एक्सप्रेस”, “बागेश्वरी टाइम्स” आदि पत्रपत्रिकाहरूमा प्रकाशित मल्लका फुटकर रचनाहरू छोटो, मीठा र रोचक छन् । थोरै शब्दमा धेरै व्यक्त गर्नु र बौद्धिकताको छाप हुनु उनका छोटो फुटकर रचनाहरूको विशेषता हो ।

मल्लका नेपाल टेलिभिजनमा ३ वटा तथा रेडियो नेपालमा १८ वटा गीत रेकर्ड भई प्रसारित छन् । मल्लले हिन्दी भाषामा १०-१२ वटा र अंग्रेजीमा १५-२० वटा गीत कविता लेखेको देखिन्छ । अंग्रेजी गीतहरू स्वयम् मल्लले स्वर र सङ्गित दिएर गाएको समेत पाइन्छ ।^{४३}

साहित्यकारको परिवेश, उसको जीवन-भोगाई, समय-अवस्था, सामाजिक, आर्थिक तथा राजनैतिक परिस्थिति आदि कारकले श्रष्टाका सृजनामा केही परिवर्तनहरू देखापर्दछन् । यिनै कारणहरूसँग साहित्यकारका साहित्यिक रचनाहरूको अन्तः सम्बन्ध केलाएर साहित्यकारको र साहित्यिक कृतिहरूको मूल्याङ्कन गर्न सकिन्छ ।

आरम्भिक चरणमा फुटकर रचनाहरू प्रकाशित भएको पाइन्छ भने बीचमा कृतिहरू प्रकाशित भई पुनः फुटकर रचनामै मल्ल केन्द्रित रहेकाले फुटकर रचनाकाल र पुस्तक प्रकाशन कालका आधारमा पनि चरण विभाजन हुने अवस्था देखिँदैन ।

उपर्युक्त विभिन्न आधारहरू हेर्दा उनको लामो कला साहित्यिक र सङ्गीत यात्रामा उल्लेख्य प्रवृत्तिगत, विधागत, आयाम, परिष्कार एवम् परिमार्जनका आधारमा चरण विभाजन गर्ने स्पष्ट विभाजन रेखा छुट्टिन्छ । उनका गीत कविताहरू पञ्चायतकालमा बढी चर्चित प्रसारित, प्रकाशित भएका देखिन्छन् ।

^{४३} शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी ।

मल्लको साहित्यिक यात्रामा उल्लेख्य मोड, घुम्ती वा परिवर्तन नभए पनि प्रवृत्तिगत परिवर्तनका आधारमा निम्नानुसार दुई चरणमा उनको समग्र साहित्यिक यात्रालाई विभाजन गर्नु उपयुक्त देखिन्छ ।

(क) प्रथम चरण अर्थात पूर्वार्द्ध (वि.सं. २०१८-२०४६) सम्म

मल्लको साहित्यिक यात्रालाई हेर्दा पूर्वार्द्धमा उनको गायन तथा साङ्गीतिक क्षेत्र बढी उर्वर रहेको पाइन्छ । मल्लका गीत रचना संख्यात्मक रूपमा थोरै भए पनि देशप्रेम, प्रकृतिप्रेम, राष्ट्रिय जागरण र विरह भावनाले युक्त र स्तरीय छन् । पञ्चायत व्यवस्थाप्रति समर्पित पञ्चगानहरू पनि प्रथम चरणमै रचित भए । पुस्तकाकार कृतिहरू पूर्वार्द्धमा तीनवटा प्रकाशित भएको पाइन्छ भने पूर्वार्द्धकै केही गीत र कविताहरू निकै चर्चित र लोकप्रिय बन्न पुगेका छन् । मल्ल स्वयम्ले २०४६ पूर्वको समयलाई शून्यकालका रूपमा लिएको देखिन्छ ।

मधुकर छोटो जीवनी : लामो कहानी (२०४२)

त्यो एउटा अजेय शिखर मधुकर (२०४२)

पञ्चगान गीत सङ्ग्रह (२०४५)

(ख) दोस्रोचरण अर्थात उत्तरार्द्धकाल (२०४६- २०६९)

यस कालमा गायन र साङ्गीतिक क्षेत्र केही कमजोर बन्न पुगेको छ । कविता, गीत, गजल एवम् मुक्तकहरूका माध्यमबाट जीवनका असङ्गत, विसङ्गत पक्ष, समसामयिक, विसङ्गति, अनुशासनहिनता, विकृति तथा मानवीयताको ह्रासप्रति व्यङ्ग्य गर्दै अस्तित्वको खोजीतर्फ उन्मुख रहेको देखिन्छ । मानसिक, शारीरिक र आर्थिक रूपले अत्यन्तै कमजोर भएकाले प्रेमप्रकाश मल्ल हाल नेपालगन्जमा मात्र सीमित रहन पुगेका छन् ।

१. अनुभूतिका स्वरहरू- २०५४

२. सजल, गाउँदागाउँदै, उनी-२०६५

२.२.२ मूल प्रवृत्ति र विशेषता

प्रेमप्रकाश मल्लको मुख्य सृजना क्षेत्र कविता विधा हो । गीत, कविता, मुक्तक, गजल, लेखन, गायन तथा सङ्गीत नै उनको मुख्य सृजना क्षेत्र हो ।

प्रदर्शन, यश र अर्थका लागि नलेखी आत्मिक सन्तुष्टि र आनन्दानुभूतिका लागि सृजना क्षेत्रमा लागेकाले उनका रचनाहरू प्रचारात्मक रूपमा धेरै आएका छैनन् । जेजति बाहिर आए ती लोकप्रियताको शिखरमा पुगेका छन् । आफ्नो, अरुको र संसारकै दुःखबाट संवेदनशील बन्न पुगेका मल्ल स्वान्तः सुखका लागि साधनामा लागेका अनुभूतिवादी साधक हुन् ।^{४४} प्राकृतिक स्वरका धनी भएकाले गायकका रूपमा बढी चर्चित छन् । यसरी गीत, गजल, मुक्तक कविता हुँदै खण्डकाव्यसम्मको लेखनयात्रा, गायन र सङ्गीतका मध्यमबाट नेपाली कलासाहित्यका क्षेत्रमा मल्ल समर्पित रहेका छन् । उनका रचनाहरू पूर्वीय शास्त्रीय छन्दबाट मुक्त रहेका छन् । नेपाली लोकलय, मुक्तलय र अभ्र बढी गद्य लयमा उनका रचनाहरू प्रकाशित भएका पाइन्छन् । आयामका दृष्टिले चालिस पङ्क्तिसम्मको लामो कविता रहेको पाइन्छ । संख्यात्मक रूपमा कम भएर पनि गुणात्मक रूपमा उनका गीत, कविता, गजल र मुक्तक स्तरीय रहेका छन् । सरल बोधगम्य भाषाशैली प्रयोग गरिएका उनका रचनाहरू सुमधुर, लयात्मक र नवीनभाव सञ्चार गर्न सक्ने भएकाले उत्कृष्ट कर्णप्रिय र विशिष्ट छन् ।

“बनकी म चरी”, “माछापुच्छे फेवातालमा”, “चञ्चलमन”, “आँखैमा हिउँचुली” जस्ता सदाबहार गीतहरूबाटै मल्ल स्थापित भएका देखिन्छन् । तथापि हाल मल्ल शारीरिक रूपले असक्त र बोली नबुझिने अवस्थामा रहेका छन् ।

प्रेमप्रकाश मल्ल कवि मात्र होइनन् एक सशक्त गीतकार लोकप्रिय गायक र कुशल सङ्गीतकार पनि हुन् । नेपाली गीत र कलाको विकासमा उनको महत्वपूर्ण योगदान रहेको छ । आफ्नै गति रचना, आफ्नै सङ्गीत र स्वर दिएर नेपाली कलाक्षेत्रलाई चम्काउने कालकारका रूपमा प्रेमप्रकाश मल्ल चर्चित र लोकप्रिय रहेको पाइन्छ ।

मल्लका मुक्तकहरूमा अनुभव र अनुभूतिका तरङ्गहरू छन् । कतै गुलाफका काँडाले भै चस्स बिभ्रन्छन्, कतै विसंगतिका चट्याङ्गहरूले हान्छन् । कतै साउनको वर्षाभै वेदनाका भल बग्छन् ।

मल्लका गीतहरूमा प्रकृतिको मनोरमस्थल नेपालको प्रकृति हाँसेको छ । कतै छाँझा, छहराहरू छचल्केको छ भने कतै देशभक्तिको भावनाले रगत तताउँछ । कतै जीवन दर्शन झल्कन्छ, त कतै वियोग र वेदना बगेको पाइन्छ । उनका गजलहरूमा प्रणय, माया

^{४४} नारायणप्रसाद शर्मा गैर, पूर्ववत्, पृष्ठ २ ।

अनुरागजस्ता विषयभावले श्रृङ्गारिता छरेको देखिन्छ । कवि, गीतकार एवम् गायक प्रेमप्रकाश मल्लको प्रवृत्तिगत विशेषतालाई निम्न रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- । मल्ल स्वच्छन्दतावादी काव्यधाराका साहित्यकार हुन् ।
- । उनका रचना र काव्य कृतिहरूमा मनमा उब्जेका स्वतःस्फूर्त तत्क्षणिक भावहरूको अभिव्यक्ति पाइन्छ ।
- । परम्परागत शैली, शिल्प एवम् बाह्य सजधज उनका कृतिहरूमा पाइँदैन ।
- । सामान्य वा निम्न वर्गको चित्रण, मानवतावादी भावनामा जोड, घुसखोरी, ढिलासुस्तीप्रति कठोर प्रहार ।
- । देशप्रेम, जागरण र राष्ट्रिय भावनाको प्रचरता ।
- । प्रकृतिचित्रण वा प्रकृतिप्रेम ।
- । जीवनका कुण्ठा, निराशा, दुःख, पीडाको अभिव्यक्ति ।
- । आत्मा, परमात्मा दैवी शक्तिप्रतिको आस्था ।
- । आदर्श भावना र भाषा साहित्यप्रतिको अगाध आस्था ।
- । गद्यशैलीको प्रयोग
- । आर्थिक असमानता, बेरोजगारी र गरिबीको जीवित चित्रण

कवि, गीतकार एवम् गायक प्रेमप्रकाश मल्लको मूल्याङ्कन गर्दा उनी स्वच्छन्दतावादी काव्यधाराका अनुभूतिवादी साहित्यकार हुन् । प्रकृतिप्रेमी, राष्ट्रिय भावना वा देशप्रेमको भावनाले ओतप्रोत, जीवनका दुःख, पीडा र निराशाको प्रस्तुती गर्ने, विसङ्गति, विकृतिप्रतिको व्यङ्ग्य मानवतावादी भावनाले युक्त साहित्यकार हुन् । अस्तित्वको खोजीतर्फ उन्मुख एक संवेदनशील कवि, भावुक गीतकार एवम् राष्ट्रिय भावनाका मार्मिक गायक हुन् ।

मल्लको लामो साहित्यिक यात्रामा देशभक्ति, जागरण, विकृति, विसङ्गतिप्रतिको व्यङ्ग्य, नेपालको वीरतागाथा, प्रकृतिप्रेम, विरह, वेदनाले समग्र साहित्यलाई माथि उठाउन मद्दत पुगेको छ ।

परिच्छेद-तिन

कविताको सैद्धान्तिक परिचय

३.१ विषय प्रवेश

कवि मूल शब्दमा 'ता' प्रत्यय लागेपछि 'कविता' शब्द बन्दछ । यो तत्सम शब्द हो, जसलाई कविकर्म वा कविद्वारा रचित रचना भनिन्छ । पूर्वीय, पाश्चात्य र नेपाली गरी साहित्य शास्त्रमा कविताले कविको रचना, कर्म वा कृतिलाई बुझाउँदै आएको फेला पार्न सकिन्छ । संस्कृत साहित्यमा कविता वा काव्य शब्दले समग्र साहित्यलाई बुझाउने गरेको र यसलाई चौधौं शताब्दीका रसवादी आचार्य विश्वनाथले अर्थात्को मानिन्छ । आज आएर संस्कृत, पाश्चात्य वा नेपाली साहित्यमै किन नहोस् कविता भन्नाले मुक्तक, फुटकर कविता, खण्डकाव्य र महाकाव्य जस्तो विधागत स्वतन्त्र अस्तित्वका रूपमा कविता वा काव्य शब्दले आफ्नो पहिचान बनाइ सकेको छ । ललित कलाको श्रव्य, दृश्य भेद र श्रव्य दृश्य मिश्रित चम्पूकाव्य साहित्यको रूपमा संस्कृत साहित्यभित्र प्रचलित रहेको देख्न सकिन्छ । कविता श्रव्यकाव्यमा पर्दछ । नाटकमा दृश्यात्मकता भए भैं कवितामा श्रव्यात्मकता हुने गर्दछ । कविताको मञ्चौलो र वृहत् रूपमा श्रव्यात्मकता नै प्रमुख भए पनि आन्तरिक तहमा तिनका कविता धारा निबन्धन, आख्यानीकरण, नाटकीकरणको प्रयोग हुने गर्दछ ।^१

३.२ कविताको परिभाषा

कविता पूर्वीय, पाश्चात्य र नेपाली जगत्मा प्रचलित एक साहित्यिक विधा हो । यसर्थ कविता बारे विभिन्न आचार्य, विद्वान्, साहित्यकार र समीक्षकहरूले आ-आफ्नै किसिमका परिभाषा प्रस्तुत गरेका छन् । यसरी मत प्रस्तुत गर्ने क्रममा कसैले भाव, कसैले विचार त कसैले कविताको सौन्दर्य पक्षमाथि जोड दिएको देखिन्छ । यस प्रकार विभिन्न दृष्टिले गरिएका परिभाषामा एकरूपता भने देखिँदैन । विभिन्न विद्वान्हरूले दिएका परिभाषालाई यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

१. ईश्वरीप्रसाद गैरे र कृष्णप्रसाद आचार्य, आधुनिक नेपाली नाटक र फुटकर कविता (कीर्तिपुर : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज, २०६३), पृ. ३२९-३३० ।

पूर्वीय परिभाषा

- क) सङ्क्षेपमा इष्ट अर्थ प्रकट गर्ने पदावलीले युक्त त्यस्तो वाक्य काव्य हो; जसमा अलङ्कार प्रकट हुन्छ, र जुन दोष रहित र गुण युक्त हुन्छ। – अग्नी पुराण
- ख) कविता कोमल, सुन्दर पद विन्यास युक्त, गुढ शब्दार्थ हीन, सुबोध, युक्तिपूर्ण कृत्यका लागि उपयुक्त रस निष्पत्तिको गुण भएको सन्धियुक्त हुनु पर्दछ। – भरतमुनि
- ग) शब्द र अर्थले युक्त पदावली काव्य हो। – भामह
- घ) अभिष्ट अर्थले युक्त पदावली काव्य हो। – आचार्य दण्डी
- ङ) दोष मुक्त गुण तथा अलङ्कार युक्त शब्दार्थ नै काव्य हो। – मम्मट
- च) ध्वनि नै काव्यको आत्मा हो। – आनन्दवर्द्धन
- छ) रसात्मक वाक्य नै काव्य हो। – विश्वनाथ
- ज) रमणीय अर्थ प्रतिपादन गर्ने शब्द नै काव्य हो। – जगन्नाथ^२

उपर्युक्त पूर्वीय विद्वान्हरूको परिभाषा हेर्दा रमणीय रसयुक्त, शब्दार्थले युक्त र मन मुग्ध पार्ने अभिव्यक्ति नै कविता वा काव्य हो भन्न सकिन्छ। पूर्वीय विद्वान्हरूको परिभाषा हेर्दा भ्रामह दण्डी अलङ्कारवादी आचार्य भएर काव्यमा अलङ्कारलाई विशेष जोड दिन्छन् भने भरतमुनि र विश्वनाथ रसवादी आचार्य भएर कवितामा रस पक्षमाथि विशेष जोड दिन्छन्। ध्वनिवादी आनन्दवर्द्धन भावपक्षमा जोड दिन्छन् भने मम्मट र जगन्नाथ समन्वयवादी आचार्य मनिन्छन्। यी आचार्यहरूले आफ्नो परिभाषा शब्दार्थमाथि जोड दिएका छन्। यिनीहरूका विचारमा कवितामा शब्द र अर्थ अनिवार्य हुने गर्दछ। ध्वनिवादी आनन्दवर्द्धनले कविताको व्यञ्जनालाई कविताको आत्मा मानेको देखिन्छ।

पाश्चात्य परिभाषा

- क) कविता भाषाका माध्यमबाट, अभिव्यक्त हुने अनुकरणात्मक कला हो। – एरिस्टोटल
- ख) कविता व्यक्त सङ्गीत हो। – ड्राइडन

२. ईश्वरीप्रसाद गैरे र कृष्णप्रसाद आचार्य, पूर्ववत्, पृ. ३३२।

- ग) कविता मूलतः जीवनको आलोचना हो । –म्याधु आर्नोल्ड
- घ) कविता प्रबल अनुभूतिहरूको सहज उच्छ्वलन हो जुन शान्त समयमा संस्मरणका रूपमा मनोवेगबाट प्राप्त हुन्छ । – वर्डस्वर्थ
- ङ) कविता सरल, रागात्मक र प्रत्यक्ष मूलक हुनुपर्छ । – मिल्टन
- च) कविता जीवनको आनन्दात्मक अभिव्यक्ति हो । – शेली
- छ) कल्पना र संवेगद्वारा गरिएको जीवनको व्याख्या नै कविता हो । – जोन्सन

उपर्युक्त परिभाषालाई निष्कर्षमा भन्नु पर्दा कविता भनेको भाषाका माध्यमबाट अभिव्यक्त सङ्गीत, आनन्दात्मक जीवनको व्याख्या, जीवनको आलोचना, रागात्मक र अनुभूतिको उच्छ्वलन हो जसमा कल्पना र संवेगको प्रकटीकरण हुने गर्दछ ।^३

नेपाली परिभाषा

- क) भावनाको बौद्धिक कोमलता नै कविता हो । – बालकृष्ण सम
- ख) भावनाको हार्दिक कोमलता नै कविता हो । –लक्ष्मी प्रसाद देवकोटा
- ग) तीव्रगामी कल्पनाको घोडामाथि अनुभूतिको काठी कसी विचारको लगाम पक्रेर भावुकता चढेको नै कविता हो । – केदारमान व्यथित
- घ) कविता जीवन जगत्का मूल्यवान् अनुभवको काल्पनिक कलात्मक बद्ध वा मुक्त लयात्मक भाषिक सङ्कथन हो । –वासुदेव त्रिपाठी
- ङ) काव्य भनेको कुनै विषय वा कथा लिएर मनोहर शैलीको सूत्रमा शब्द र अर्थको समुचित योगात्मक गुम्फन हो । – सोमनाथ सिग्दाल
- च) पद्य लयमा कथ्यको अभिव्यक्ति गर्ने भाषिक संरचनालाई कविता भनिन्छ । – मोहनराज शर्मा

३. ईश्वरीप्रसाद गैरे र कृष्णप्रसाद आचार्य, पूर्ववत्, पृ. ३३३ ।

छ) कविद्वारा आफ्ना संवेद्य अनुभूति वा स्फूर्त भावनालाई छन्द वा लयमा उनिएको साहित्यिक रचना नै कविता हो ।
– नेपाली बृहत् शब्दकोश

उपर्युक्त नेपाली विद्वान्हरूको परिभाषा हेर्दा निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने भावनाको बौद्धिक, हार्दिक कोमलता, कल्पना, अनुभूति र विचारको लगाममा भावुकता चढेको जीवन जगत्को कलात्मक भाषिक सङ्कथन अनि शब्द र अर्थको योगात्मक गुम्फन, पद्य लयको भाषिक सङ्कथन तथा कविको अनुभूति स्फूर्त रुपमा प्रकट साहित्यिक रचना कविता हो ।^४

३.३ कविताका तत्व

कवितालाई समग्र रूपमा चिन्न चिनाउनका लागि यसका निश्चित तत्वहरूको आवश्यकता पर्दछ । यसरी हेर्दा यसमा कथ्य विषयवस्तु र भाव आन्तरिक तत्व हुन् भने भाषा, शैली, लय, बिम्ब, प्रतीक, बाह्य तत्व हुन् । कविताका निजी तत्वका रूप निम्न छन् : (क) शीर्षक (ख) संरचना (ग) विषयवस्तु (घ) लय विधान (ङ) भाव विधान (च) कथन पद्धति (छ) अलङ्करण वा बिम्ब विधान, (ज) व्यञ्जना विधान, (झ) भाषाशैली, (ञ) उद्देश्य यिनै तत्वका आधारमा कवितालाई सिङ्गो रूपमा चिन्न यिनको सविस्तार चर्चा यसरी प्रस्तुत गरिन्छ :

३.३.१ शीर्षक

कविताभित्र अनेक संरचना हुन्छन् । कविले ती संरचनाहरूको प्रतिनिधित्व हुने गरी एउटा युक्तियुक्त, सारपूर्ण र औचित्य भएको प्रतिनिधि मूलक कलात्मक शीर्षकको छनोट गर्दछ । जुन शीर्षकभित्र समग्र विषयवस्तु अटाएका हुन्छन् । भावले सामान्य विशिष्ट अर्थ दिने पद्धतिलाई सामान्यीकृत गरिएको हुन्छ । यस्तो शीर्षकमा कविता भित्रका भित्री बाहिरी सबै तत्वहरूको प्रतिनिधित्व हुन सक्नु पर्दछ र शीर्षक हेर्दै समग्र शरीर तत्वको प्रतिनिधि टाउको भएको भान हुन सक्नु पर्दछ । यस्तो शीर्षकको विविध सम्भाव्यता र अनेकार्थता बोक्न सक्षम भएको हुनसक्नु पर्दछ ।

४. ईश्वरीप्रसाद गैरे र कृष्णप्रसाद आचार्य, पूर्ववत्, पृ. ३३३ ।

३.३.२ संरचना

कविताभिन्न भित्री बाहिरी तहमा एउटा संरचना हुने गर्दछ । यस प्रकार कविता संरचना तत्वहरूबाट निर्मित एक विशिष्ट प्रकारको रचना हो । जसमा बाहिरी संरचना सतही हुने गर्दछ, भने भित्री संरचना सूक्ष्म हुने गर्दछ । यस्तो बाह्य संरचनालाई लय, गुण, पाउ, चरण पङ्क्ति पुञ्ज, शब्द गुच्छाको संयोजनबाट निर्माण गरिन्छ, भने भित्री संरचनामा कविको कथनको सोभो कथन, आख्यानीकृत कथन, नाटकीकृत कथनका स्थूल र सूक्ष्म पद्धतिलाई हेरिन्छ, र कविताको मूल कथ्य, मूल भाव र मूल विचारको परिणति परिणामबाट निर्मित रूपलाई हेर्ने गरिन्छ ।

३.३.३ विषयवस्तु

कविता रचनाका लागि चयन गरिएको वस्तु नै कविताको मूल विषयवस्तु हो । यस्तो विषयवस्तु ब्रह्माण्ड भित्रको यावत् वस्तु, मानवीय स्वभाव प्रवृत्ति, प्राकृतिक वस्तु धर्म, संस्कृति, देश, समाज, राजनीति र जीवन भोगाइ, हेराइका अनेक पक्ष-विपक्षसँग सम्बद्ध हुने गर्दछ । कवि जस्तोसुकै विषयवस्तु छनोट गर्न स्वतन्त्र हुने गर्दछ । यस्तो विषयवस्तु कविता हुँदा आफैँमा कलापूर्ण, उपयुक्त, आकर्षक र प्रभावपूर्ण हुन सक्नु पर्दछ । जुन विषयवस्तुले आफ्नो एउटा निश्चित स्वरूप प्राप्त गर्दै उपयुक्त, सशक्त र कलात्मक एवम् जीवन्त हुन सक्नु पर्दछ ।

३.३.४ भाव विधान

कविताको मूल तत्व भाव हो । जुन भाव बिना कविताको कल्पना पनि गर्न सकिन्न । कवितामा भावलाई मूल मेरुदण्डको रूपमा लिइन्छ । साथै कवितामा भावको उचित संयोजन हुन सक्नु पर्दछ, अनिमात्र कविता उत्कृष्ट बन्दछ । जुन भाव कविताको मूल तत्व मेरुदण्ड र अस्तित्व विधायक तत्व हुने गर्दछ । यस्तो भाव विधान मानवीय जीवन जगतका यावत् विषयवस्तुलाई अनुभव र अनुभूतिको लयात्मक, रागात्मक र कलात्मक निष्कर्षका रूपमा विशेष भाव अर्थ प्रदान गर्ने हुन सक्नु पर्दछ । अर्को अर्थमा विषयवस्तुको गूढ, गहन, गम्भीर ज्ञानभिन्न कलात्मक भाव सृष्टि गर्न सक्नु नै कविताको सम्यक् भाव विधान हो ।^५

५. ईश्वरीप्रसाद गैरे र कृष्णप्रसाद आचार्य, पूर्ववत्, पृ. ३३४ ।

३.३.५ लय विधान

सङ्गीतमा ताल भए जस्तै कविताको भित्री सङ्गीत लय हो । कवितामा लयका माध्यमबाट भावहरूको संयोजन गर्ने गरिन्छ । मानवीय जीवनको गतिको लयलाई समातेर कविताले आफ्नै लयमा मधुर बनाएर प्रस्तुत गर्ने गर्दछ । यस्तो लय विधानको सृष्टि कवितामा शब्दगुच्छा, पङ्क्तिपङ्क्ति, श्लोकश्लोक मिलाएर गर्ने गरिन्छ । यस क्रममा यतिको मात्रा मिलाइन्छ । वार्षिक, मात्रिक, आवृत्ति नियमले यति मिलाएर कवितालाई बढी लयपूर्ण बनाइन्छ ।

कविता पनि पद्य र गद्य दुई किसिमको हुन्छ । वार्षिक मात्रिक भित्रि बाहिरी लय मिलेको पद्य कविता हुन्छ, भने पद्यमा भित्रि लय प्रधान बनाएर लेखिएको अन्तर्लय प्रधान गद्य कविता हुने गर्दछ । जे होस् समग्रमा कवितामा लय विधान अत्यन्त आवश्यक ठानिन्छ, र लयको उत्कृष्ट आयोजन मै कविता उत्कृष्ट बन्न पुग्दछ ।^६

३.३.६ कथन पद्धति

कवितामा कविले कुन स्थानमा रहेर आफ्नो अभिव्यक्ति प्रस्तुत गर्दछ, त्यस आधारमा कथन पद्धतिको निर्योक्त गर्न सकिन्छ । जुन कुरालाई दृष्टिबिन्दु पनि भनिने गरिन्छ । यस्तो कथन पद्धतिको दृष्टिबिन्दु प्रथम पुरुषको म, हामी सर्वनामको प्रयोग गरेको आन्तरिक दृष्टिबिन्दु हुने गर्दछ, जसमा कविले कवितामा आफ्नो वर्णन गरि रहेको आत्मालापको आत्म गुञ्जन प्रमुख हुन्छ । बाह्य दृष्टिबिन्दुमा तृतीय पुरुष सर्वनामको प्रयोग गरिएको हुन्छ, जसमा कविले कवितामा आफ्नो वर्णन नगरेर अर्काको वर्णन गरि रहेको हुन्छ । जुनमा कविले देखेका कुरालाई विषयवस्तु बनाउने गर्दछ । यिनका साथै आख्यानीकरणका क्रममा कविले दृश्य चित्र, सम्वाद मनोवादका नाटकीकृत कथन पद्धति अंगाल्दै आत्मालापको आत्म गुञ्जन समेत प्रस्तुत गर्ने गर्दछ । जुन कथन पद्धतिको वैकल्पिक तेस्रो पद्धति हो ।^७

३.३.७ अलङ्कार वा बिम्ब विधान

कुनै पनि कवितामा कविले भाव सौन्दर्य सृष्टि गर्न सक्नु पर्दछ । यसका लागि कविले कवितामा अलङ्कार र बिम्बको उचित-समुचित आयोजन-समायोजन गर्न सक्नु पर्दछ । अनिमात्र कविता उत्कृष्ट बन्दछ । यस क्रममा कवितामा अलङ्कार, बिम्ब, प्रतीक

६. ईश्वरीप्रसाद गैरे र कृष्णप्रसाद आचार्य, पूर्ववत्, पृ. ३३५ ।

७. ऐजन् ।

कविताका अनिवार्य तत्व बन्त पुग्दछन् । अलङ्कारका सन्दर्भमा शब्दालङ्कार, अर्थालङ्कारको आयोजन-समायोजन, शब्द-गाम्भीर्य र अर्थ-गाम्भीर्य प्रदान गर्छन् भने बिम्बका माध्यमले छायाँरूप सहितको सौन्दर्य सृष्टि गर्छ र प्रतीकले विशेष अर्थ प्रतिपादन गर्न पुग्दछ । यसर्थ कवितामा यिनको प्रयोगलाई कलात्मक प्रयोग भनिन्छ । जसको समायोजनले कविता उत्कृष्ट हुन पुग्दछ । यसर्थ कवितामा यिनलाई (अलङ्करण वा बिम्ब विधानलाई) मूल तत्व मान्ने गरिन्छ ।^८

३.३.८ व्यञ्जना विधान

कवितामा सोभो अर्थ लाग्ने भाषा मात्रै प्रस्तुत गर्नु हुँदैन । यसमा त व्यञ्जनाले बुझाउने वाच्यार्थ, लक्ष्यार्थ पछिको व्यञ्जना अर्थ प्रकट गराउन सक्नु पर्दछ, अनिमात्र कविता उत्कृष्ट बन्दछ । यस्तो व्यञ्जना शक्तिको संयोजन कवितामा हुन सक्नुलाई नै व्यञ्जना विधान भनिन्छ । जुन व्यञ्जनामा शाब्दी, आर्थी व्यञ्जनाले दिने व्यङ्ग्यार्थको उचित समुचित आयोजन-संयोजन हुनसक्नु पर्दछ ।

३.३.९ भाषाशैली

कवितामा भाव र भावबाट उत्पन्न हुने अनुभूतिलाई बोक्नका लागि भाषाको प्रयोग गरिन्छ । यस्तो भाषाका वर्ण, पद शब्दले रागात्मकता, लयमयता, लालित्य र माधुर्य संयोजन गर्न सक्नु नै शैली हो । यो शैली सूक्ष्म र सङ्क्षिप्त कलात्मक हुन सक्नु पर्दछ । कवितामा स्तरीय भाषाको प्रयोग उचित मानिन्छ । जसले उत्कृष्ट भाव वहन गर्न सकोस् । यस किसिमको भाषा शैली कविताको मूल तत्व हो । यो भाषा शैली पद्यात्मक-गद्यात्मक दुवै हुने गर्दछ ।^९

३.३.१० उद्देश्य

कुनै विषयवस्तुमा आधारित भएर भावले भरिपूर्ण अनुभूतिलाई कलात्मक ढङ्गले प्रस्तुत गर्नु नै कविताको उद्देश्य हो । यस्तो उद्देश्य कविताभित्र सार्थक, समुपयुक्त, प्रभावात्मक र आकर्षक भएको हुनु पर्दछ । कविताले मूल्यपरक सन्तुष्टिजन्य भाव प्रसारित गर्न सक्नु पर्दछ । यिनै कुराहरूको कविताभित्र संयोजन हुनु नै कविताको उद्देश्य विधान हो भन्न सकिन्छ ।

८. ईश्वरीप्रसाद गैरे र कृष्णप्रसाद आचार्य, पूर्ववत्, पृ. ३३५ ।

९. ऐजन्, पृ. ३३६ ।

३.४ कविताका उप विधाहरू

भाव अनुभूतिको प्रबन्धन र विषयवस्तुको आख्यानीकरणमा प्रयोगका दृष्टिले नेपाली कविताका विभिन्न विधाहरूलाई यसरी वर्गीकरण गरेर हेर्न सकिन्छ :

- (क) लघुतम रूप – मुक्तक, हाइकू, ताड्का
- (ख) लघु रूप – फुटकर कविता
- (ग) मझौला रूप – खण्डकाव्य
- (घ) वृहत् रूप – महाकाव्य
- (ङ) वृहत्तर / वृहत्तम रूप – विकासशील / विकसित महाकाव्य

(क) लघुतम रूप—मुक्तक

कविताको सबैभन्दा छोटो रूप नै लघुतम रूप हो । जुन रूप मुक्तक हुने गर्दछ । यो कविताको लघुतम रूप मुक्त, स्वतन्त्र, स्वायत्त, एकल, एक श्लोके पद्यात्मक सबभन्दा सानो अभिव्यक्तिको रूप वा एकाई श्रेणी नै यथार्थमा मुक्तक हुने गर्दछ । यो संस्कृत साहित्यमा वर्ण मात्रिक, मात्रिक, एक सिलोकको हुन्छ भने जापानीमा हाइकू र नेपालीमा मुक्तक तथा एउटा गजल र एउटा कविताको सबभन्दा सानो रूप हुने गर्दछ । यसमा कविको भावको एक भोक्का, एक भुल्का भ्वाट्ट प्रकट हुने गर्दछ । यस्तो मुक्तक रूपमा अनुभूतिका लहरहरू स्वतः प्रकट हुन्छन् र दुई हरफ चार हरफ र पाँच छ हरफमा मुक्तक रूप टुङ्गिन्छ । यो रूप सङ्क्षिप्त, मितव्ययी चुट्किलो, सूत्रात्मक भाव कथनमा भिलिक्क विजुली भिल्के भैं वा सलाई कोरे भैं भ्रवार अनुभूति-अनुभवको प्रस्फुटन-प्रकटीकरण हुन्छ ।

(ख) लघु रूप—फुटकर कविता

कविताको मुक्तकभन्दा ठुलो एकाइ र मझौला खण्डकाव्य भन्दा सानो एकाई फुटकर कविता हो । यो पत्र-पत्रिकामा छापिने एउटा कविता हो । यसमा ८/१२/१५/२० श्लोकसम्मको सङ्ग्रह संरचना हुन्छ । यसमा जीवन जगत्का खास एक सन्दर्भ खास एक प्रसङ्ग र खास एक मनोदशाको प्रकटन-प्रस्फुटन हुन्छ । यो फुटकर रूप पद्य र गद्य दुवै रूपको कविता हुन्छ । यसमा विशेषतः विषयवस्तुको कविता यात्राले अनुभूतिको भरि उठी बर्सिई विश्रान्त हुन पुगेको समय स्थिति प्राप्त गरेको रूप नै फुटकर कविताको लघु रूपको स्वरूप हो ।

(ग) मभौला रूप-खण्डकाव्य

कविताको लघुतम रूप (मुक्तक) लघुरूप (फुटकर कविता) भन्दा ठूलो र वृहतरूप (महाकाव्य) भन्दा सानो रूप नै मभौलो रूप खण्डकाव्य हो । जसमा जीवन जगत्को एक पक्षको प्रस्तुति हुँदा एक रसको पूर्णता प्रकट हुने गर्दछ । समग्र जीवनको एक भागलाई धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष जस्ता चार वर्गमध्ये एक वर्ग र नौ रसमध्ये एक रसको प्रयोग गरिएको एउटा मूल भावको प्रवाहमा कवितात्मक अभिव्यक्तिको संरचना हुनु नै मभौलो रूप खण्डकाव्य हो । यस्तो उदाहरणमा लेखनाथको ऋतु विचार, सिद्धिचरण श्रेष्ठको 'उर्वशी' देवकोटाको 'मुनामदन' लाई लिन सकिन्छ ।

ग) अ. कविताको उपविधाको रूपमा खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक अवस्थिति

महाकाव्य पछि प्रबन्ध काव्यको अर्को रूप खण्डकाव्य हो । खण्डकाव्यको स्वरूप र यसको सैद्धान्तिक पक्षलाई लिएर संस्कृत साहित्यमा ज्यादै कम विवेचना गरिएको छ । पूर्वीय आचार्यहरूले काव्यको परिभाषा र विधागत वर्गीकरण र नायक-नायिका सम्बन्धी आफ्ना अवधारणा भामह, रुद्रट, दण्डी, आनन्द वर्द्धन आदिले चर्चा-परिचर्चा उठाए पनि स्पष्ट रूपमा पहिलो पटक खण्डकाव्य शब्दको प्रयोग गर्ने आचार्य विश्वनाथ हुन् । रुद्रट (ईशाको सातौँ शताब्दी)ले सर्वप्रथम महाकाव्य र खण्ड- काव्यलाई क्रमशः महान् काव्य र लघु काव्यको रूपमा उल्लेख गरेका छन् ।^{१०}

त्यसपछि 'साहित्य दर्पण'का लेखक विश्वनाथले खण्डकाव्यलाई सूत्रात्मक रूपमा परिभाषित गरेका छन् । उनको भनाइ अनुसार महाकाव्यको एक देशीय रूप नै खण्डकाव्य हो । "खण्डकाव्यं भवेत्काव्यस्यैकदेशानुसारि च ।" खण्डकाव्यमा महाकाव्यको एकदेशीयता हुन्छ । अझ यसलाई स्पष्ट गर्ने हो भने बालचन्द्र शर्माको भनाइलाई लिन सकिन्छ । उनी भन्छन् : "कथानकबाट एक अंश लिएर लेखिएको भए पनि त्यो सम्पूर्णमै पूरा भएको सानो काव्य नै खण्डकाव्य हो ।"^{११}

१०. डा. मोहन हिमांशु थापा, साहित्य परिचय, चौ.सं. (काठमाडौँ : साझा प्र., २०५०), पृष्ठ ५७ ।

११. बालचन्द्र शर्मा, नेपाली वृ. शब्दकोश (काठमाडौँ : रोयल ने.एकेडेमी, २०१९), पृष्ठ २१३ ।

महाकाव्यमा जीवन र जगत्को विराट रूप प्रस्तुत गरिएको हुन्छ । अर्को शब्दमा, महाकाव्यमा मानव-जीवनको सम्पूर्णता र सर्वाङ्गीणता अभिव्यक्त भएको हुन्छ । खण्डकाव्यमा जीवन र जगत्को कुनै एक पक्षको चित्रण र विश्लेषण गरिएको हुन्छ । सारांशमा, खण्डकाव्यमा मानव जीवनको एक पक्षको चित्रण हुन्छ, एउटा तथ्यको उद्घाटन हुन्छ र एउटा यथार्थताको विश्लेषण हुन्छ । यसरी खण्डकाव्यमा मानव जीवनको विराट स्वरूपको एउटा खण्ड विशेषको प्रस्तुति हुन्छ । खण्ड रूपमा भए पनि खण्डित भएको हुँदैन, यो आफैँमा अखण्डित हुन्छ । अर्को शब्दमा, यो आफैँमा पूर्ण हुन्छ । यस प्रकार खण्डकाव्यका तत्वमा कथा, पात्र र वातावरणमा एक देशीयता हुन्छ । यसैले खण्डकाव्यमा जीवनको कुनै एक पक्षको काव्यात्मक प्रस्तुति हुन्छ ।^{१२}

यति हुँदाहुँदै पनि खण्डकाव्य शब्दको प्रयोग गरिएको हिसाबले विश्वनाथ नै पहिलो खण्डकाव्यको चर्चा गर्ने आचार्य देखिन्छन् । विश्वनाथको यस टिप्पणीले काव्यको एक देशसँग मिल्दो वा काव्यको एक अंशकै अनुकरण गरिएको अर्थात् जीवनको एक पक्षको घटनाको प्रस्तुति भएको काव्य भन्नाले महाकाव्यलाई बुझाएको छ । महाकाव्यकै लक्षणले युक्त भएको पद्यबन्ध प्रबन्धात्मक कृति रचना भए पनि खण्डकाव्य महाकाव्यको एक खण्ड चाहिँ होइन । यो एकै सर्गमा वा एकभन्दा बढी सर्गमा बाँधिएको हुन्छ र एकमात्र सन्धिको पालना गरिएको पद्यात्मक रचना विशेष हो । विश्वनाथले संस्कृत वा विभाषामा लेखिएको भने पनि हाल आएर जुनसुकै आर्य वा अनार्य भाषामा लेख्न सकिन्छ । डा. वासुदेव त्रिपाठीका अनुसार कविता विधाको वृहत् उपविधा अन्तर्गत खण्डकाव्यको सैद्धान्तिक अवस्थितिलाई निम्न बुँदाहरूले प्रष्ट पार्दछन् :

- (क) पञ्चसन्धि मध्ये कुनै एक सन्धियुक्त हुन्छ ।
- (ख) कथानक वा जीवन जगत्को एकदेशीयता हुन्छ ।
- (ग) स्वयम्मा पूर्णता हुन्छ ।
- (घ) फुटकर कविता भन्दा लामो, महाकाव्य भन्दा छोटो आयातन हुन्छ ।
- (ङ) सर्गबद्ध हुन पनि सक्छ र नहुन पनि सक्छ ।
- (च) एक रसको अभिव्यक्ति र एक छन्दको प्रयोग भएको हुनु पर्दछ ।^{१३}

१२. डा. मोहन हिमांशु थापा, साहित्य परिचय, चौ.सं. (काठमाडौं : साभा प्र., २०५०), पृष्ठ ५७ ।

१३. वासुदेव त्रिपाठी र अन्य (२०४९) पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग- २, ते.सं. (काठमाडौं : साभा प्रकाशन), पृष्ठ ६४ ।

ग) आ. खण्डकाव्यको स्रोत, गठन र त्यसका तत्वहरू

प्रतीक, बिम्ब, अलङ्कार, सर्ग, रस जस्ता पक्षहरू पनि खण्डकाव्यका तत्वका रूपमा रहन सक्छन् तर कथा वस्तु, पात्र, वातावरण, भाषा-शैली र उद्देश्य खण्डकाव्यका प्रमुख तत्वहरू हुन् । आजको युगसम्म आई पुग्दा साहित्यमा अनेक प्रयोग हुनु, त्यसलाई आत्मसात गर्नु, साहित्यको सशक्तता र जीवन्तताको द्योतक हो । युग र समयानुसार साहित्यप्रतिको दृष्टि र सोचाइमा पनि परिवर्तन हुनु साहित्यमा देखापर्ने गतिशीलताको सूचक हो ।

वास्तवमा फुटकर कविताभन्दा ठुलो र महाकाव्यभन्दा सानो रूप खण्डकाव्यलाई कविताको मझौला रूपमा लिने गरिन्छ । त्यसै गरी खण्डकाव्यलाई पाश्चात्य साहित्यमा लामो कविता (लड् पोयम) भन्ने गरिन्छ । समग्र जीवनमध्ये एक पक्षको विषयवस्तुलाई, नौ रसमध्ये एक, चार वर्गमध्ये एउटालाई अँगाली रचिएको कविताको तेस्रो स्वरूपलाई खण्डकाव्य भनिन्छ । आयामगत रूपमा हेर्ने हो भने २०-४९श्लोक वा पङ्क्तिपुञ्जको लघुतर खण्डकाव्य, ५०-९९ श्लोक वा पङ्क्तिपुञ्जको लघु खण्ड-काव्य र १०० देखि माथिको श्लोक वा पङ्क्तिपुञ्जको स्वरूपलाई खण्डकाव्यको संज्ञा दिइएको पाइन्छ । उदाहरणको रूपमा 'पिकदूत'लाई लघुतर, 'गजेन्द्रमोक्ष'लाई लघु र 'उषा चरित्र'लाई खण्डकाव्यको रूपमा लिन सकिन्छ । नेपाली साहित्यको रूपरेखा वर्णन गर्दा यस्ताखाले विभिन्न खण्डकाव्यहरूको रचना गरिएको पाइन्छ । आधुनिक समयमा पुग्दासम्म खण्डकाव्यमा आख्यानान्तरक, न्यूनाधिक आख्यानान्तरक, कोशकाव्यान्तरक (आख्यानहीन) लामो कवितान्तरक (न्यून आख्यानान्तरक, आख्यान विशृङ्खलित) रूपाकृति देखापर्दछन् । यी विभिन्न रूपाकृतिका खण्डकाव्यमा सर्ग विभाजन गर्ने र नगर्ने प्रवृत्ति फेला पार्न नसकिने होइन । निष्कर्षमा के भन्न सकिन्छ भने जीवन जगत्को समग्रताको एक पक्षलाई आख्यान युक्त वा आख्यान रहित नौरसमध्ये एक रस अँगाली चतुर्वर्गमध्ये एक वर्ग सम्हाली रचिएको कविताको मझौला रूपलाई खण्डकाव्य भनिन्छ । महाकाव्यका लागि आवश्यक भएको तत्व खण्डकाव्यका लागि पनि उपयुक्त हुन आउँछ । महाकाव्यको तुलनामा खण्डकाव्यमा तात्त्विक रूपमा एकदेशीयता आवश्यक छ ।^{१४}

विश्वनाथको सूत्रान्तरक कथनको विश्लेषण गर्ने हो भने इतिहासलाई खण्डकाव्यको कथावस्तुको स्रोतको रूपमा लिन सकिन्छ । यो संस्कृत साहित्यमा पाइने काव्य परम्परा हो ।

१४. डा. मोहन हिमांशु थापा, पूर्ववत्, पृष्ठ ५७ ।

संस्कृत साहित्यमा इतिहास वा जन मानसमा लोकप्रियता प्राप्त गरेको कथालाई कथावस्तुको आधारको रूपमा लिइएको पाइन्छ, तर कथावस्तुको गठन र गुम्फन गर्दा महाकाव्यमा जस्तो नाटकीय सन्धिको निर्वाह गर्नु आवश्यक छैन । वस्तुको गठनलाई आवश्यक र सार्थक विभाजन गर्नु अनिवार्य छ । सर्गको अन्त्यमा एक देशीयताको दृष्टिले भावी घटना र कथाको सूचना दिनु आवश्यक छैन । खण्डकाव्यमा कथावस्तुको स्वरूप र गठनलाई आवश्यकताको रूपमा लिइएको छ । यसै सन्दर्भमा महाकाव्यमा चाहिने नमस्कारात्मक, वस्तुनिर्देशात्मक, आशीर्वादात्मक मङ्गलाचरणको प्रयोग गर्न आवश्यक छैन । केवल आवश्यकता र स्वाभाविकता हेरी सङ्क्षेपमा मङ्गलाचरणको प्रयोग गर्न नसकिने होइन । खण्डकाव्यमा आवश्यकता हेरी एउटै वा विभिन्न छन्दको प्रयोग गर्न सकिन्छ, तर महाकाव्यमा जस्तो सर्गान्तमा छन्द परिवर्तन आवश्यक छैन । कथावस्तुको गठनको सन्दर्भमा महाकाव्यमा प्रस्तुत गरिने सज्जनको प्रशंसा, दुर्जनको निन्दा तथा प्रकृतिको विशद् वर्णन खण्डकाव्यमा समावेश गर्नु आवश्यक छैन । खण्डकाव्यको कथा प्रवाहमा हुनु पर्ने गतिशीलता, तीव्रता र प्रभावकारिताको दृष्टिले अनावश्यक सन्दर्भ समावेश गर्नु उपयुक्त हुँदैन । पात्रको परिचय वा चरित्र चित्रण काव्यात्मक परिवेश कथाको मानसिकताद्वारा व्यञ्जित हुनु राम्रो हुन्छ । खण्डकाव्यमा प्रकृति वर्णन र विश्लेषणको सम्भावना त्यति नरहे पनि प्रभावात्मकता र कलात्मकताको दृष्टिले आवश्यकता हेरी प्रकृति-प्रयोगको उपयोग गर्न सकिन्छ ।^{१५}

(घ) वृहत् रूप-महाकाव्य

जीवन जगत्को समग्र कथ्य विषयवस्तुलाई चारवटै धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष वर्ग र नवै रसको परिपाक प्रयोग सहित कविताको आख्यानीकरणमा आठभन्दा बढी सर्गहरूको संयोजनमा सृजनाको महानदी यात्रा हुनु नै वृहत् रूप महाकाव्यको परिचय हो । यसमा सिङ्गो युग जातिय सभ्यता, संस्कृतिका घटना, प्रतिघटनाले आख्यानको रूप-स्वरूप धारण गर्न पुग्छ । साथै कवित्वको महाप्रवाह विराट् रूपको हुने गर्दछ । कविताभित्र आख्यानीकरण नाटकीकरणको प्रयोगधर्मिता अँगालिएको हुन्छ । समग्रमा कवितात्मक वृहत् रूपको प्रस्तुति महाकाव्य हो ।^{१६}

१५. डा. मोहन हिमांशु थापा, पूर्ववत्, पृष्ठ ५८ ।

१६. ईश्वरीप्रसाद गैर र कृष्णप्रसाद आचार्य, पूर्ववत्, पृष्ठ ३३७ ।

(ड) वृहत्तर/ वृहत्तम रूप-विकसनशील/विकसित महाकाव्य

यसमा सिङ्गो जीवन जगत्को वृहत्तम रूपको कवितात्मक संरचना बद्ध सर्गबन्धको संयोजन हुन्छ र सिङ्गो जातिकै सभ्यता संस्कृति घटनाप्रति घटनाको कवित्वमय आख्यानको अनुभूतिमय काव्यकला परिपाकभित्र अनेक रस, वर्ग र पक्षको विषय विषयान्तर उच्चतर कवितात्मक प्रस्तुति हुन्छ । यस्तो कृतिमा वाल्मीकि रामायण पर्दछ ।^{१७}

च) गीति काव्य

जब कवि संसारको अन्तस्करणसम्म पुगेर आत्मानुभूति गर्दछन् । अनिमात्र उनी आफ्नो चित्तवृत्ति अनुसार काव्योचित भाषामा भावना व्यक्त गर्दछन् । त्यसैले गीत या काव्यको निर्माणको निमित्त एउटा विशेष चित्तवृत्तिको आवश्यकता रहन्छ । इच्छा, भाव र विचार कविको आधार हो । जब कवि शान्त र समुचित चित्तवृत्तिमा हुन्छ तब कल्पनामा भावको उत्पत्ति हुन्छ अनि यसैबाट गीतको सृष्टि हुन्छ । यसैले गीतिकाव्य त्यही हो जसमा भाव या भावात्मक विचारको स्वाभाविक विस्फोट रहेको हुन्छ । यसमा भाषाशब्द सरल, कोमल र नादपूर्ण रहनु पर्दछ । गीतमा प्रवाह र अनुभूतिको सुन्दर आरोह-अवरोह रहनु पर्दछ । यो माधुर्यले भरिएको सङ्क्षिप्त, स्पष्ट र सङ्गीतमय हुनुपर्दछ । हिन्दी साहित्यको प्रसिद्ध गीति काव्यकी कवयित्री महादेवी वर्माका शब्दमा गीति काव्यको परिभाषा यस प्रकार छ : 'सुखदुःखको भावावेशमयी अवस्था विशेषको चुनिएका शब्दहरूमा स्वर साधनको उपयुक्त चित्रण गर्नु नै गीत हो ।'^{१८}

च) अ. गीति काव्यको लक्षण

गीति काव्यका लक्षण निम्न प्रकार छन् :

– सङ्गीतात्मकता : गीति कवि सौन्दर्य प्रेम र वेदनाको हुन्छ ।

यसमा यी तत्व प्रधान रहेका हुन्छन् ।

– प्रत्यक्ष आत्माभिव्यञ्जना : यसमा मनोरागहरूको आवेशपूर्ण आग्रह रहेको हुन्छ ।

गीति काव्यको उद्भव अन्तर ज्वालाबाट हुन्छ ।

– रागात्मक अनुभूति

१७. ईश्वरीप्रसाद गैर र कृष्णप्रसाद आचार्य, पूर्ववत्, पृष्ठ ३३७ ।

१८. सत्याल, यज्ञराज, नेपाली साहित्यको भूमिका पाँचौँ संस्करण, (काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार, पृष्ठ ७० ।

– सङ्क्षिप्तता : यो आवश्यक गुण हो । गीतमा प्रायः सङ्क्षेपमा नै भावना हुनुपर्दछ ।

– सौन्दर्यमयी कल्पना

– लयात्मक अनुभूति ^{१९}

छ) गद्य कविता

गद्य कविता या गीत बीसौं शताब्दीको देन हो । पद्य र गद्य कवितामा केही फरक हुन्छ । पहिलोमा वार्षिक छन्द रहन्छ । एक गुणमा मिलाएर राख्नु पर्दछ । व्याकरणको शुद्ध रूप रहनु पर्दछ । यसमा आफ्नै चाल, प्रवाह र गति हुन्छ । हिन्दी, अङ्ग्रेजी, बङ्गाली आदि भाषाहरूमा पनि प्रशस्त गद्य कविता या गीत लेखिएका छन् । गद्य कवितामा केवल मार्जिन छोडेर दुई चार शब्दको कालीगढी जोडिदिँदा कविता हुँदैन । यसका पनि लक्षण छन् । लय अनिवार्य रहन्छ । रवि बाबु, बच्चन, निराला, सुमन इत्यादिका गद्य कवितामा लय, प्रवाह, गति र शब्दको एक रूपता रहेको पाइन्छ ।

छ) अ. गद्य कविताको लक्षण

क) एकै भाव, अनुभूति, वातावरण र आदिदेखि अन्त्यसम्म एकै विचार रहनु पर्दछ ।

ख) दीर्घाकार नभई सकेसम्म छोटो हुनु पर्दछ ।

ग) अनुभूतिको तीव्रता र निरन्तरता रहनु पर्दछ ।

घ) एकाग्रता र विशिष्ट क्षमता हुनु पर्दछ ।

ङ) छन्दको बन्धन आवश्यक रहँदैन, लय हुनु नितान्त आवश्यक छ ।^{२०}

ज) लोक गीत तथा लोक लयका कविता

जन साधारणको दिनहुँको सुख-दुःखमा सुस्केरा र आनन्दबाट उठेको सङ्गीतमय भावनालाई लोक गीत भनिन्छ । भ्याउरे र अरु धेरै ग्राम्य गीतहरूबाट हाम्रा लोक गीत बनेका छन् । लोक गीतका दुई श्रेणी छन् । साधारण लोक गीत र साहित्यिक लोक कविता या गीत । लोक गीत या लोक लयका कविताहरू जन साधारणको जीवनसँग निकट हुने भएकाले यसमा मानव जीवनको वासना, प्रेम, घृणा लालसा तथा उल्लास, विषाद आदि विषय रहेका हुन्छन् ।

१९. सत्याल, यज्ञराज, पूर्ववत्, पृष्ठ ७१ ।

२०. ऐजन् ।

नेपालमा लोक गीत सङ्ग्रह कर्ता र लोक गीतका तत्वज्ञ 'सत्य मोहन जोशी' हुन् । सत्य मोहन जोशी नेपाली लोक गीतका लेखक र अन्वेषणकर्ताको रूपमा २००३ सालदेखि देखा परेका हुन् । उनका उच्चस्तरीय लोकगीत सङ्ग्रह र लोकगीत सम्बन्धी अन्वेषणात्मक लेखहरूले गर्दा नै नेपाली मात्रलाई आफ्नो लोक संस्कृति पट्टि अनुराग उत्पन्न हुन गएको छ । नेपाल स्वभावतः लोक संस्कृतिको खानी हो । "लोकगीत भनेको त्यो सङ्गीत या गीत हो जुन मानव समाजमा मातृभाषाको नाताले मानिसहरूमा नैसर्गिक रूपले सुख-दुःखको अनुभवमा दयामाया, प्रेमभाव अभिव्यक्त हुँदा स्वयमेव उद्गारको रूपमा निस्केर लयदार तरजमा काव्यमयी शैली भै सृजना हुन्छन् ।

नेपाली साहित्यमा लोकगीतको लयमा साहित्य सृजना गर्ने कविहरूको उल्लेख गर्नुपर्दा महाकवि लक्ष्मी प्रसाद देवकोटाले 'मुनामदन' रचना गरे जस्तै धर्मराज थापाले रत्न जुरेली, बन्चरी, पहाडी गीत, कालीको रहर आदि कृतिले लोक संस्कृतिमा अनुराग थप्दै छन् । यसै गरी भ्याउरे छन्दमा लेख्ने कविहरूमा नीर विक्रम प्यासी, रवीन्द्र शाह, लक्ष्मण लोहनी, प्रदीप रिमाल, पुष्प नाथ शर्मा जस्तै थुप्रै साहित्यकारहरू छन् भने गीति छन्दको सृष्टि गरी 'नयाँ नेपाल' नामक काव्य प्रस्तुत गर्ने कवि माधव प्रसाद घिमिरे हुन् ।^{२१}

३.५ नेपाली कविताको विकासक्रम

वि. सं. १००० पूर्वको नेपाली समाज लोकश्रुतिको मौखिक अभिव्यक्तिमा आधारित थियो भने त्यस पछिको समय लेख्य रूपमा अभिलेख कालीन समयका रूपमा वि. सं. १०३० को राजा दामुपाल शाहको दुल्लू अभिलेख हुँदै वि. सं. १४३१सम्मको समय देखापर्छ । त्यसपछि प्रचीन ग्रन्थहरूको समय भास्वती १४४७, खण्डखाद्य १६४८, बाजपरीक्षा १७००, ज्वरोत्पत्ति चिकित्सा १७७३, प्रायश्चित्त चिकित्सा जस्ता व्यवहार परक ग्रन्थहरूको रचना भएको उल्लेख भेटिन्छ । यी यसरी औषध शास्त्र, वंशावली, जीवनी, धर्मशास्त्र र ज्योतिष सम्बन्धी ग्रन्थहरू एकातिर देखिन पुग्छन् भने अर्कातिर नेपाली लोक समाजमा माँगल, चाँचडी, पैकेलो, भारत, सगुन, फाग, धमारी आदि लेख्य साहित्यका लोक श्रुतिहरू मौखिक अभिव्यक्तिका रूपमा जीवन्त हुँदै आएको भेट्न सकिन्छ । यसरी लोक साहित्यको मौखिक अभिव्यक्तिको जनश्रुतिमा विकसित नेपाली भाषाबाट शिलालेख अभिलेखको भाषा र प्रचीन वाङ्मयग्रन्थको व्यावहारिक भाषाहरूको पृष्ठभूमिमा बढ्दै पृथ्वी नारायण शाहको शासन कालदेखि नेपाली लेख्य साहित्यको प्रारम्भ हुन पुग्छ ।^{२२}

२१. यज्ञराज सत्याल 'नेपाली साहित्यको भूमिका' पाँचौँ सं. (काठमाडौँ: रत्न पुस्तक भण्डार, २०४४) पृ. ७२ ।

२२. ईश्वरीप्रसाद गैर र कृष्णप्रसाद आचार्य, पूर्ववत्, पृष्ठ ३३७ ।

नेपाली कविताको थालनी राजा पृथ्वी नारायण शाहको एकीकरण कालसँगै भएको मानिन्छ । पृथ्वी नारायण शाहका समकालीन कवि सुवानन्द दासले यिनको विजय यात्राको वर्णन गरेर लेखेको 'पृथ्वी नारायण शाह' कविता अहिलेसम्मकै उपलब्ध सर्व प्राचीन नेपाली कविता हो । वि. सं. १८००मा नेपाल एकीकरणको थालनी भई वि. सं. १८२५मा काठमाडौं विजय भएर एकीकरणको पहिलो चरण पूरा भएको हो । त्यसो हुनाले यसै बखत लेखिएको अनुमान गरिएको वीरस्तुति मूलक कविताका आधारमा वि. सं. १८००देखि नेपाली कविताको प्राथमिक काल आरम्भ भएको हो । मोटामोटी रूपमा नेपाली कविताको विकास क्रमलाई तिन कालमा विभाजन गरिएको छ :

(क) प्राथमिक काल (वि.सं.१८०० देखि १९३९ सम्म)

(ख) माध्यमिक काल (वि.सं. १९४० देखि १९७४सम्म)

(ग) आधुनिक काल (वि.सं. १९७५ देखि हालसम्म)

उपर्युक्त तिन कालखण्डका उपलब्धिहरूलाई निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :-

३.५.१ प्राथमिक काल वि.सं.(१८०० देखि १९३९सम्म)

नेपाली कविताको प्राथमिक काल नेपाल एकीकरण कार्यको आरम्भ १८०० सँगै सुरु हुन्छ र मोतीराम भट्ट (१९४०)को कवितामा आगमन पूर्वसम्म रहन्छ । यो काल वीर धाराबाट थालनी भएको हो । सुवानन्द दास, शक्ति वल्लभ अर्याल, उदयानन्दका वीर स्तुतिका कविताहरू आरम्भमा लेखिए । पृथ्वीनारायण शाह, वीरस्तुति जस्ता कविताहरू यस बखत देखा परेका हुन् । वि. सं. १८७२ को सुगौली सन्धिपछि राज्य विस्तारको काम रोकियो र नेपाली कवितामा भक्ति धाराको सुरुवात भयो । भक्ति धाराका पनि तिन हाँगा भए : कृष्णभक्ति, रामभक्ति, निर्गुण भक्ति । इन्द्रसको 'गोपिका स्तुति' कृष्ण भक्ति धाराको आरम्भक कविता हो । पतञ्जलि गजुर्यालको 'युगल गीत' वसन्त शर्माको 'कृष्ण चरित्र' कृष्णभक्ति धाराका उल्लेख्य कविता हुन् । त्यसपछि रघुनाथ पोखरेलको 'रामायण' सुन्दर काण्डको रचनाबाट रामभक्ति धाराको सुरुवात भयो । यस धाराका केन्द्रिय कवि भानुभक्त आचार्य हुन् । आदिकवि भानुभक्त आचार्यले संस्कृतको आध्यात्मिक रामायणबाट भावानुवाद गरेको 'भानुभक्त रामायण' मौलिक- ताको झलक भएको नेपाली कविताकै पहिलो महाकाव्य हो भने यिनका बधुशिक्षा, भक्तमाला आदि फुटकर कविता हुन् । यसपछि निर्गुण भक्तिधारामा सन्त ज्ञानदिल दास, शशिधर आदिले निर्गुण भजनहरू लेखेका छन् ।

कवि मोतिराम भट्टको शृङ्गारिक कविता लेखनपछि, प्राथमिक कालको अन्त भई माध्यमिक काल सुरु हुन्छ ।

३.५.२ माध्यमिक काल (वि.सं. १९४० देखि १९७४सम्म)

कवि मोतिराम भट्टको नेपाली साहित्यमा आगमन (१९४०)सँगै नेपाली कविताको माध्यमिक कालको सुरुवात हुन्छ, र 'सूक्ति सिन्धु'को प्रकाशन (१९७४)सम्म रहन्छ । माध्यमिक कालको प्रमुख पक्ष शृङ्गारिक धारा हो । यो समय नेपाल अधिराज्यमा राणा शासनको हुनाले र राणाहरू अत्यन्त विलासी हुनाले प्रेम-प्रणय र रति भावलाई खास गरी मुख्य विषय बनाएर कविता लेख्ने प्रवृत्ति माध्यमिक कालको रह्यो ।

मोतीराम भट्ट (१९२३-१९५३) माध्यमिक कालका केन्द्रीय कवि मानिन्छन् । यिनका पिकदूत, मनोद्वेग प्रवाह, कनक सुन्दरी आदि शृङ्गारिक कविताहरू प्रकाशित छन् । मोती मण्डलीमा रहेका गोपीनाथ लोहनी, राजीव लोचन जोशी, नरनाथ पाण्डे आदि २४ वटा कविका ४१ जति कविताको संगालो 'सूक्ति सिन्धु' (१९७४)को प्रकाशनसँगै माध्यमिक कालको पनि अन्त्य हुन्छ ।^{२३}

३.५.३ आधुनिक काल (वि.सं. १९७५ देखि हालसम्म)

नेपाली कवितामा 'ऋतु विचार'को प्रकाशन वि. सं. १९७३ मा भए पनि मोटामोटी रूपले वि. सं. १९७५ सालदेखि आधुनिक काल सुरु भएको मानिन्छ । वि. सं. १९७४ सालमा 'सूक्ति सिन्धु' नामक शृङ्गारिक कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भएकाले यसपछि मात्रै आधुनिक काल सुरु भएको मानिएको हो । आधुनिक कालका कविताका प्रवर्तक 'लेखनाथ पौड्याल' (१९४१-२०२२) हुन् । यसपछि 'लक्ष्मी प्रसाद देवकोटा' (१९६६-२०१६) र बालकृष्ण सम (१९५९-२०३८) ले आधुनिक नेपाली कवितालाई अगाडि बढाएका हुन् ।

आधुनिक कालमा कवितातर्फ विभिन्न धारा उपधाराहरू विकसित भएका छन् । परिस्कारवादी, स्वच्छन्दतावादी, प्रयोगवादी र समसामयिक धारा हुँदै आधुनिक नेपाली कविताले लामो यात्रा गरेको छ । परिस्कारवादी धारातर्फ लेखनाथ पौड्याल, सोमनाथ सिग्देल, बालकृष्ण सम आदि कविहरू पर्दछन्, यस धाराका प्रमुख प्रवृत्तिहरू शास्त्रीय मूल्य

२३. ईश्वरीप्रसाद गैर र कृष्णप्रसाद आचार्य, पूर्ववत्, पृष्ठ ३३७ ।

र मान्यतामा आधारित कविता लेखन, प्रकृति, संस्कृति, समाज, दर्शन, विज्ञान जस्ता विषयको प्रयोग, सामाजिक सुधार र सकारात्मक संस्कारको सन्देश, व्याकरणसम्मत परिष्कृत भाषा शैलीको प्रयोग हुन् । स्वच्छन्दतावादी कविहरूमा महाकवि लक्ष्मी प्रसाद देवकोटाको विशेष स्थान छ । यस धारामा कलम चलाउने कविहरूमा सिद्धि चरण श्रेष्ठ, माधव घिमिरे, गोपाल प्रसाद रिमाल, केदारमान व्यथित आदि पर्दछन् । यस धाराका प्रमुख प्रवृत्तिहरू परिष्कारवादी मान्यताको अवज्ञा र स्वच्छन्दता, स्वतःस्फूर्तता, प्रकृति चित्रण र कल्पना, भावनाको समन्वय, सामाजिक अन्याय अत्याचारको विरोध, मानवतावाद, राष्ट्रप्रेम आदि हुन् ।

वि. सं. २०१७ सालमा 'रुपरेखा' पत्रिकाको प्रकाशनसँगै नेपाली कवितामा प्रयोगवादी धाराको थालनी हुन्छ र यो धारा २०३० सालसम्म रहन्छ । यस धारामा कलम चलाउने कविहरूमा मोहन कोइराला, मदन रेग्मी, वैरागी काईला, ईश्वर वल्लभ, द्वारिका श्रेष्ठ आदि पर्दछन् । यस धाराका प्रमुख प्रवृत्तिहरूमा भाषिक विचलन, बिम्बप्रतीकको प्रयोगमा स्वतन्त्र साहचर्य, परम्पराको विरोध, शून्यताबोध, निस्सारता, मृत्यु, मानवीय अस्मिता, अस्तित्व, अमूर्तता र अवचेतन मनको विश्लेषण, साङ्गीतिकता, सौन्दर्य, भावुकता, स्वतन्त्रता, दूरुह र जटिल प्रयोग हुन् । वि.सं. २०३० पछि खास गरि २०३६ सालको सडक कविता क्रान्तिसँगै नेपाली कवितामा देखा परेको समसामयिक धारा अहिलेसम्म चलेको छ । सामाजिक विसङ्गतिप्रति व्यङ्ग्य, अभिव्यञ्जनात्मक अभिव्यक्ति, सङ्क्षिप्त कविता लेखन, मानवीय भावनाको उद्घोष, सुधारको सन्देश, गद्य बहुल प्रयोग, नवीनताको खोजी, विद्रोहात्मकता आदि समसामयिक धाराका प्रमुख प्रवृत्तिहरू हुन् । दिनेश अधिकारी, अशेष मल्ल, नवराज कार्की आदि थुप्रै कविहरूले यस धारालाई अगाडि बढाएका छन् । यसरी नेपाली कविताको आधुनिक काल विभिन्न धारा र मोड हुँदै अगाडि बढेको छ । अहिले आएर गद्य कविताको लेखन सक्रिय रूपमा देखा परेको छ । यस धारामा अझै नवीन प्रवृत्ति र विशेषता थपिने सम्भावना छ ।

परिच्छेद- चार
प्रेमप्रकाश मल्लको 'गाउँदा गाउँदै'
कविता सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन
तथा विश्लेषण

परिच्छेद- चार

प्रेमप्रकाश मल्लको 'गाउँदा गाउँदै' कविता सङ्ग्रहको कृतिपरक अध्ययन तथा विश्लेषण

कमजोर शारीरिक अवस्था, मानसिक विक्षिप्तताका बावजूद पनि अथक रूपमा कष्टसाध्य साहित्यिक यात्रामा अनवरत सक्रिय छन्- प्रेमप्रकाश मल्ल ।

मल्ल बहुआयामिक व्यक्तित्वका धनी छन् । उनी कवि, गीतकार, संगीतकार, गजलकार र गायकका रूपमा परिचित छन् । यस “गाउँदा गाउँदै” कृतिको प्रकाशनको श्रेय भेरी साहित्य समाज नेपालगन्जलाई जान्छ । यसमा संकलित रचनाहरू केही पूर्वप्रकाशित तथा केही प्रथमपटक प्रकाशित छन् । प्रस्तुत कृतिमा पृष्ठ १-३७सम्म ८० वटा कविता, गीतहरू, पृष्ठ ३८-६०सम्म १३८ हाइकुहरू, पृष्ठ ६१-६७ सम्म १२ वटा गजलहरू र पृष्ठ ६८-६८-५ वटा मुक्तकहरू सङ्ग्रहित छन् । नेपाली कविता परम्परामा सबभन्दा लघुत्तम कविताको स्वरूपमा मुक्तकलाई अधि सारिएको छ । प्रस्तुत सङ्ग्रहका रचनाहरूको विश्लेषण गर्न शीर्षक, संरचना, विषयवस्तु, भाषाशैली, लयविधान, बिम्ब एवम् आलङ्कारलाई आधार बनाइएको छ ।

४.१ शीर्षक

कवि आफैले अनुभूत गरेका पारिवारिक, सामाजिक समस्याहरू, मायाप्रेम, विरह, वेदना, जगतका आन्तरिक तथा बाह्य सौन्दर्य, बन्धुवान्धव बीचको भाइचारा सम्बन्ध, विकृति विसङ्गति, मानवीयताको ह्रास, प्रेमप्रणय, अनुराग, युगीन चित्र, प्रकृति वर्णन, राष्ट्रप्रेम जस्ता विषयवस्तु उल्लेख गरिएका छन् ।

प्रस्तुत “गाउँदागाउँदै” कृतिलाई चार खण्डमा विभाजन गरिएको छ, जसको पहिलो खण्डमा कविता, गीत, दोस्रो खण्डमा हाइकु, तेस्रो खण्डमा गजल तथा चौथो खण्डमा मुक्तक रहेका छन् । बदलिंदो विश्व घटना, समय, परिस्थितिलाई आधार मानी कृतिको नाम “गाउँदागाउँदै” राखेकोमा शीर्षक सार्थकता देखिन्छ ।

४.२ संरचना

संरचना बाह्य र आन्तरिक गरी दुई प्रकारको हुन्छ । बाह्य संरचनामा अनुच्छेद योजना, रचनाको विषयवस्तु, भाषा आदि पर्दछन् । आन्तरिक संरचना भित्र रचनाको केन्द्रिय भावको उठान, विकास, परिणति, विचार र अन्तरलय आदि पर्दछन् ।

प्रस्तुत “गाउँदागाउँदै” सङ्ग्रह हेर्दा बाह्य संरचनाका दृष्टिले चार खण्ड छन् । पहिलो खण्डको कविता तथा गीत आयामलाई हेर्दा न्यूनतम १ अनुच्छेददेखि ४ अनुच्छेदसम्मका कविताहरू रहेका छन् । जसमा उन्निस अक्षरको (६ शब्द) दुई पङ्क्तिको सिङ्गो कवितादेखि लिएर छब्विस पङ्क्तिसम्मको आयाममा कविताको संरचना पाइन्छ ।

मनै न हो

हाम्रा मिठामिठा गीत

उदासउदास मनका गीत

(पृष्ठ २४)

तर तल उल्लेखित कविता तिन पङ्क्तिको (५ शब्द) तथा पन्ध्र अक्षरको आयाममा रचना गरेको देखिन्छ ।

जीवनभरी

जीवनभरि

साक्षत्कार गरियो

सादर । (पृष्ठ ३२)

पङ्क्तिको आयामले हेर्दा दुई पङ्क्तिदेखि लिएर अधिकतम छब्विस पङ्क्तिको (पृष्ठ ८ मा) रहेको पाइन्छ ।

पहिरो

पहिरो गएको गयै छ,

भन भन गहिरो भएको भयै छ ।

बाटोबाटोमा, माटोमाटोमा

छातीछातीको

पाटोपाटोमा

..... (पृष्ठ ८)

यसमा तल उल्लेखित दुई अक्षरको सिङ्गो पङ्क्ति सृजना भएको छ ।

यो पनि क्रीडा नै हो

उफ !

यो जीउनुको बाध्यता

हाय ! यो मृत्युको दुरुहता । (पृष्ठ १९)

अनुच्छेद योजना हेर्दा न्यूनतम एक अनुच्छेददेखि अधिकतम चार अनुच्छेद (आँखाबाट आँसु बगाउने म त हजुर साउने हुँ साउने..... पृष्ठ २) सम्मका रचना रहेका छन् ।

त्यस्तै द्वितीय खण्डमा हाइकु पृष्ठ (३८-६०) रहेका छन् । जुन नामविहिन तथा तिन पङ्क्तिका रहेका छन् । हाइकु पाँच शब्द (हामी विधुर हाम्रा सपनाहरू चकनाचुर, पृष्ठ ६०) देखि दश शब्दसम्मका (के भो किन भो सोध्नै व्यर्थ प्रश्न यो जमानै यस्तो पृष्ठ ५१) छन् ।

अक्षरको आयामले हेर्दा सत्र अक्षरको (यो त अति भो बाँच्नु र मर्नु उस्तै नियति कस्तो ?, पृष्ठ ४५) जस्ता देखिन्छन् ।

तेस्रो खण्डमा गजल (६१-६७ पृ.) सम्म उल्लेख गरिएका छन्, जसमा आठ पङ्क्ति, चार अनुच्छेदको पृष्ठ ६१ मा गजल उल्लेख गरिएको छ ।

दुःखसुख र गजल....

दुःख भोगिन्छ, गजल लेखिन्छ

सुख खोजिन्छ, गजल लेखिन्छ

..... (पृष्ठ ६१)

त्यस्तै २० पङ्क्ति, पाँच अनुच्छेदको गजल पृष्ठ संख्या ६५ मा उल्लेख गरिएको छ ।

सहिद

देशको लागि ज्यान दिएर

गयौ तिमी जिन्दावाद ।

प्राणको बलिदान दिएर

गयौ तिमी जिन्दावाद ॥

..... (पृष्ठ ६५)

त्यस्तै मुक्तक अन्तिम पृष्ठमा समावेश गरिएका छन् जसको संख्या (५) पाँच छ ।
जुन (४) चार पङ्क्तिमा उल्लेख गरिएका छन् ।

मानवता

शरीर हो या महल आँधीको

कि त आश्रयस्थल विविध व्याधिको

यति विरक्त र अशक्त छु म

अभिशाप्त मेरी उपाधिभो ।

..... (पृ. ६८)

आन्तरिक संरचना भित्र रचनाको केन्द्रिय भावको उठान, विकास, परिणति, विचार र अन्तरलय आदि पर्दछन् । यस सङ्ग्रहको आन्तरिक रचनालाई हेर्दा यसमा संयोग, वियोग, सामाजिक विकृति, विसंगति, देशप्रेम, प्रकृतिप्रेम जस्ता भावको प्रस्तुति कलात्मक रूपमा गरिएको छ ।

यी चारवटै खण्डका रचनाहरूलाई सङ्क्षेपमा निम्न तालिकामा क्रमिक रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

क्र.सं.	रचनाको बोल	पृष्ठ	उपविधा
१	गाउँदागाउँदै	१	कविता गीत
२	साउने	२	कविता गीत
३	आजको सडक	२	कविता गीत
४	अजर अमर	३	कविता गीत
५	विचल्ली	४	कविता गीत
६	विडम्बना	४	कविता गीत
७	चिन्ता	४	कविता गीत
८	हेरहेर	५	कविता गीत
९	दीप्तिश्री	६	कविता गीत
१०	कविताको चौतारी	७	कविता गीत
११	क्षेणिका	७	कविता गीत
१२	पहिरो	८	कविता गीत
१३	केवल	९	कविता गीत
१४	आखिर	९	कविता गीत
१५	आजभोलि	९	कविता गीत
१६	चस्कन	९	कविता गीत
१७	ऊँ शान्ति	१०	कविता गीत
१८	द्वन्द्व	१०	कविता गीत
१९	यो युग	११	कविता गीत
२०	विडम्बना	११	कविता गीत
२१	के	१२	कविता गीत
२२	क्षणिका	१२	कविता गीत
२३	समय	१२	कविता गीत
२४	दुई थरिका मान्छेहरू	१३	कविता गीत
२५	लघुता	१३	कविता गीत
२६	रागी	१३	कविता गीत
२७	यो चिसो	१४	कविता गीत
२८	यति विधि भावना भएर पनि	१५	कविता गीत

२९	जनता	१६	कविता गीत
३०	समय	१६	कविता गीत
३१	शुभकामना	१७	कविता गीत
३२	प्रतिगमन	१८	कविता गीत
३३	म पागल रे	१८	कविता गीत
३४	अत्युत्तम	१८	कविता गीत
३५	यो पनि क्रीडा नै हो	१९	कविता गीत
३६	यो युग....	१९	कविता गीत
३७	आत्म चित्रण	१९	कविता गीत
३८	शुभकामना	२०	कविता गीत
३९	आश्चर्य	२०	कविता गीत
४०	नव वर्षको उपलक्ष्यमा	२१	कविता गीत
४१	आशा	२१	कविता गीत
४२	पराकाष्ठा	२१	कविता गीत
४३	विसंगति	२१	कविता गीत
४४	आजकालका मान्छेहरू	२२	कविता गीत
४५	त्यो एउटा मान्छे	२२	कविता गीत
४६	यो धरतीका मान्छेहरू	२३	कविता गीत
४७	शुभकामना	२३	कविता गीत
४८	हारजित	२४	कविता गीत
४९	हामी	२४	कविता गीत
५०	बरु	२४	कविता गीत
५१	मनै न हो	२४	कविता गीत
५२	अपाङ्ग	२५	कविता गीत
५३	मेला मउच र म	२५	कविता गीत
५४	लघुउक्ति	२५	कविता गीत
५५	अहावाट	२६	कविता गीत
५६	आस्था	२६	कविता गीत
५७	खुलस्त	२७	कविता गीत

५८	अपाङ्ग	२७	कविता गीत
५९	अस्ताउँदै गरेको सूर्य	२८	कविता गीत
६०	चिन्तामा सखलन	२९	कविता गीत
६१	आफ्नो मन	२९	कविता गीत
६२	समस्या	२९	कविता गीत
६३	कस्तो अचम्म	३०	कविता गीत
६४	विपत्ति	३०	कविता गीत
६५	फुर्तीफार्ती छ	३०	कविता गीत
६६	एउटा मान्छे	३१	कविता गीत
६७	अपाङ्गता	३१	कविता गीत
६८	सम्बन्धको सार्थकता	३१	कविता गीत
६९	क्षतविक्षत अनुहार	३२	कविता गीत
७०	कुन्नि	३२	कविता गीत
७१	ती ठूला मान्छे	३२	कविता गीत
७२	जीवनभरी	३२	कविता गीत
७३	मोफसल	३२	कविता गीत
७४	अभै मानव	३३	कविता गीत
७५	यो संसारहरूसँग	३३	कविता गीत
७६	यो देश	३४	कविता गीत
७७	आस्थाका स्वरहरू	३४	कविता गीत
७८	मान्छे	३५	कविता गीत
७९	तिमी र म	३६	कविता गीत
८०	कसरी बिग्रिएँ	३७	कविता गीत

दोस्रो खण्डमा हाइकुहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । हाइकुमा शीर्षक राखिएको छैन । बिना शीर्षकका हाइकुहरू रोमान्चक, व्यङ्ग्य, जीवनलीला, समय, विसङ्गति, विकृति आदिलाई आधार बनाई रचना गरेको पाइन्छ ।

तेस्रो खण्डमा गजलहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । गजलमा शीर्षक राखिएको छ, जसलाई तल खण्डमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

क्र.सं.	रचनाको बोल	पृष्ठ	उपविधा
१	म	६१	गजल
२	दुःख, सुख र गजल	६१	गजल
३	चैनकै निमित्त	६२	गजल
४	सम्भिरहन्छु म	६२	गजल
५	जिन्दगी	६३	गजल
६	मेरा पापहरू	६३	गजल
७	बाँचनै पर्ने	६४	गजल
८	जीवनशैली	६४	गजल
९	सहिद	६५	गजल
१०	सडक ममाथि हिंडोस्	६६	गजल
११	नेपाल आमा	६६	गजल
१२	कवि	६७	गजल

चौथो खण्डमा मुक्तकहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । मुक्तकका शीर्षक भने उल्लेख गरिएका छन् । मुक्तकको संख्या जम्माजम्मी पाँच रहेको छ । जसलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

क्र.सं.	रचनाको बोल	पृष्ठ	उपविधा
१	हालबेहाल	६८	मुक्तक
२	अनुभूति	६८	मुक्तक
३	लौहपुरुष	६८	मुक्तक
४	आत्मसमर्पण	६८	मुक्तक
५	मानवता	६८	मुक्तक

४.३ विषयवस्तु एवम् भावभूमि

गीत कविताहरूमा आदि, मध्य र अन्त्य तीन भाग हुनेहुँदा कविताको भाग यिनै भागमा घुमिरहेको हुन्छ । प्रारम्भबाट विस्तारै उठान भएर भाव चरमोत्कर्षमा पुगी विस्तारै रागात्मक परिणतिको निष्कर्षमा पुगेर टुङ्गिन्छ ।

प्रस्तुत सङ्ग्रहका गीत, कविता, हाइकु, गजल र मुक्तकका विषयवस्तुहरू पनि कवि कल्पनाका सेरोफेरोमै घुमेका छन् । खण्ड एक र दुईमा प्रेमप्रणय, अनुराग, युगीन चित्र, प्रकृति वर्णन, राष्ट्रप्रेम, भातृत्व आदि विषयवस्तुहरू पाइन्छन् । त्यस्तै खण्ड तीन र चारका गजल तथा मुक्तकमा समसामयिक विकृति, विसंगति, मानवीयताका ह्रास, पीडा र वेदना मिश्रित विषयवस्तुहरू उल्लेख गरिएका छन् ।

मल्लका मुक्तकहरू छोट्टा, मीठा भइकन विकृति, विसंगति र मानवीयताको ह्रास जस्ता विषयप्रति तीक्ष्ण व्यङ्ग्य प्रहार गर्दछन् । राष्ट्रप्रेम, दार्शनिकता, सामाजिक जागरणका छालहरू छचल्किएका छन् ।

मल्लका गीतहरूमा प्राकृतिक छटाहरू हाँसेको पाइन्छ । कतै छाँझा, छहराहरू छचल्केको छ भने कतै देशभक्तिको भावनाले रगत तताउँछ । कतै जीवन दर्शन भल्कन्छ, त कतै वियोग र वेदना बगेको पाइन्छ । उनका गजलहरूमा प्रणय, माया अनुरागजस्ता विषयभावले श्रृङ्गारिकता छरेको देखिन्छ । मल्लका रचनाहरूमा प्रयुक्त विषयवस्तुलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ ।

४.३.१ स्वदेश प्रेम

स्वदेशको कुरा नगर्ने र स्वदेशप्रति प्रेम नगर्ने मानिस कोही पनि हुँदैन तर भावनात्मक प्रेम, कर्मको प्रेममा भने धेरै फरक पर्छ । आज जीवन निर्वाहको निमित्त पलायन हुने प्रवृत्ति बढ्दै गएको छ । विदेशमा बसेर स्वदेशको प्रेम यदि गरिन्छ भने त्यसको कुनै अर्थ हुँदैन । स्वदेशमा बसी स्वदेशको सेवा गर्नु उच्च देशभक्तिको भावना हो । मल्लका कविताहरूमा उच्च देशभक्तिको भावना शसक्त रूपमा प्रस्तुत भएको देखिन्छ । यसैले मल्लका लागि देशप्रेम, युगचेतना, जागरण र राष्ट्रिय भावनाको उठान देश र समाजप्रति गरेको कर्तव्य बन्दछ ।

यो युग

यो युग चतुर नेताको

आतुर जनताको ।

जति अर्थको

उति अनर्थको । (पृष्ठ ११)

पहिरो

पहिरो गएको गयै छ

भन्, भन् गहिरो भएको भयै छ ।

बाटोबाटोमा, माटोमाटोमा

छातीछातीको

पाटोपाटोमा

पहिरो गएको गयै छ । (पृष्ठ ८)

मेला मञ्च र म

लालीगुराँसहरूको बिचमा

एउटा सेतो कपास फूलेजस्तै

मञ्चमा उभिंदा लाग्यो

कताकता मलाई त्यस्तैत्यस्तै । (पृष्ठ २५)

यो देश

जति तिम्रो देश यो अनि मेरो पनि त हो

औलाहरूको मात्र होइन मुठीको देश हो यो ।

लमतन्न फौलिएको मैदानको र पहाडको

चकमन्न अग्ला होचा

हिउँचुलीको देश हो यो । (पृष्ठ ३४)

तिमी र म

तिमी ठूली भेरी म सानी भेरी

जुनिजुनिसम्म सानु । भेटौंला फेरिफेरी

त्यही गत्तासैना ठूली भेरीको किनार

जन्म तिम्रो मेरो र सानीभेरी निर । (पृ. ३६)

४.३.२ प्रकृतिप्रेम

स्वभावैले प्रकृति भनेपछि हुरुक्क हुने मल्ल सानैदेखि वनपाखा, बगैंचा, नदि, पानीको छालदेखि रमाउने गर्दथे । फलस्वरूप उनका कवितामा, कलामा, गलामा यसको प्रतिछायाँ स्पष्ट देखिन्छ ।

यस सङ्ग्रहमा पनि मल्लका प्रकृति चित्रण र वर्णन रहेका छन् । प्रकृतिलाई नेपालको अनमोल रत्न र अनुपम उपहारका रूपमा मनमय तनमय चित्रण गर्नु स्वच्छन्दतावादी कवि मल्लको विशेषता रहेको देखिन्छ । कवि एवम् गीतकार मल्लले प्रकृतिलाई राष्ट्रिय परिचय झल्काउने, नेपालका प्राकृतिक सौन्दर्यको दिव्य र भव्य चित्रण गरेको पाइन्छ । प्रकृति नै मानिसको भगवान हो । मानिसलाई जन्मदेखि नमर्दासम्म बिहान उठेदेखि साँझ नसुतेसम्म प्रत्येक कामका लागि निर्देशन दिने काम प्रकृतिले गर्दछ । भनिन्छ कविहरू प्रकृतिका उपासक हुन्छन् । ती प्रकृति यति महान् छन् की जो सारा श्रृष्टिको सृजनाको अग्रश स्रोत हुन् ।

तिमी र म

नेपालको ठूले म हिमालकी सानी तिमी

नीलगगनको तारा म, आँखाकी नानी तिमी

हिमाल, पहाड तराई मेची काली र भेरी

लहरलहर हुन्छ, मन सम्भरेर ल्याउँदाखेरी । (पृष्ठ ३६)

कविताको चौतारी

कविताको चौतारीमा पिर विसाउँछ ।

कल्पनाको छहारीमा बसी सुस्ताउँछ ।

छाताभरी लहलह खेती वेदनाको

चिनारी हो यही मेरो परिपूर्णताको

वेदनाको वाली आँसुदाना लुटाउँछु । (पृ. ७)

४.३.३ युगीन चित्रण

कवि एवम् गीतकार मल्ल युगीन चित्रण गर्न सशक्त कविका रूपमा देखिएका छन् । उनका कविता र गीत समसामयिक समयको चित्र उतार्न सफल भएको देखिन्छ । अभाव, असुरक्षा जीवनका असङ्गत पक्षहरू र निराशा जस्ता विविध विषयलाई आफ्नो सृजनामा उतारेर समयको प्रवाहलाई समातेर कलम चलाएको पाइन्छ । अभावग्रस्त समाजको चित्रण प्रस्तुत कवितामा उदाङ्गो पारिएको छ ।

बिचल्ली

आशा भुन्डिएर मरी,

जिजीविषाले पनि आत्महत्या गरी,

भावना कुण्ठाग्रस्त छे,

कल्पना पनि त्रस्त छे,

सहनशीलता बौलाएकी छे

यौटी वेदना भने खुबै मौलाएकी छे । (पृष्ठ ४)

प्रस्तुत कवितामा मान्छेको स्वार्थीपन र धनको लागि गरिएको मरिहत्तेलाई उद्घाटन गरिएको छ ।

हेरहेर

हेरहेर पापीहरू कसरी रमाए
चेलीबेटी बेचेर पैसा कमाए ।
आँसुको गङ्गामा फूलको थुङ्गा भैं
बगाइदिए बैरीहरूले जीवनको डुङ्गा नै
न वल्लो घाट, न पल्लोतिर गराए
चेलीबेटी बेचेर पैसा कमाए । (पृष्ठ ५)

मल्लले तल उल्लेखित कवितामा मानिसको विचार र आस्थामा आएको विचलनलाई उदाङ्ग पारेका छन् ।

बिडम्बना

यो आजको
आलोक विहिनलोक
यत्रतत्र व्याप्त छ ।
कि त रोग
कि त भोक
कि त शोकमाथि शोक । (पृष्ठ ११)

दुई थरीका मान्छेहरू

एकथरि
जो सधैंजसो
चर्चा र परिचर्चामा रहने गर्छन्,

अर्कोथरी भने

चर्चा र परिचर्चाहरूलाई

सहनेहरूमा पछिन । (पृष्ठ १३)

मल्ल आफ्ना कविता मार्फत समाजका “ठूला भनाउँदाहरू” प्रति तिब्र कटाक्ष प्रहार गर्न सफल देखिन्छन् ।

४.३.४ जीवनदृष्टि

मल्ल जीवनमा आइपरेका दुःखकष्ट, पीडा, अभाव, समस्यालाई आफ्ना सृजनामार्फत छरपष्ट पार्न उद्यत देखिन्छन् । मल्लका सृजनाको स्रोत नै वियोग, वेदना, पीडा र करुणा भएको कुरालाई नकार्न सकिँदैन ।

म पागल रे !

स्वभावले

मिलनसार हुनु

सरल हुनु

संवेदनशीलताले वारपार हुनु

तरल हुनु

पागल हुनु हो भने

म सोह्रैआना पागल ।

अन्यथा मलाई पागलको कोटीमा गन्ने

खुलेआम पागल भन्नेहरू नै

पागल ! (पृष्ठ १८)

यो युग

यो आधुनिक युगको

अत्याधुनिक प्रचलनमा

विचारमा विचलन

व्यवहारमा असन्तुलन । (पृष्ठ १९)

पराकाष्ठा

घरी यो तन दुख्याछ

घरी यो मन दुख्याछ

समग्रमा यो जीवन दुख्याछ

दुख्दादुख्दा अब त

स्वयं दुःख नै दुख्न

थालिसक्या छ । (पृ. २१)

जिन्दगीको आरोह र अवरोह रूपी जहरलाई पिएर पनि जीवनलाई आराधना र साधनाको रूपमा लिंदै अस्तित्वको खोजी तर्फ उन्मुख देखिन्छन्- मल्ल ।

४.३.५ विरह-वेदना

मल्लले आफ्ना कविता र गीतमा विरह, वेदना, पीडा, दुःख, अभावलाई प्रशस्त स्थान दिएका छन् । यो हुनुमा उनको जीवनमा आइपरेका घटना, दुर्घटना, आर्थिक अभावलाई लिन सकिन्छ । यही कुराले उनलाई विक्षिप्त, व्यथित र गलित तुल्याइदिएको छ ।

यतिविधि भावना भएर पनि

मेरो गीतहरू नै मेरा मीतहरू वरिलै

गुनगुनाइरहन्छु म

मनका सुमनहरूसँगै

रमाइरहन्छु म

तनको गति जति सीमित भएपनि

मनको गति असीमित छँदैछु नि

आफ्ना देवताहरूको दर्शन

आफैभित्र पाइरहन्छु म । (पृष्ठ १५)

सहनुको पीडालाई मल्ल यसरी व्यक्त गर्दछन् ।

आत्मचित्रण

कष्ट र पीडाको पहाड म

व्यथा र वेदनाको क्रिडायण

यही मेरो रेखाङ्कन

यही नै मेरो सीमाङ्कन

यही मेरो अस्तित्व

र व्यक्तित्वको विवरण

कृतित्वको विश्लेषण । (पृष्ठ १९)

आश्चर्य

खै उहिले नै

अस्ताउँदै गरेको सूर्य

अहिलेसम्म अस्ताउँदैन

कतिपय सूर्यहरू

उसलाई उछिनेर अस्ताइसके

..... (पृष्ठ २०)

त्यो एउटा मान्छे

बचेको छ

तर बाँचेको छैन

ढलेको छ

उठ्न सक्दैन

मात्रैजङ्गलमा लडेको मुढो

एउटा अभागी बुढो । (पृष्ठ २२)

शुभकामना

अस्वस्थ छु

अशक्त छु असमर्थ छु

भयभित छु

आतङ्कित छु

सशङ्कित छु

..... (पृष्ठ २३)

४.३.६ माया-प्रेम

मल्लका सृजनामा माया र प्रेमको प्रशस्त प्रयोग भएको देखिन्छ । कहिले आमाको मायाले पोल्थ्यो त कहिले छोरोको मायाले, कहिले देशप्रेमले त कहिले प्रकृति प्रेमले ।

तिमी र म

तिम्रो नजरको फूलको थुङ्गा म

बनेको छु, केवल दर्शनहुङ्गा म

फूलको थुङ्गा म दर्शनहुङ्गा म

रोइरहन्छु छटपटी । (पृष्ठ ३६)

मल्ल आफ्नी प्रियसीको मायाले हतप्रभ भई यसरी मनको बह पोख्दछन् ।

सम्भिरहन्छु म

औलाका स्पर्शहरू सम्भिरहन्छु म

आँखाका विमर्शहरू सम्भिरहन्छु म

प्रेम सरोवरमा भावनाका लहरहरू

दिलसँग दिलका परामर्शहरू सम्भिरहन्छु म । (पृष्ठ ६२)

सम्बन्धको सार्थकता

निक्यौलमा

आखिर म तिमी हुन सकिन

तिमी म बन्न सकेनौँ

..... (पृष्ठ ३१)

४.४ भाषाशैली एवम् लयविधान

गीत र गजलहरूमा लय अनिवार्य हुन्छ । गीत र गजलको गेयात्मक धर्म नै लयले वहन गर्दछ । गीत गजलका पङ्क्ति- पङ्क्तिमा स्वर व्यञ्जनहरूको उचित संयोजन एवम् तन, सुर र आघातले लयको सिर्जना हुन्छ । त्यस्तै भाषा गीत कविताको प्रमुख वाहन र कथ्य विषयको भाव, लय र शैलीको वाहक हो ।

प्रस्तुत “गाउँदा गाउँदै” सङ्ग्रह प्रेमप्रकाश मल्लको गीत, गजल र मुक्तक र कविता भएकाले लय र भाषा शैलीको समुचित विधान पाइन्छ । मूलतः स्तरीय नेपाली भाषाको प्रयोग गरिएको छ । लयात्मक अनुप्रासयुक्त पङ्क्ति बनाउन कथ्य नेपालीको प्रयोग भएको

पाइन्छ । गीत कविता खण्डको एक दुईवटा रचनामा अंग्रेजी शब्दको समेत प्रयोग गरेका छन् ।

कुनै कुनै मान्छेहरू नै

हामी लोकललाई होच्याउन थाल्या छन् । (पृष्ठ २२ आजकल मान्छेहरू)

मल्लले तत्सम शब्द र आगन्तुक शब्दहरूको पनि प्रयोग गरेका छन् । नेपाली भर्रा शब्द, अनुकरणात्मक शब्दहरू राम्रोसँग प्रयोग भएको देखिन्छ ।

४.४.१ कथ्य भाषाको प्रयोग

मल्लले रचनालाई रोचक, आकर्षक र स्पष्ट विषयक्षेपण गर्न कहींकहीं कथ्य भाषाको प्रयोग गरेका छन् ।

आजकल मान्छेहरू नै

मान्छेहरूका माभ्रमा

वडो विचित्र पाराले मनोवैज्ञानिक

सन्त्रास मच्चाउन थाल्याछन् । (पृष्ठ २२)

माथिको उदाहरणमा सन्त्रास मच्चाउन थालेका छन्, हुनुपर्नेमा थाल्या छन् भएको छ ।

तमास तमास जिन्दगानीमा

अन्तर्निहित भा'को छ यो (पृ. १४ यो चिसो.....)

माथिको उदाहरणमा भएको छ हुनुपर्नेमा भा को छ यो भएको छ ।

४.४.२ अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोग

कवि एवम् गीतकार मल्लले नेपाली अनुकरणात्मक शब्दलाई पनि प्रशस्त प्रयोग गरेका छन् ।

चैनकै निम्ति

चराहरूको चिरविर चिरविरको चाहमा

चराको सारा जीवन बेचैन रहिदिन्छ । (पृ. ६२)

कविताको चौतारी

मेरा लागि प्रगतिका बाटाहरू सबै

हत्केलाका किरमिरकिरमिर भाग्यरेखा जस्तै

जता जान्छु बिघ्नबाधा भेटाउंछु उतै । (पृ. ७)

हेरहेर

बाह्रै महिना बाह्रै काल बरसातै बरसात

दिनपनि रातै रात पनि रातै रात

मान्छेलाई नै मोलतोलको वस्तु बनाए

चेलीबेटी बेचेर पैसा कमाए । (पृ. ५)

माथि उल्लेखित उदाहरणहरूमा किरमिर, किरमिर बाह्रै महिना बाह्रै काल, बरसातै बरसात, रातै रात जस्ता अनुकरणात्मक शब्दहरू प्रयोग भएका छन् ।

४.४.३ तत्सम शब्दको प्रयोग

नेपाली भाषाको आमा भएकाले नै संस्कृत भाषासंग मल्लको आशक्ति देखिन्छ । उनले आफ्ना रचनाहरूमा तत्सम शब्दहरूको अत्यधिक प्रयोग गरेका छन् ।

चिररुग्ण ती

रुग्णताभिन्नै लिच्छन्

मनग्य मस्ती (पृ. ४८)

भावना कुष्ठाग्रस्त छे

कल्पना पनि त्रस्त छे (पृ. ४)

तिमी ज्योतिर्मयी तेजोमयी

तिमी आभामयी प्रतिभामयी

तिमी समुज्ज्वलताकी महारानी (पृ. ६)

आस्थाले स्वाभीमानले अपराजीत रहेपनि

अवस्थाले र व्यवस्थाले पराजित परास्त म

यसरी आन्तरिक र बाह्य भाव संयोजनालाई समवेश गरी कविता लेखेका छन् ।
जीवन दर्शनलाई आध्यात्मिक चेतनाद्वारा प्रवाहपूर्ण शैलीमा अभिव्यक्ति दिने काम भएको
छ ।

४.४.४ आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग

मल्लको श्रृजनामा अंग्रेजी शब्द प्रतिको खास मोह छैन तापनि कहीं कतै केही
शब्दको प्रयोग गरिएको पाईन्छ ।

के ले पो होला ?

यो चर्को कोलाहल

अल्कोहलले (पृ. ५०)

ह्वील चेयरमा

अच्छाखासा तमासा

बृद्ध बालक (पृ.- ४८)

कुनै कुनै मान्छेहरू नै

हामी लोकललाई होच्याउन थाल्याछन् । (पृ. २२)

माथिको उदाहरणमा अल्कोहल, ह्वील चेयर, लोकल आदि अंग्रेजी आगन्तुक शब्द प्रयोग भएका छन् ।

मोफसल, काबु, फगत, खुद आदिले आगन्तुक शब्दको पनि प्रतिनिधित्व गरेका छन् ।

यहाँ,

मोफसलमा

जीन्दगीको फसल

तहसनहस (पृ. ३२)

मया नै माया

यावत् सबको माया

फगत माया (पृ. ५२)

मल्ल मुक्तकहरू एवं गजलहरूमा पनि त्यस्तै लयको श्रृजना गरेका छन् ।

अनुभूति

एकछिन त हिमालमा चढेको अनुभूति ।

फेरि तुरुन्त पातालमा भरेको अनुभूति ।

जिउदै छु छन् त जिउदै छंदाछ्दै पनि ।

कुन्नि किन यो हरदम मरेको अनुभूति ॥ (पृ. ६८)

मानवता

शरीर हो या महल आँधीको

कि त आश्रयस्थल विविध ब्याधिको

यति विरक्त र अशक्त छु म

अभिशप्त मेरो उपाधिभो । (पृ. ६८)

मल्ल वर्ण तथा शब्दको पुनरावृत्तिद्वारा लय उठाउने गर्दछन ।

दुःख, सुख र गजल

दुःख भोगिन्छु गजल लेखिन्छु ।

सुख खोजिन्छु गजल लेखिन्छु ।

उदासउदास, निराशनिराश

मुख देखिन्छु गजल लेखिन्छु । (पृ. ६९)

जीवनशैली

जिन्दगीकी परि मेरी सदैव मैली कुचैली ।

अव त भै सक्यो नि मेरो यही जीवनशैली ॥

ओछ्यानमाथि सिकुडिई ओछ्यानमाथि नै फैलिई ।

अव त भईसक्यो नि मेरो यही जीवनशैली । (पृ. ६४)

सम्भिरहन्छु म

औलाका स्पर्शहा सम्भिरहन्छु म ।

आखाँका विमर्शहरू सम्भिरहन्छु म ।

प्रेम सरोवरमा भावनाका लहरहरू ।

दिलसंग दिलका परामर्शहरू सम्भिरहन्छु म । (पृ. ६२)

बाँचनेपने

जीन्दगी बाँचनका निम्ति बाँचनेपने हकी ।

जीन्दगी मर्नका निम्ति मर्नेपने हकी ॥

जुन तालमा पर्न चाहन्छ त्यही तलमा ।

जीन्दगी बाँचनका निम्ति नाँचनेपने हकी ॥ (पृ. ६४)

भयाउरे लयमा सुमधुर, सरलशब्दबाट कविले रचना गरेको गजल यस प्रकार देखिन्छन् ।

चैनकै निम्ति

चैनको निम्ति खिन्न मन बेचैन रहिदिन्छ ।

चैनको निम्ति रुग्ण तन बेचैन रहिदिन्छ । (पृ. ६२)

अनुप्रास, उपमा, बिम्ब, प्रतिकले लयलाई श्रुतिरम्य बनाएको छ । त्यस्तै अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोगबाट पनि लयको संयोजन गरेको पाइन्छ ।

४.५ बिम्ब, प्रतिक एवम् अलङ्कार

बिम्ब, प्रतिक तथा अलङ्कारको उचित संयोजनबाटै सिर्जना, सहज, संवेध र अलङ्कार भई सहृदयलाई द्रवीभूत पारी अलौकिक आनन्द दिन्छ । बिम्ब वा प्रतिकले रचनाभित्रको अर्थलाई बढी स्पष्ट पार्दै भावलाई सरस बनाउँछ । मल्लले पनि जीवन, जगत, प्रकृतिबाट बिम्ब, प्रतिकको प्रयोग गर्दै तथा अलङ्कारको समुचित संयोजनबाट उत्कृष्ट सिर्जना गरेका छन् ।

यो युग

जति घट्नेघटनाको

उति दुर्घटनैदुर्घटनाको ।

जति बादको

उति बिबादको ।

यो युग

जति भाषण र मञ्चको

त्यति छलकपट र प्रपञ्चको । (पृ. ११)

यहाँ घटना, दुर्घटना, वाद-विवाद, द्वन्द्व सबै कुरा आजको युग र समयको प्रतिफल हुन भनिएको छ । त्यस्तै “भाषण” र “मञ्च” लाई भगडा र प्रपञ्चको उदाहरण दिँदै यो युगलाई विम्ब र प्रतिकको रूपमा देखाइएको छ ।

आश्चर्य

खै उहिले नै

अस्ताउदै गरेको सूर्य

अहिलेसम्म अस्ताउदै न

कतिपय सूर्यहरू.....(पृ. २०)

यस कवितांशमा सूर्यलाई प्रतिक तथा “उदाउनु” र “अस्ताउनु” लाई विम्बका रूपमा लिइएको छ ।

४.५.१ शब्दालङ्कारको प्रयोग

शब्दहरूको कलात्मक वा चमत्कारिक प्रयोगबाट उत्पन्न हुने आकर्षण वा सौन्दर्य नै शब्दालङ्कार हो । प्रस्तुत “गाउँदागाउँदै” मा प्रेमप्रकाशले शब्दालङ्कारको समुचित संयोजन गरेका छन् । संग्रहमा प्रयुक्त शब्दालङ्कारहरू मध्ये केही उदाहरण निम्न प्रकार छन् ।

म

ध्वंसविध्वंस आईलाग्ने स्थिती परिस्थितिद्वारा

भयभित्त, सशङ्कित रहने व्याधिले ग्रस्त म

गजलगांगाको जल पिएर नै मस्तमस्त म
सधैँजसो आफूभित्रै आफैसंग व्यस्तव्यस्त म (पृ. ६१)

यहाँ “ध्वांसविध्वंस” “व्याधिले ग्रस्त” “गजलगांगा” जस्ता शब्दमा शाब्दिक
अलंकारको प्रभाव देखिन्छ ।

सम्भ्ररहनछु म.....

औलाका स्पर्शहरू सम्भ्ररहनछु म ।

आँखाका विमर्शहरू सम्भ्ररहनछु म ॥

मुटुमुटुका धड्कनहरू एकल भै दिंदा ।

हर्षका चरमोत्कर्षहरू सम्भ्ररहनछु म ॥ (पृ. ६२)

यहाँ स्पर्श, विमर्श, हर्ष, चरमोत्कर्ष जस्ता शब्दमा शाब्दिक अलंकारको प्रभाव
देखिन्छ ।

(क) अनुप्रास

कविताका पङ्क्तिहरूमा एक वा धेरै पटक व्यञ्जन वर्णहरू समान रूपमा
दोहोरिएर उत्पन्न हुने अलङ्कार अनुप्रास हो । अनुप्रास अगाडि, विचमा र अन्त्यमा समेत
प्रयोग गरिन्छ । आद्य, मध्यभन्दा अन्त्यानुप्रास बढी प्रचलित र आवश्यक ठानिन्छ ।

जीवनशैली - - -

जिन्दगीकी परी मेरी सदैव मैली कुचैली ।

अब त भै सक्यो नि मेरो यही जीवनशैली ॥

इच्छाआकांक्षा दुवै नै मानौ सर्पिनी बिषैली ।

अव त भईसक्यो नि मेरो यही जीवनशैली ॥ (पृ. -६४)

यहाँ “कुचैली”, “जीवनशैली”, “बिषैली”, “जीवनशैली” मा “लि” “ली” पदमा अनुप्रासको योजना मिलेको छ । माथिका पंक्तिहरूमा अलंकार लय, शब्द भाषाको उचित संयोजन भएको छ । त्यस्तै शब्दालङ्कारको सफल प्रयोग भएको देखिन्छ ।

(ख) यमक

जिन्दगी - - -

ठुलाबडाहरू अगाडि, सुखी सम्पन्नहरू सामु ।

उभिन्छ काम्दै लगलगि त्यहीं नै छ नी जिन्दगी ॥

केहि हुन्छ कि भैदिन्छ कोही आउंछ कि आइदिन्छ ।

लाग्दछ मनमा जगजगी त्यहीं नै हुन्छ जिन्दगी ॥ (पृ. ६३)

यहाँ “लगलगी” र “जगजगी” जस्ता समान वर्णका उस्तै शब्दहरू रहेका छन् । यसमा लगलगी र जगजगी भिन्नै अर्थ दिने तर सुन्दा र क्रम स्वरूप मिलेकाले यमक अलङ्कारको श्रृजना भएको छ ।

मोफसल

यहाँ

मोफसलमा

जिन्दगीको फसल

तहसनहस,

त्यहाँ

राजधानीमा

बहसमाथि बहस । (पृ. ३२)

यहाँ “मोफसल” “फसल” “तहस” “नहस” जस्ता शब्दमा “फ” र “स” वर्ण दोहोरिएर आएका छन् ।

४.५.२. अर्थलङ्कारको प्रयोग

प्रेमप्रकाश मल्लले विभिन्न अर्थलङ्कारहरूको प्रयोग गरी भावलाई चमत्कारिक अर्थोत्कर्ष गराउँदै रचना श्रृजना गरेका छन् ।

(क) उपमा अलङ्कारको प्रयोग

अस्ताउँदै गरेको सूर्य

“म कालको

लामो अन्तरालपछि

अस्ताउँदै गरेको सूर्य ” (पृ. २८)

यस कवितांशमा अस्ताउँदै गरेको सूर्यले कवि स्वयं निराशाजनक र आफ्नो जीवन अस्ताउन लागेको सूर्य जस्तै मधुर भएको कुरा देखिन्छ । यस कवितामा उपमा अलङ्कारको उपस्थिति देखिन्छ । कुनै दुई वस्तुका बीच समान गुण धर्मका आधारमा तुलना गरिन्छ र तुलना गर्दा भै सरी जस्तै शब्दहरू वाचकका रूपमा प्रयोग भएमा उपमा अलङ्कार हुन्छ ।

खुलस्त

दीनदुखीका छातीको धरतीमा

आँसु भर्न सकूँ विधाता (पृ. -२७)

यहाँ धरतीमा “आँसु भर्न” सक्ने भन्ने अर्थले जीवनको वास्तविक परिकल्पनालाई स्थान दिएको छ ।

अस्ताउँदै गरेको सूर्य

म सूर्य होईन

प्रतिच्छायामात्र धरतीमा

थाहा पाउन्नौँ । (पृ. -२८)

यहाँ धरतीलाई केवल एक काल्पनिक संसार नै हो की भन्ने अनुभूति प्राप्त भएको छ ।

(ख) उत्प्रेक्षा अलङ्कारको प्रयोग

चिन्तामा सखलन

चिन्तामा सखलन

व्यवहारमा बिचलन

यही नै सङ्क्षेपमा आजको युगको आँकलन । (पृ. २९)

यहाँ चिन्तामा सखलन र व्यवहारमा बिचलन भन्ने शब्दले एकैपटक अहिलेको स्थितीलाई देखाउन खोजेको छ । यही नै आजको युगको समय-सिमा हो ।

यो देश

लमतन्न फौलिएको मैदानको र पहाडको

चकमन्न अग्ला होचा

हिउँचुलीको देश हो यो । (पृ. -३४)

यस पंक्तिमा “चकमन्न अग्ला होचा” भन्ने शब्दले नेपालको वास्तविक भू-बनोटलाई, सिंगै सौन्दर्यलाई व्याख्या गरेको छ ।

आस्थाका स्वारहरू

मीठा र रसिला चुम्बनहरू

शून्यतामा उछालिदिउँकी जस्तो (पृ. -३४)

यस पंक्तिमा शुन्यतामा पनि आफू कहिले काँही मृदुभाव साट्न पाऊं भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । यसरी “मिठा रसिला चुम्बन” र “शुन्यतामा उचालिने” पंक्तिमा सौन्दर्यात्मक शब्दबोध प्रकट गरेका छन् ।

(ग) अतिशयोक्ति अलङ्कारको प्रयोग

कुनै विषयलाई बढाई चढाई रमणिय पाराले वर्णन गर्दा अतिशयोक्ति अलङ्कारको सिर्जना हुन्छ ।

मै भित्र छैन

हराएको नि छैन

कहाँ खोज्नु खै ? (पृ-४९)

यहाँ कवि आफू बाँचेर पनि कताकता हराइसकेको महशुस गर्दछन् । आफूलाई कसैले खोज्न सक्दैनन् । स्वयं आफैले आफूलाई फेला पार्न नसकेको अन्यौलपूर्ण अवस्थाको भाव प्रकट गरेका छन् ।

तिमी र म

नेपालको ठूले म हिमालकी सानी तिमी

नीलगगनको तारा म, आँखाकी नानी तिमी (पृ. -३६)

माथिको पंक्तिमा कविले प्रकृतिको वर्णन गर्ने क्रममा बढाईचढाई रमणिय तबरबाट वर्णन गरी प्रस्तुत गरेकाले अतिशयोक्ति अलङ्कारको प्रयोग भएको छ ।

(घ) रूपकालङ्कारको प्रयोग

यो धरतीका मान्छेहरू

कति औषधी नपाएर मर्छन्

कति औषधी खाएर मर्छन्

कति गित गाएर मर्छन्

कति गाउन नपाएर मर्छन् (पृ. -२३)

यस कवितांशमा “औषधी” शब्द पटक पटक दोहोरिएको छ । “गीत र गाउने” यी दुवै शब्द पनि दोहोरिएर आएका छन् । यी दोहोरिएर आएका शब्दले एउटै अर्थ औषधी भन्ने अर्थबोध भएको छ ।

यहाँ औषधी नपाएर मर्नु स्वाभाविक अर्थ छ, तर औषधी पाएर पनि मर्नु र यस्तै गीत गाउन नपाएर मर्नु स्वाभाविक छ, तर गीत गाउँदा गाउँदै मर्नु भन्ने अर्थले समाजको विसङ्गति बोध प्रकट गरेको छ । यसरी औषधी नपाएर, औषधी खाएर, गीत गाएर, गीत नगाएर भन्ने पदावलीले अलि भिन्न अर्थबोध गराउँदछन् । अतः समान उच्चारणद्वारा आएका शब्दले पनि असमान जीवनको परिस्थितिलाई बुझाएको हुनाले रूपक अलङ्कारको बोध हुन्छ ।

दीप्तिश्री

तिम्रो मुख बोल्दैन अनुहार बोल्दछ,

हिंसी परेको सुन्दर मुहार बोल्दछ (पृ. -६)

यस “मुख बोल्दैन” र “अनुहार बोल्छ”, “मुहार बोल्छ” भन्ने पदावलीमा रूपक अलङ्कारको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

(३) दृष्टान्त अलङ्कार

कविताको चौनारी

चारैतिर दायित्वका ज्यादै कठोर बन्धन

पिंजडाको पंक्षीजस्तै छटपटाउँदै यो मन (पृ. -७)

यस कवितांशमा कविले आफ्नो मनलाई पिंजडामा थुनिएको पन्छीको अवस्था जस्तै व्याकुल भएर छटपटाइरहेको छु भन्ने संवेदना प्रकट गरेका छन् । त्यसैले यहाँ पिंजडाको पंक्षीलाई आफ्नो मनसंग दांजेर हेरेकाले यसलाई दृष्टान्त अलङ्कारमा राख्न सकिन्छ ।

हेरहेर

आँसुको गङ्गामा फूलको थुङ्गा भै

बगाइदिए बैरीहरूले जीवनको डुङ्गा नै

..... (पृ. -५)

यहाँ, कविले “फूलको थुङ्गा” “गङ्गामा बगाए भै” आफ्नो सुन्दर जीवन कुनै बैरीले डुङ्गारूपी जीवन नै ध्वस्त पारेको प्रसङ्ग उल्लेख गरेका छन् । तसर्थ यसमा दृष्टान्त अलङ्कारको प्रयोग भएको देखिन्छ ।

४.६ रसविधान

रस विधानको दृष्टिले हेर्ने हो भने यो कविता संग्रहमा भावसघनता, सौन्दर्योत्पादक, भावबिबिधता र विभिन्न परिवेश अनुसारको रसको प्रयोग भएको छ । वर्तमान समयमा देखिने अराजकतावाद, हिंसा, बेईमान, शोषण, दमन, पिडा, दुःख, महिलामाथि हुने हिंसा, विसंगति आदिलाई करुण र भयानक रसको प्रयोग भएको छ । सामाजिक समस्यालाई हामी आफैले शसक्त बनी निर्मूल पार्नुपर्ने अभिव्यक्ति प्रकट गरेका छन् ।

(क) करुण रस

मनमा पिडा, दुःख, वेदना र छटपट्टीबाट करुण रसको उदय हुने भएकाले यस कृतिमा सङ्ग्रहित क्षेणिका कवितामा यस रसको प्रयोग भएको छ ।

हय ! यो हिनताबोध ।

उफ् ! यो लघुताभाष ।

किन चिरिन्त यो धर्ती ? (पृ. -७)

(ख) शृङ्गार रस

कुनै सौन्दर्य प्रदान गर्ने वस्तु वा वातावरणले चित्रमा मनोरञ्जन प्रदान गर्ने स्थितीमा शृङ्गार रसको उदय हुन्छ । यस कवितामा दीप्तिश्री शीर्षकमा यस रसको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

दीप्तिश्री

तिम्रो मुख बोल्दैन, अनुहार बोल्दछ,

हिंसी परेको सुन्दर मुहार कोल्दछ । (पृ. -६)

(ग) शान्त रस

मनमा एकग्रता र चित्तवृत्तिका संयमिपन देखिएका काव्यमा शान्त रसको उदय हुन्छ । यसमा सांसारिक सुखको ऐश्वर्यबाट मुक्त भई ईश्वरप्रति चित्त जानुले शान्त रसको उदय गराउँछ ।

बाहिर बाहिरै

आत्मान्वेषण बाहिर बाहिरै

न अल्मलिऊ न हराई जाऊँ

आफूलाई खोज्न बरु

आफैभित्र जाऊँ

(शीर्षक : ॐ शान्ति) (पृ. १०)

(घ) अद्भुत रस

अचम्म लाग्दो घटनाले अद्भुत रसको भाव जगाउँछ ।

संवेदनशीलता

र मानवता पो हुनुपर्ने हो

तर अपसोच ।

यही अंश नै (शीर्षक : अभै मानव) (पृ. ३३)

यी माथिका रसबाहेक अन्य रसको प्रयोग भएको देखिदैन । अधिकांश करुण, शृङ्गार, शान्त, अद्भुत रसमा नै कविता सिर्जित भएका छन् । यी कविताहरूले बिसंगति जीवनशैली र निस्सारताको परिणतिलाई देखाउँदै मानव जीवनको वास्तविक क्षणिकतालाई प्रष्ट पारेका छन् । यसरी नै कविता रचित भएका देखिन्छन् ।

४.७ व्यङ्ग्य चेतना

मनिसलाई जे-जस्तो परिस्थिती आएपनि त्यसलाई सहन र थेग्न सक्नुपर्छ भन्ने कुरा निम्न कवितामा कविले व्यक्त गरेका छन् । “साउने” कवितामा स्वयं कविले आफैलाई साउने भनि कटाक्ष हानेका छन् । साउनेको भरी भैं आफ्नो जिवनमा सधैं आँखाबाट आँसु खसालेका यथार्थतालाई व्यक्त गरेका छन् । प्रगति गर्ने, लम्कने र बढ्न समय आउँदा नआउँदै आफू हास्यपात्रका रूपमा संसार हसाउनुपर्ने यथार्थतालाई व्यक्त गरेका छन् ।

साउने

के भयो के भयो कुन्नि के भयो !

गति, प्रगति र बोली गयो

आफू रुने संसारलाई हंसाउने

म त हजुर साउने हुं साउने । (पृ. -२)

हेरहेर कवितामा नारीवर्गमाथि हुने अन्याय, अत्याचार, शोषण, दमन, विभेद र असमानतालाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । महिलाहरूको कोमल मनको फाईदा उठाई मानवदलालले चेलिबेटी बेची पैसा कमाएको प्रवृत्तिप्रति तिक्ष्ण प्रहार गर्दै यसो भन्दछन् ।

हेरहेर

बाबा र आमाकी आँखाकी नानीलाई,

यो घरकी ठूलीलाई त्यो घरकी सानीलाई

कहाँबाट लिएर गए कहाँसम्म पुऱ्याए,

चेलीबेटी बेचेर पैसा कमाए । (पृ. -४)

दुई थरिका मान्छेहरू कवितामा आजको मान्छेको चारित्रिक अवधारणालाई व्यङ्ग्य गर्दै मानसिक दरिद्रताप्रतिको वास्तविकतालाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

दुईथरिका मान्छेहरू

एकथरि

जो सधैजसो

चर्चा र परिचर्चामा रहने गर्छन्,

अर्कोथरि भने

चर्चा र परिचर्चाहरूलाई

सहनेहरूमा पर्दछन् । (पृ. -१३)

हारजित कवितामा धनी र गरिब बिचको सम्बन्धलाई देखाउन खोजिएको छ । धनीहरूको सबैले मान्ने सधैभै अगाडि बढ्ने काम गर्न थाल्दा विरोध अवरोध नहुने कुरालाई स्पष्ट देख्न सकिन्छ । गरिबहरू अगाडी बढ्न खोजेमा धनीले शोषण, दमन गर्ने सामाजिक परिवेशलाई उजागर गरेका छन् । यसरी धनी र गरिब बिचको असमानतालाई उचनिच यथार्थलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । चाडपर्वहरूमा धनीहरूको चयन तथा गरिबहरूको बेचैन दुःख दशा लाग्ने यथार्थतालाई देखाइएको छ ।

हारजीत

धनीहरूको चैं जितमाथि जीत

गरिबहरूको चैं हारमाथि हार

क्या गजब छ यार

मान्छेहरूको रमाइलो तिहार । (पृ. -२४)

४.८. “गाउँदा गाउँदै” कृतिमा उल्लेखित हाइकुहरूको अध्ययन

यस कृतिको पृष्ठ ३८ देखि ६०सम्म १३८ वटा हाइकुहरू समावेश गरिएका छन् जसको चर्चातलका अनुच्छेदहरूमा गरिएको छ ।

(१) अस्वस्थ छु म

स्वस्थ भएर पनि

अस्वास्थातमा । (पृ. -३८)

कविले आफ्नो स्वास्थ्य राम्रो नभएको तथापी स्वस्थ व्यक्ति सरह नै सबल र सक्षम भई काम गरेको यथार्थतालाई उल्लेख गरेका छन् ।

(२) अपाङ्गहरू

भावुकताले गर्दा

सपाङ्गहरू (पृ. -३९)

अपाङ्गहरू शारीरिक बनोटका कारण मात्रै अपाङ्ग हुने गर्दछन् । यथार्थमा उनीहरू सपाङ्ग सरह लेख्न, बोल्न, पढ्न, खेल्न सक्षम रहन्छन् । भावुकता, दया, माया, मिलनसार, स्वाभावका कारण सपाङ्गहरू भन्दापनि राम्रो हुने कुरालाई प्रष्ट्याएका छन् ।

(३) अचम्मभिन्न

मृत्यु नै बाँचिराछ

जिन्दगीभिन्न । (पृ. -४१)

जीवनमा आईपर्ने घटना परिघटनाले गर्दा मानिसले आफ्नो जायजेथा गुमाएर पनि बेसाहारा भई बाँच्नुपर्ने यथार्थलाई चित्रण गरिएको छ । यस परिस्थितीमा बाँचेको अर्थ नहुने कुरामाथि चित्रण गरिएको छ ।

(४) जे बोल्दा पनि

हुन्छ राजनीतिमा

जे ओकल्दा नि । (पृ. -४७)

राजनीति फोहोरी खेल भएको तथा नेताहरू भोटका लागि विकास निर्माणका कार्यहरूगरे जस्तो गर्ने तर यथार्थमा रोजगारी, शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता पूर्वाधारहरूको खडा नगर्ने परिपाटीलाई उजागर गरिएको छ । नेताले गर्ने किचलो, कारवाही नहुने प्रक्रिया तथा देशको फितलो ऐन नियमलाई यहाँ कटाक्ष गरिएको छ ।

(५) जन्म्यो समस्या

हुक्यो, बढ्यो समस्या

मन्यो समस्या । (पृ. ५६)

मानिसलाई समस्यासँग जुध्न अब्बान गरिएको छ । मानिस जन्मेदेखि नमर्दासम्म जीवनमा विभिन्न आरोह अबरोह, घुम्ति आउने गर्दछन तर ती समस्यालाई चिर्दै जानु नै जीवनको यथार्थ हो भनेका छन् कविले ।

(६) हिमाल बन्नु

आफूलाई शानले

हिमाली भन्नु । (पृ. ५९)

हिमाल अटल, अमर र अजर हुने गर्दछ । त्यस्तै नेपाल विश्वमा हिमाली देशको रूपमा रहेको कुरालाई कसैले नकार्न सक्दैन । यथार्थमा हिमाल बन्न ज्यादै कठिन छ । यस

उक्तिमा हिमाल बन्नु भनेको प्रशिद्ध हुनु हो । हिमाल बन्न बढि कठिन परिश्रम तथा मेहनत गर्नु पर्ने कुरालाई उल्लेख गरिएको छ ।

४.९ मूल्याङ्कन

प्रस्तुत “गाउँदा गाउँदै” वि.स.२०६५ सालमा भेरी साहित्य समाजले प्रकाशित गरेको हो । यस संग्रहमा मल्लको कविता, गीत,मुक्तक,गजल तथा हाइकुहरू संग्रहित छन् ।

मल्लले राष्ट्र-राष्ट्रियता, जागरण, आदर्श, प्रकृतिप्रेम, मानविय संवेदना, जीवनदृष्टि, युगीन चित्रण, अभाव, चिन्ता एवं विरह वेदनाको उत्कृष्ट प्रस्तुति दिएको कुरालाई नकार्न सकिदैन । समसमायिक विकृति-विसङ्गति र मानवीयताको ह्रासप्रति तीव्र व्यङ्ग्य चोटिलो, रोचक गम्भीर रूपमा दिनु संग्रहको अर्को पक्ष हो । रचनाहरूमा अनुभूतिको तीव्रता एवम वौद्धिकताको छाप प्रशस्त रूपमा पाईन्छ । यस संग्रहका रचनाहरू प्रेमप्रकाश मल्लको समग्र कला सङ्गित र साहित्यको प्रतिनिधि रचनाका रूपमा रहेका छन् । यस संग्रहलाई मल्लको कलासाहित्यिक जीवनको महत्वपूर्ण प्राप्तिका रूपमा लिन सकिन्छ ।

मल्ल प्रारम्भिक अवस्थामै आफ्नै रचना र संगीतमा “वनकी म चरी” गीत रेडियो नेपालबाट गाएर चर्चा र लोकप्रियताको शिखर चुम्न सफल देखिन्छन् । मल्ल कवि भन्दा गायकका रूपमा बढी चिनिन्छन् । संख्यात्मक रूपमा भन्दा गुणात्मक उचाइका लागि उत्कृष्ट रचना, संगीत संयोजन र प्रकृतिका सुमधुर स्वरले उनको गीति क्षेत्र थोरै भएर पनि चर्चित वन्न पुगेको देखिन्छ ।

मल्लका रचनाहरूमा भाव गाम्भीर्यता सरस र सहज भाषा प्रयोग, विम्ब, प्रतिक एवम अलङ्कारको उचित संयोजन पाइन्छ । विविध प्रयोगहरूबाट लयविधान,विषय अनुसारको आयाम विस्तार र भावअनुसारको रस परिपाक आदिमा मल्ल सफल देखिन्छन् ।

मल्लका मुक्तकहरू साना भएर पनि तीव्रतम अनुभूतिको तीक्ष्णतम अभिव्यक्ति रहेको पाइन्छ । संगीतकार गायक वौद्धिक व्यक्तित्वको प्रभावले गीत,कविता र गजल विधामा समेत मल्ल उत्तिकै सफल देखिन्छन् ।

मल्ल देशप्रेम, राष्ट्रियता, प्रकृति चित्रण, वीरता गाथालेयुक्त गीत रचनामा सफल देखिन्छन् । उनी गायक र गीतकारकै रूपमा बढी चर्चित र लोकप्रिय भएका छन् ।

यसरी ७ वटा पुस्तकाकार कृति र कैयौ फुटकर रचनाहरू नेपाली साहित्यलाई दिएर नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धि र विकासमा संख्यात्मक मात्र होइन गुणात्मक रूपमै महत्वपूर्ण योगदान गरेका छन् । आफ्नै रचना र संगीतमा सुमधुर स्वर दिएर नेपाली गीतिगायनका क्षेत्रको विकासमा समेत महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएका छन् ।

अन्तमा मल्ल वि.स.२०१७/१८ सालदेखि हालसम्म अनवरत रूपमा कला र साहित्यको साधनामा समर्पित साधक हुन् । उनी नेपाली साहित्यका लागि खान दिएपनि नदिएपनि दुध दिने दुधालु गाई हुन् ।

परिच्छेद- पाँच
उपसंहार

परिच्छेद- पाँच

उपसंहार

प्रेमप्रकाश मल्लको जन्म वि.सं. १९९३ सालको मध्य श्रावणको साउने भरीमा मुसीकोट, खलङ्गा स्थित सेरी गाउँमा भएको हो । मध्यपश्चिमाञ्चल क्षेत्रकै भेरी अन्चलको बाँके जिल्ला स्थित नेपालगन्ज शहरलाई मल्लले कर्मस्थल बनाएका छन् ।

प्रेमप्रकाश मल्लमा सानैदेखि गीत, कविता, सिर्जना र गायनमा रुची एवं प्रतिभा भएको पाइन्छ । वि.सं. २००७ सालमा आमाको निधनले मल्ललाई बढी नै संवेदनशिल बनाईदियो । मातृ वियोगको पिडा खप्न र आत्मसन्तुष्टिका लागि सिर्जनामा लागेका मल्लले प्रथम कविता नै 'आमा' शिर्षकमा रचना गरेको देखिन्छ ।

आमाको मृत्यु पश्चात क्रमशः सिर्जनामा आकर्षित भएका मल्ल वि.सं. २०१४-२०१५ सालदेखि नियमित लेखन र गायन प्रवृत्त भएको पाइन्छ । वि.सं. २०१८ सालमा तत्कालिन राजा एवं कवि म.वि.वि. शाहबाट आर्थिक सहयोग प्राप्त गरी आफ्नै रचना, स्वर र सङ्गीतको 'वनकी म चरी कल्ले सुन्ला कठैवरी मनको बिलौना' बोलको गित रेकर्ड गराएका छन् । यस गितको रेकर्ड श्री ५ महेन्द्रबाट प्राप्त आर्थिक सहयोगले मल्ललाई कला साहित्यमा लाग्न प्रेरणा मिल्न गएको छ । उनको जिवनमा सार्वजनिक प्रसारण भएको पहिलो गित नै अत्यन्तै लोकप्रिय बन्न पुगेको छ ।

प्रेमप्रकाश मल्लले वि.सं. २०१८ सालदेखि २०६९ सालसम्म पाँच दशक लामो साहित्यिक यात्रामा दुई वटा खण्डकाव्य कृति, पाँच वटा गीत, कविता एवम् गजल संग्रह र अन्य थुप्रै फुटकर रचनाहरू नेपाली साहित्यलाई दिएका छन् । मल्ल गीत कविताबाटै नै तिब्रतम् अनुभूतिहरूको तिक्ष्णतम अभिव्यक्ति भएको छ । त्यसैले केही निवन्धात्मक शैलीका पाँच, छ वटा गद्य लेख टिप्पणी बाहेक अन्य गद्य विधामा उनले कलम चलाएको पाइदैन ।

भारतको लखनउवाट हाईस्कूल परीक्षामा इलाहाबाद बोर्डमा नवौँ स्थानको उच्चता हांसिल गरी छात्रवृत्ति प्राप्त गर्न सफल भएको पाइन्छ । प्रमाणपत्र तह लखनउवाटै उत्तीर्ण गरी नेपालगन्ज स्थित महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पसबाट स्नातक तह गरेका मल्लले त्रि.वि.वाटै नेपाली विषयकमा स्नातकोत्तरसम्मको अध्ययन गरेको पाइन्छ ।

वि.सं. २०२३ सालदेखि तत्कालिन पञ्चायत विकास प्रशिक्षण केन्द्रमा (हाल ग्रामिण विकास प्रशिक्षण केन्द्र ।) सांस्कृतिक प्रबन्धक (ना.सु) पदमा जागीर आरम्भ गरेको पाइन्छ । पछि अधिकृत स्तरको अनुदेशक र उच्च अनुदेशक (उपसचिव स्तर अधिकृत द्वितीय) पदसम्म पुगी २०५० सालमा अवकाश भएको पाइन्छ ।

मल्लको प्रथम कृति “मधुकर छोटा जीवनी : लामो कहानी” (२०४२) छोरा मधुकरको मृत्यु पिडाको शोक र वेदनाका भावहरू व्यक्त भएको शोक काव्य हो । यस काव्यमा मधुकरको मृत्यु वियोगका केन्द्रियतामा छोराको जीवन चरित्र, नेपाली जातीय गौरव गाथा, देशप्रेम, आदर्श एवम् प्रकृति चित्रणको सशक्त अभिव्यक्ति पाइन्छ ।

“त्यो एउटा अजय शिखर मधुकर” प्रेमप्रकाश मल्लको एउटा छुट्टै विशेषताको उत्कृष्ट खण्डकाव्य हो । ‘शिखर’ शीर्षकबाट आरम्भ भाव, धारा प्रवाह रूपमा अन्त्यसम्म बगेको छ । गद्यलयमा रचित अनुपम प्रकृतिको आदर्श काव्यका रूपमा यस कृतिलाई लिन सकिन्छ । तत्सम शब्दहरूको अत्याधिक प्रयोग भएपनि सहज, सुबोध र ओजगुणले युक्त यस कृतिमा शिखरका केन्द्रियतामा नेपालको प्राकृतिक वर्णन, देशप्रेम, जातीय विरता र उच्च आदर्श आदि प्रस्तुतिले नेपाली साहित्यको महत्वपूर्ण कृति बन्न पुगेको छ । काव्यको नाममा मधुकर जोड्नाले काव्य व्यापकता र स्तरियतालाई घटाई दिएको महसुस हुन्छ ।

“पञ्चगान” गीत संग्रह, मुकुटगान, युवागान, निष्ठागान, महिलागान, पञ्चगान, प्रौढगान, समाजसेवा गान, आदि पच्चीस वटा गीतहरूको सङ्ग्रह हो । यसमा मल्लको देशप्रेम, प्रकृति वर्णन, जागरण नेपाली जातीय गाथाका भावहरू पेखिएका छन् ।

“अनुभुतिका स्वारहरू” यो मल्लको फुटकर सिर्जनाहरूको प्रतिनिधि सङ्ग्रह हो । उनका काव्य प्रवृत्ति, शैलीहरूको, उनको समग्र कवित्व र गायन, व्यक्तित्व, भावप्रवाह समग्र रचनाहरूको प्रतिनिधित्व यस संग्रहका रचनाहरूले गरेका छन् ।

‘सजल’ गजल संग्रहमा ५६ वटा गजलहरू रहेका छन् । यसमा मल्लका आफ्ना जीवनमा आईपरेका दुःख, पिडा, समस्या आदिलाई विषयवस्तु बनाई ‘सजल’ गजल संग्रह प्रकाशनमा ल्याएका छन् ।

“गाउँदा गाउँदै” कविता संग्रहमा कविता, गित, हाईकू, गजल र मुक्तक समावेश गरिएको छ । यस संग्रहमा समसामयिक परिवेशको चित्रण, समाजको यथार्थ चित्रण,

ईश्वरप्रति आस्था, विसङ्गतीवादी चिन्तन, मौलिकता विहिन समयप्रति व्यङ्ग्य, सामाजिक विकृति र विसङ्गति प्रति व्यङ्ग्य आदि पाईन्छ ।

“उनी” मल्लको रोदन गीती गाथा हो । यस कृतिमा मल्लले जीवनका यावत् दशा, दुर्दशा, अतृप्ति र विचलनहरूलाई ‘रोयो’ मा रूपान्तरित र प्रतिबिम्बित गरिएको छ । यस कृतिमा ठाउँ-ठाउँमा विम्बहरूको समायोजनका साथै अलंकारहरूको प्रयोजन विद्यमान छ ।

प्रेमप्रकाश मल्ल नेपाली साहित्यका संवेदनशिल कवि राष्ट्रिय, जातीय र प्रकृतिका भावुक गीतकार, गायक, सङ्गीतकार हुन् । उनका गीत, कविता, मुक्तक र गजलहरूमा राष्ट्रिय भावना, देशप्रेम, प्रकृतिप्रेम, बिरहवेदना, विकृति र विसंगति प्रति व्याङ्ग्य अभिव्यक्त भएको पाइन्छ ।

यसरी उनका सिर्जना, काव्य कृतिहरूको अध्ययन अनुसन्धान गरी उनका काव्य प्रवृत्ति, उनका काव्यकृतिहरूको विश्लेषण, मुल्याङ्कन एवं नेपाली कला साहित्यका क्षेत्रमा उनको योगदान, स्थानको निरूपण यस शोधपत्रमा गरिएको छ ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

(क) सन्दर्भपुस्तक सूची

- । अधिकारी, अच्युतरमण, विवेचनै विवेचना, काठमाडौँ : उन्नयन प्र., २०४६ ।
- । अधिकारी, हेमाङ्गराज, पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त, पाँ.सं., काठमाडौँ : सा.प्र., २०५०।
- । अवस्थी, महादेव, महाकवि देवकोटाको खण्डकाव्यकारिता, विद्यावारिधि शोधपत्र, कीर्तिपुर: नेपाली केन्द्रिय विभाग, त्रि.वि., २०५८ ।
- । आचार्य, भागवत, कविता-सिद्धान्त र नेपाली कविता एवम् निबन्ध, काठमाडौँ : नवीन प्रकाशन, भोटाहिटी, २०५८ ।
- । आचार्य, कृष्णप्रसाद, आधुनिक नेपाली महाकाव्य र खण्डकाव्य, प्र.सं., कीर्तिपुर: क्षितिज प्रकाशन, २०६४ ।
- । उपाध्याय, केशवप्रसाद, पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त, तृ. सं. काठमाडौँ : साभा प्रकाशन, २०५५ ।
- । ओझा, आचार्य, र थापा, पोखरेल, नेपाली कविता, नाटक र नेपाली साहित्यको इतिहास : बागबजार, काठमाडौँ, पिनाकल पब्लिकेशन प्रा. लि., २०६८ ।
- । खतिवडा, लेखराज, मुनामदन खण्डकाव्यको कृतिपरक विवेचना : त्रिभुवन विश्व विद्यालयमा प्रस्तुत शोधपत्र, २०५४ ।
- । गैरे, ईश्वरीप्रसाद र कृष्णप्रसाद आचार्य, आधुनिक नेपाली नाटक र फुटकर कविता, (कीर्तिपुर : न्यू हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज, २०६३), पृ. ३२९-३३० ।
- । तिमिल्सिना, हरिप्रसाद, प्रेमप्रकाश मल्ल : जीवनी र व्यक्तित्व, त्रि.वि.मा प्रस्तुत स्नातकोत्तर, शोधपत्र, २०५९ ।
- । थापा, मोहन हिमांशु, साहित्य परिचय, चौ.सं., काठमाडौँ : साभा प्र., २०५० ।
- । पोखरेल, बालकृष्ण, नेपाली बृहत् शब्दकोश, ने.राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान, २०५० ।
- । प्याकुरेल, लेकप्रसाद, प्रेमप्रकाश मल्ल : काव्यकारिता, त्रि.वि. मा प्रस्तुत स्नातकोत्तर, शोधपत्र, २०६४ ।
- । बराल, कृष्णहरि, संदृष्टि, ललितपुर : साभा प्रकाशन, २०५५ ।

- । भट्टराई, शान्तदेव, कृष्णत एउटा राष्ट्रिय प्रतिभा, रत्नश्री, (वर्ष ३६, पूर्णाङ्क, १८०, अङ्क ५, ६), काठमाडौं, २०५६, पृ. ३-५ ।
- । मल्ल, मधुकर प्रेमप्रकाश, अनुभूतिका स्वरहरू, विराटनगर : वाणी प्रकाशन, २०५४ ।
- । मल्ल, मधुकर प्रेमप्रकाश, गाउँदा गाउँदै, भेरी साहित्य समाज, नेपालगन्ज, बाँके, २०६५ ।
- । मल्ल, मधुकर प्रेमप्रकाश, मधुकर छोटो जीवनी : लामो कहानी, ललितपुर : नेपाल युवा सङ्गठन, केन्द्रिय कार्य समिति, २०४२ ।
- । मल्ल, मधुकर प्रेमप्रकाश, सजल, मध्यपश्चिमाञ्चल गजल प्रतिष्ठान, २०६४ ।
- । लुईटेल, खगेन्द्र प्रसाद, 'कविता सिद्धान्त समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग-२, तेस्रो संस्करण, काठमाडौं, साभा प्रकाशन, २०६० ।
- । शर्मा, बालचन्द्र, 'नेपाली वृ. शब्दकोश' काठमाडौं : रोयल ने.एकेडेमी, २०१९ ।
- । सत्याल, यज्ञराज 'नेपाली साहित्यको भूमिका' पाँचौं संस्करण, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार, २०४४ ।
- । त्रिपाठी, वासुदेव र अन्य, पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग- २, ते.सं., काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०४९ ।

(ख) सन्दर्भ पत्रपत्रिका सूची

- । के.सी., सरद, 'वनकी म चरी' बागेश्वरी टाइम्स, दैनिक, नेपालगन्ज : २०५७।०६।१४ गते ।
- । चौलागाई, शुक्राष्टि, अन्तरवार्ता, स्पेशटाइम (दैनिक), काठमाडौं, २०५८।०४।२९ गते ।
- । नेत्र ज्योति स्मारिका, नेपालगन्ज : फत्तेवाल आखा अस्पताल, २०५६ ।
- । नेपाल, जनक, भेटवार्ता, रत्नश्री (द्वैमासिक), काठमाडौं : वर्ष ३६, अङ्क ३-४, पूर्णाङ्क १७९ ।
- । शर्मा गैरे, नारायणप्रसाद, "समालोचना", नेपालगन्ज एक्सप्रेस (दैनिक), नेपालगन्ज : २०५७।११।२९ ।
- । सिर्जना, पुनर्यात्रा, वर्ष २, अंक ३, पूर्णाङ्क १४, साउन असोज, २०६५ ।